T.C.KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ REALİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FEYZULLAH TUNA

KOCAELİ 2021

T.C.KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ REALİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyzullah TUNA

Dr. Öğretim Üyesi Arda ERCAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 24.02.2021/6

KOCAELİ 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖZET III

ABSTRACT IV

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ V

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMI REALİZM 5

1.1.REALİZM 5

1.2.REALİZME GETİRİLEN ELEŞTİRİLER 10

1.2.1.İdealizm-Realizm Tartışması 10

1.2.2. Neo-Realizm Eleştirisi 12

1.2.3.Realizme Getirilen Genel Eleştiriler ve Realizmin Önemi 14

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRK DIŞ POLİTİKASI 17

2.1.TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ 17

2.1.1.İmparatorluk Dönemi Türk Dış Politikası 17

2.1.1.1.İmparatorluğun Kuruluş ve En Güçlü Döneminde Dış politika 18

2.1.1.2.İmparatorluğun Duraklama Döneminde Dış Politika 19

2.1.1.3.İmpartorluğun Gerileme Devrinde Dış Politika 20

2.1.2.Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası 27

2.2.TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE 30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1923-1939 YILLARI ARASINDAKİ ULUSLARARASI OLAYLAR 34

3.1.ULUSLARARASI ORTAM 1919-1939 34

3.2.LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI 36

3.3. MUSUL SORUNU 45

3.4.BRİAND-KELLOG PAKTI ve MİLLETLER CEMİYETİNE KATILMA 60

3.5.BALKAN ANTANTI 64

3.6.MONTREUX (MONTRÖ) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ.....71

3.7.SADABAD PAKTI.....83

3.8.SANCAK(HATAY) SORUNU.....85

3.9.1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ ÜÇLÜ İTTİFAKI 95

SONUÇ.....99

KAYNAKÇA.....103

ÖZET

Uluslararası ilişkiler, iki savaş arasında yaşanan krizler döneminde bir disiplin hâline gelmeye başlamaktadır ve günümüzde devletlerarası ilişkileri inceleyen önemli bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu disiplinin ilk oluşma evresinde özellikle idealizm-realizm tartışması önemli bir noktadır. Realizmin bu tartışmada ortaya koyduğu ilkelerle uluslararası ilişkileri hızlı bir şekilde bir disiplin hâline getirmiş olması dikkat çekilmesi gereken noktadır. Çünkü uluslararası ilişkiler disiplinindeki realizmin bu büyük etkisi, uluslararası alanda ülkelerin dış politikalarına da yansımaya başlamaktadır. Bu noktada yeni kurulmuş olan cumhuriyetin uluslararası alanda gerçekleştirdiği politikalar ve bu politikaların realizm açısından değerlendirilmesi bizim için önemli bir nokta teşkil etmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmaya başladığı bu evrede Türkiye'nin nasıl bir uluslararası ortamda bulunduğu ve karşılaşılan uluslararası sorunlara dair nasıl politikalar oluşturulduğu realizm açısından değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu değerlendirmedeki amaç, incelenen dönemdeki uluslararası olaylara karşı oluşturulan politikalarda realizmin etkisinin olup olmadığı ve eğer realizmin etkisi varsa hangi temel özelliklerine göre politikaların oluşturulduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca bu inceleme ilgili dönemin Türk dış politikasının oluşturulmasında izlenen diplomasiyi ve bu diplomasinin başarılı olup olmadığını da bizlere verecektir.

Anahtar Kelimeler : Uluslararası İlişkiler, Realizm, Türk Dış Politikası

ABSTRACT

International relations have become a discipline since the crises that arised between two wars, and today it emerges as an important branch of science that examines interstate relations. Debate of idealism-realism is an important point in the first phase of this discipline. It is worth noting that realism has rapidly transformed international relations into a discipline with the principles it put forward in this discussion. Because, this great effect of realism in the discipline of international relations have began to reflect on the foreign policies of the countries in the international arena. At this point, an important point for us is that the policies of the newly established Republic internationally and the evaluation of these policies in terms of realism. At this stage when the discipline of international relations begins to emerge, it's been tried to evaluate that Turkey's place in the international area and how policies had been developed regarding the international problems encountered. The purpose of this evaluation is to reveal whether or not realism has an effect on the policies created against international events in the period under examination, and if realism has an effect, according to which basic characteristics. In addition, this examination will give us the diplomacy followed in the formation of Turkish foreign policy during this period and whether this diplomacy was successful or not.

Keywords: International Relations, Realism, Turkish Foreign Policy

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MC	Milletler Cemiyeti
OBD	Orta Büyüklükte Devlet
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Türk dış politikasının incelenmesine dair bugüne kadar birçok araştırma yapılmaktadır. Yapılan bu araştırmalarda ise konu olarak daha çok soğuk savaş dönemi ve sonrası Türk dış politikasının seçildiği görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki Türk dış politikası, soğuk savaş dönemi ve sonrası Türk dış politikası araştırmalarına göre daha az çalışılmaktadır. Bu noktada Türk dış politikasının az araştırılmış bu dönemini çalışmaya karar vermekle birlikte, bu dönemde yapılan araştırmalardan farklı olarak dönemin dış politika olayları ve politikaları üzerinden bir araştırma yapılarak ulaşılan verilerin uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmasında önemli bir yeri olan realizm disiplini çerçevesi içinde değerlendirilmesine karar verilmiştir. Bu anlamda da çalışmamızın konu başlığı, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının Realizm Açısından Değerlendirilmesi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin ele alınmasının nedenlerinden ilki, krizlerin ve savaşların altında kuruluş süreci yaşayan bir devletin, kısa süreli bir barış dönemi sonrası uluslararası krizler ve savaşlara doğru giderken oluşturmaya çalıştığı politikalarının neler olduğu ve nasıl uygulamaya çalışıldığıyla ilgili veri elde etmektir. İkinci neden ise, oluşturulmaya çalışılan politikaların ve bu politikaların nasıl uygulanmak istendiğinin arka planının, realizm teorisi çerçevesinde bir değerlendirmeye tabii tutularak yeni kurulan cumhuriyetin dış politika oluşturma sürecindeki teorik bakış açısını elde edebilmektir. Ayrıca elde edilen bu veri, Cumhuriyet Dönemi ve İmparatorluk Dönemi dış politikaları arasındaki farklılıkları/ benzerlikleri, devir alınan alışkanlıkları/ değişen yeni anlayışları ve bunların nedenleri hakkında bizlere analiz yapabilme imkânı vermektedir.

Bu noktalarla birlikte, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasının realizm teorisi açısından değerlendirilecek olması, inceleyeceğimiz dönem itibari ile daha tanımlanmamış olmasına rağmen realizm teorisinin devletlerin dış politikalarındaki etkisinin ne kadar gözle görülebilir oluğudur. Öyle ki günümüzde bile realizm teorisi, birçok eleştiri almış ve yeni yeni teoriler ortaya atılmış olmasına rağmen temel özellikleri olan güç, ulusal çıkar ve güvenlik kavramlarıyla devletlerin dış politikalarında etki gösterebilmektedir. Bu anlamda araştırmamız, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasının realizm açısından değerlendirilmesine odaklanmaktadır.

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasını realizm açısından değerlendireceğimiz bu araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, bu dönem Türk dış politikasında yaşanan olayları ve oluşturulan politikaları değerlendireceğimiz, realizm teorisinin tanımlanması ve açıklanması olacaktır. Realizm teorisi, bilindiği gibi Türk dış politikasını incelemeye tabii tuttuğumuz dönemde yaşanan uluslararası olaylar ve uluslararası olayların akabinde gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı sonunda tanımlanmaya başlanmıştır. İncelemeye tabii tutulan dönemde ayrı bir uluslararası ilişkiler disiplini de var olmamakla birlikte, bu dönemdeki yaşanan uluslararası olaylarla hem realizm disiplini oluşmaya başlamış hem de oluşan realizm disiplini uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmasına etki etmiştir. Örneğin, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ilan ettiği 14 Nokta, dünyada savaşların artık son bulması gerektiği, krizlerin bir araya gelinerek ve görüşülerek aşılması gerektiği gibi düşüncelerle uluslararası ilişkilere idealist bir bakış açısı sunmuştur. Fakat dönem içinde yaşanan krizler karşısındaki başarısızlıklar, insanları idealizmin yarattığı ütopiklikten uzaklaştırırken gerçekçiliğe yitmiş ve uluslararası ilişkilerin disiplininin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda realizmin tanımını ve açıklamasını doğru bir şekilde aktarmak için bu dönemin uluslararası olaylarını veya diğer bir tabirle yaşanan krizlerini doğru anlamak gerekmektedir. Bu noktada özellikle realizm disiplininin oluşmasında etkili olan ve bu dönemdeki krizleri aktarması bakımından Edward H. Carr'ın çalışmaları bizim için önemli olmaktadır. Edward H.Carr'ın bu disiplinin oluşmasında önemli bir etkisi olmakla birlikte, realizm teorisini tam anlamıyla tanımlayıp uluslararası camiaya sunan kişi olarak Hans J.Morgenthau'nun çalışmaları da bizim için önem teşkil eden diğer bir nokta olmaktadır.

İncelediğimiz dönemden bugüne kadar uluslararası ilişkiler disiplini nasıl gelişmişse, realizm disiplini de getirilen eleştirilerle gelişmiş birçok değerli bilim insanı tarafından farklı tanımlamalara ve açıklamalara tabii tutulmuştur. Bu eleştirilerle klasik realizm ve neo-realizm akımları ortaya çıkmıştır. İnceleyeceğimiz dönemin özelliklerini dikkate aldığımızda, ilgili dönemdeki uluslararası olayların klasik realizm açısından değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bundan dolayı da realizmin tanımlanması ve açıklanmasında daha çok klasik realizme odaklanılmaktadır. Bu durumla birlikte realizme getirilen eleştiriler başlığı altında

hem realizme getirilen eleştiriler hem de neo-realizm gibi farklı realizm akımları incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölüm, araştırmamıza uygun olarak Türk dış politikasının tarihi ve genel özelliklerinin inceleneceği bölüm olacaktır. Bu noktada ilk önce Türk dış politikasının genel tarihine yer vermemiz doğru olacaktır. Türk dış politikasının genel tarihini incelerken de ilk İmparatorluk Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi gibi bir ayrıma gitmemiz gerekecektir. Çünkü bu ayrım sayesinde Türki dış politikasının yaşadığı değişimi ve gelişimi tespit etmemiz daha kolay olacaktır. Ayrıca bu değişime ve gelişime neden olan tespitler sayesinde Türk dış politikasındaki kırılma anlarını ve bu kırılmaların nedenlerini incelememiz mümkün olacaktır.

Türk dış politikasının genel hatlarının incelenmesi ve yukarıda ifade edildiği gibi bilgilere ulaşıldıktan sonra Türk dış politikasının genel özelliklerinin veya temel ilkelerinin incelenmesine geçilecektir. Bu noktada özellikleri doğru tespit etmek ve incelemek için ilk önce, İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi dış politikalarının özellikleri arasındaki ilişkiyi iyi değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü imparatorluk yıkılıp cumhuriyet kurulsa da her iki yapıyı oluşturan halk aynıdır. Bu anlamda rejim değişmiş olsa da tarihin, kültürün, dilin devam etmesi gibi bazı iç/ dış politika alışkanlıklarının da devam edebileceğinin ve yeni rejim ile birlikte oluşabilecek farklılıkların bilinmesi gerektiğidir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikadaki batıcı ve statükocu anlayışı önemli bir noktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra birçok alanda eskiyle olan bağını koparmayı tercih etmiş olmasına rağmen dış politikada Tanzimat Dönemine kadar götürebileceğimiz batıcı ve statükocu anlayışı devam ettirmeyi tercih emiştir. Bu tespitler üzerinden inceleyeceğimiz dönem Türk dış politikasının çerçevesini net bir şekilde oluşturarak uluslararası olayları incelerken net ve doğru tespitlere ulaşmamız sağlanacaktır. Ayrıca bu dönem özellikleri incelerken imparatorluk yöneticileri ile cumhuriyet yöneticileri arasında dış politikaya olan bakış ve yaklaşımda ortaya konan davranışlar da değerlendirilebilecektir.

Araştırmamızın üçüncü bölümü, ilgili dönemin Türk dış politikasındaki uluslararası olayların ve bu olaylar karşısında oluşturulan politikaların realizm teorisi açısından değerlendirilmesini kapsamaktadır. Örneğin, Boğazlar konusu Türkiye

Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki önemli uluslararası olaylardan biridir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu olaya karşı Lozan ve Montreux Konferanslarında oluşturduğu politikaların ana hatları verilerek bu politikanın realizm açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Araştırmamız Erken Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikası olup iki savaş arası dönemi kapsamaktadır. Bununla birlikte bazı uluslararası olayların ve politikaların İkinci Dünya Savaşı sırasında da etkilerinin gözlemlenmesinden dolayı İkinci Dünya Savaşının sonu da araştırmamızın kapsamına girmektedir. Örneğin, Türkiye-İngiltere-Fransa arasında 1939 yılında imzalanmış olan Akdeniz İttifakı (Üçlü İttifak) savaş boyunca Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişki ve iş birliğinde önemli bir yer tuttuğu için yukarıda belirttiğimiz gibi savaş sonuna kadar incelenmektedir. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki, bu dönemi kapsayan yapılmış çoğu araştırmalarda, dönem aralıkları içindeki ikili devlet ilişkileri merkez alınarak bir inceleme yapılmış ve her devletle olan ilişki bölüm alt başlığı olarak kullanılmıştır. Ancak araştırmamızda olay ve politikalar merkez alınarak olay üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu nokta da devletlerarası ikili ilişkileri bir kenara bırakmadan olayın merkezinde olan devletler ve Türkiye'nin politikalarına dair tespitlerde bulunularak Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarının realizm açısından değerlendirilmesi yoluna gidilmektedir. Yukarıda verdiğimiz Boğazlar konusu örneğinde olduğu gibi Boğazlar konusu üzerinden olay ele alınarak bu olaya dahil olan devletlerin yaklaşımlarına yer verilmeye çalışılmakta ve en sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin bu devletler karşısında oluşturduğu politika ele alınarak politikanın realizm açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Üçüncü bölümde ortaya koymuş olacağımız tespitler, tezimizde ulaşmak istediğimiz ana noktaları verecektir. Erken Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasının realizm açısından değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelerde elde edeceğimiz veriler, bize sonuç bölümünde bu dönem Türk dış politikasının başarı veya başarısızlığını ortaya koyma imkânı da verecektir. Daha sonra ki süreçte ise bu dönemin başarı veya başarısızlıklarından günümüz Türk dış politikasına dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMI REALİZM

1.1.REALİZM

Sosyal bilimlerin ortaya çıkışını incelediğimizde en önemli noktanın soru olduğu görülmektedir. Çünkü soru, sosyal bilimlerdeki her bilim dalının ve teorinin başlangıç noktasıdır. Bu soru üzerinden alınan her cevap yeni bir soruyu oluşturarak bilim dalının alanını genişletirken, teorilerinde çeşitlenmesini ve olaylara daha farklı açılardan bakılmasını sağlamaktadır. Bu açıdan realizm teorisi, uluslararası ilişkiler alanını incelerken yönelttiği sorular üzerinden giderek incelenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Uluslararası ilişkiler alanındaki teoriler üzerine araştırma yapan bir çalışmada, realizm teorisini inceleyen düşünürlerin temel varsayımları üzerinden, realizm teorisine dair ortaya konulan sorular: ‘’*Uluslararası istikrar ve istikrarsızlığın temel kaynakları nelerdir, devletler arasında var olan ve tercih edilen güç dengesi nedir, büyük güçler birbirine ve zayıf devletlere karşı nasıl davranmalıdır ve güç dengesinde güncel değişiklerin kaynakları ve dinamikleri nelerdir.* ‘’ (Griffiths vd 2011: s. 2) olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorulara verilen cevaplarda inceleme alanımıza giriyor olsa da bizim için ilk incelenmesi gereken bu sorular üzerinden realizmin temel noktalarını tespit etmek olacaktır. Daha sonra da bu tespitlerin üzerinden kökenin oluşmasındaki süreci inceleyerek realizm teorisi açıklanacaktır.

Birinci soruya dikkat ettiğimizde bir istikrarsızlık ortamından bahsedilmekte ve bu durum üzerinden bir cevap aranmaktadır. Çünkü realizm teorisi temelde uluslararası ilişkiler alanını bir anarşi ortamı olarak gördüğü için bu soru en önemli noktaya değinmekte ve bir cevap aranmaktadır. İkinci soruyu incelediğimizde, bir güç dengesinden bahsedilmektedir. Buradaki güç dengesinde vurgu, realizm teorisinin uluslararası alanı anarşi ortamı görmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Çünkü anarşinin var olduğu bir ortamda önemli olan güç ve gücün nasıl kullanıldığıdır. Bu noktadan da ikinci sorunun, realizm teorisinin ikinci önemli noktası olan güç kavramına yer verdiğini görmekteyiz. Üçüncü soruda ise büyük güçler ve zayıf devletler vurgusunu ele aldığımızda, realizm teorisinin uluslararası alanda temel aktör olarak gördüğü ‘’devlet’’ üzerinden bir inceleme yaptığını ve soruyu ortaya koyduğu

görülmektedir. Öyle ki, realizmde uluslararası alanda tek ve temel aktör olarak devleti kabul etmesi en temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Son soruya baktığımızda, güç dengesindeki değişikliklere dair bir irdeleme mevcuttur. Uluslararası alanı anarşi ortamı olarak gören bu anarşik ortamda güç kavramını ön plana çıkararak bu gücü kullanabilecek yegâne aktör olarak devleti ele alıp inceleyen realizm teorisi, güç dengesinin değişkenliklerinde devletlerin ulusal çıkarlarını görmektedir. Son soruyu ortaya çıkaran devletlerin ulusal çıkarlarına göre güç dengesini gözetmeleri ve ona göre uluslararası alanda pozisyon almalarıdır.

Bu anlamda değerlendirdiğimizde, realizm teorisinin temelde dört kavram etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu kavramlar; anarşi, güç, devlet ve ulusal çıkardır. En az bu kavramlar kadar önemli ve bu kavramlarla bir bütünlük oluşturarak realizm teorisinin çerçevesini çizen diğer kavramlar ise yapılan bir çalışmada şu şekilde kaşımıza çıkmaktadır: ‘’*İç/dış politika ayrımı, egemenlik, akılsallık, güvenlik, birincil/ikincil konular (yüksek/alçak politikalar), güçler dengesi ve savaş…* ‘’ (Ateş, 2009: s. 17-19).

Yukardaki sorular üzerinden elde ettiğimiz bu dört kavram üzerinde şekillenen realizm teorisini sistematik bir şekilde ortaya atan kişi ise Hans J. Morgenthau’dur. Morgenthau, 1948 yılında yayınladığı ‘Uluslararası Politika’ kitabıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkiler alanında temel teori hâline gelecek realizmi incelemektedir ve ilkelerini ortaya koymaktadır. Morgenthau (1970: s.1-2), bu eserinde realizmi incelerken ‘’ *…modern siyasal düşünce tarihinin, insanın, toplumun ve politikanın doğası hakkındaki anlayışları bakımından temel bir farklılık içinde bulunan iki ekol arasındaki mücadeleden…* ‘’ ibaret olduğunu ifade etmektedir ve bu ekolleri ‘’idealizm ve realizm ‘’ olarak açıklamaktadır. Ekolleri tanımladıktan sonra ise, H.J.Morgenthu realizmin altı ilkesine değinmektedir. Bu altı ilkeyi realizm üzerine inceleme yapan Tayyar Arı şu şekilde tanımlamaktadır: ‘’*Birincisi, toplum gibi politikanın da, köklerinin insan doğasında aranması… ikincisi, hareket noktasını güç olarak tanımlanan çıkar kavramının oluşturduğu… üçüncüsü, çıkar kavramı gerçekten de politikanın özüdür ve zaman ve mekana bağlı değildir… dördüncüsü, evrensel moral prensiplerin devletlerin dış politikadaki eylemlerine aynen uygulanmasının mümkün olmadığını ve bu prensiplerin zaman ve mekana bağlı olarak ortaya çıkan somut şartlara göre ayıklanması gerektiği… beşincisi, siyasal gerçekçilik bir devletin*

siyasal eylemlerini yani ahlaki hareket edip etmediğini evrensel ahlaki prensiplerle ölçmez… ve altıncısı ise, siyasal eylemlerin siyasal kriterlerle değerlendirilmesi gerektiği… ‘’ (Arı, 2002: s. 145-147).

Bu altı ilkeyi oluştururken Morgenthau’nun, etkilendiği kökenlere baktığımızda karşımıza öncelikli olarak İtalyan düşünür Niccolo Machiavelli ve İngiliz düşünür Thomas Hobbes çıkmaktadır. Birbirlerinden farklı yüzyıllarda yaşamış bu iki düşünürden, Machiavelli ‘’Hükümdar’’, Hobbes ise ‘’Leviathan’’ kitaplarında ortaya koydukları düşüncelerle realizm teorisini etkilemişlerdir. Bu etkilenme ise, özellikle anarşi ve güç kavramları üzerinde görülmektedir.

Machiavelli’nin, Hükümdar adlı kitabını incelediğimiz, iyi bir hükümdarın nasıl devlet yönetmesi gerektiği, devleti yönetirken ne gibi sorunlarla karşılaşabileceği ve bu sorunlarla nasıl mücadele edilmesiyle ilgili düşüncelerin örneklerle ve yorumlarla aktarıldığı bir anlatımın mevcut olduğu görülmektedir. Bu anlatımda özellikle dikkat çeken durum, ‘’güç’’e duyulan ihtiyaç ve bu ‘’güç’’ün nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgilidir (Machiavelli, 2013). Ayrıca, Machiavelli ile ilgili şu yorum önemlidir: ‘’ *siyasal erkin Tanrı’dan değil, güçten doğduğunu gözlemleyip, bunu kabul etmesiyle; siyasal düşünüşü dinsel düşünüşten arındırarak laikleştirir* ‘’ (Şenel, 2011: s. 334). Çünkü bu laikleştirme ile bireyin yazgısını değiştirebileceğini ortaya koyan Machiavelli, bu yazgıyı değiştirebilmek için gücün nasıl elde edilebileceğini ve elde tutulabileceğini bizlere vermektedir.

Hobbes’un, Leviathan adlı eserini incelediğimizde ise, devletin oluşturulma sürecine dair bir irdeleme görülmektedir. Bu irdelemeyi doğa durumunda yapan Hobbes’un öne çıkardığı noktalar ise karşımıza anarşi ve güç olarak çıkmaktadır. Hobbes kitabında şu şekilde bir ifade kullanmaktadır: ‘’*İnsanlar doğuştan eşittir; eşitlikten güvensizlik ve güvensizlikten savaş doğar* ‘’ (Hobbes, 2018: s. 99-103). Yani Hobbes, insan doğasının eşitlikten doğan güvensizliğine dikkat çekmektedir. Bu güvensiz ve eşit ortamda insanın doğası gereği hırs ve arzuları ile hareket ederek, güç peşinde koşacağı, mevcut gücünü korumak içinde sürekli bir savaş halinde olacağını dile getirmektedir. Hobbes’un insanın doğasına çektiği bu dikkat, realizmin insan doğasını kötü olarak alıp işlemesi noktasında ön plana çıkmaktadır. Bu durumun uluslararası ilişkilere yansıması ise, Hobbes’in doğa durumunun yarattığı

güvensizlikten çıkmak için '' *amacı bireysel güvenliktir* '' (Hobbes, 2018: s. 133-137) dediği, ''Devlet''i oluşturması ile başlamaktadır. Hobbes'un devleti oluşturması ile doğa durumunda insanın güvensizliği ortadan kalkmış olsa da bu sefer devletlerin eşit olduğu uluslararası alanda bu güvensizlik ortamı oluşmaktadır. Realistlerde, bu güvensizlik ortamında insan doğası nasıl kötü ve bu durumdan dolayı insan güç peşinde koşuyorsa, devletlerin eşit olduğu uluslararası alanda da anarşinin mevcut olacağı ve insanların doğa durumunda yaptığı gibi devletlerinde uluslararası alanda güç peşinde koşacağını söylemektedirler. Yani kısacası realizmde, Hobbes'un eşit kabul ettiği bireyin yerini devlet alırken, güvensizlik ortamı uluslararası alana taşınmaktadır ve güç mücadelesi orada devam etmektedir.

Farklı yüzyıllarda yaşayan bu iki fikir adamının anarşi ve güç üzerine bu değerlendirmelerini incelediğimizde, '' *Machiavelli'nin, İtalyan siyasal birliğinin kurulması ve Hobbes'un da İngiliz iç savaşının yeniden patlak vermemesi isteği yolunda, çözümü mutlak monarşide* '' (Şenel, 2011: s. 329) gördükleri değerlendirmesine ulaşırız ki, bu tespit ikinci dünya savaşı öncesi mevcut krizleri anlamaktan uzak ve çözüm üretmeyen idealizme eleştiri getirerek çözüme odaklanan ve ikinci dünya savaşı sonrası uluslararası ilişkiler alanında tek hâkim teori olan realizmi daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Realizmin altı ilkesini ortaya koyan Morgenthau hakkında Eralp şu şekilde bir değerlendirmede bulunmaktadır: ''*Morgenthau, böylece uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma alanını ve içeriğini de belirlemektedir* '' (Eralp, 2007: s. 72-78). Bu durum giriş bölümünde de değindiğimiz gibi idealizm-realizm çatışması etrafında uluslararası ilişkiler disiplininin ortağa çıkmasıdır. Hatta uluslararası ilişkiler disiplininin özerkliği üzerine yapılan bir araştırmada idealizmle uluslararası ilişkiler disiplininin '' *disiplin özerkliğini* '' kazanırken, realizm dönemiyle birlikte '' *kurumsal özerkliğinin ortaya çıktığı* '' (Ateş, 2009: s. 16) tespitidir. Bu tespit, Morgenthau'nun sistematik bir şekilde ortaya koyduğu realizmin, uluslararası ilişkilerin oluşmasındaki etkisini ortaya koyması açısından önemlidir.

Realizm teorisini sistemli bir şekilde ortaya koyan kişi Morgenthau olsa da uluslararası ilişkiler alanında realizmi ilk dile getiren kişi 1939 yılında yayınladığı Yirmi Yıl Krizi 1919-1939 adlı kitabıyla Edward H. Carr'dır. 1919 ve 1939 yılları

arasında uluslararası alanda gerçekleştirilen politikalara dair değerlendirmelerde bulunan Carr, eserinde idealizm ve realizm ile ilgili '' *tamamen gerçekçi olan, olayların nedensel düzenini koşulsuz kabul ederek, kendisini gerçekliği değiştirme imkanından yoksun bırakır. Tamamen ütopyacı olansa, nedensel düzeni reddederek, kendisini değiştirmeye çalıştığı gerçekliği veya bu gerçekliğin değiştirilebileceği süreçleri anlama imkanından yoksun bırakır* '' (Carr, 2010: s. 61) gibi tanımlamalar ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca o dönemdeki politikalardan örnekler vererek bu tanımlama ve değerlendirmeleri açıklama yoluna gitmektedir.

Carr, kitabında idealizm ve realizm üzerine yaptığı değerlendirmelerde her iki ekole dair de olumlu olumsuz ifadelerde bulunurken Morgenhau'nun yaptığı gibi net bir şekilde uluslararası ilişkileri değerlendirip hangi ekolün ele alınması gerektiğine dair bir görüş belirtmemektedir. Çünkü hem idealizme hem de realizme eleştiriler getiren Carr, bir orta yolu aktarmaya çalışmaktadır. Bu durumu kitabının giriş sayfasını yazan Michael Cox şu şekilde ifade etmektedir: ''*Sonuçta ancak ütopyacılığın hayalperest yanlarıyla gerçekçiliğin analitik kararlılığı üzerinde Carr'ın sağlıklı siyasi düşünce ve sağlıklı siyasi yaşam dediği şeyi geliştirebiliriz* '' (Carr, 2010: s. 15). Carr'ın ortaya koymaya çalıştığı bu orta yola dair şu şekilde bir değerlendirilmede bulunulmaktadır: ''*Realizm Carr'a göre, uluslararası ilişkileri emekleme döneminden olgunlaşmaya götürecek ve normatif yaklaşımlar yerine çözümlemeye ağırlık vermeyi sağlayacak bakış tarzıdır* '' ve ''*Evrensel ahlakiyetçiliğe karşı çıkan Carr, Machiavelli'den gelen geleneğe döner ve uluslararası ilişkilerde alanın anlaşılması için güç ilişkilerine bakılması gerektiğini belirtir* '' (Eralp, 2007: s. 70-71).

Carr'ın, Birinci Dünya Savaşından başlayıp İkinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede yaşanan krizlere dair getirdiği tespitler ve değerlendirmelerle, İkinci Dünya Savaşı sonrası Morgenthau'nun sistematik bir şekilde ortaya koyduğu realizm teorisi, uluslararası ilişkiler de birçok eleştirinin ve tartışmanın nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.REALİZME GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Realizm teorisine getirilen eleştiriler uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayan eleştiriler olmuştur. Realizm teorisi, ortaya atıldığı günden itibaren uluslararası ilişkiler alanında her daim bir eleştiri ve tartışma konusu olup hâlâ daha tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu noktada bizim için bu eleştiri veya tartışmalardan ikisi ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi idealizm-realizm tartışması, ikincisi ise realizme getirilen neo-realizm eleştirisidir. Bu ikisinin dışında ise, realizme getirilen genel eleştirileri ve realizmin neden önemli olduğuna dair bir incelemede de bulunulacaktır.

1.2.1.İdealizm-Realizm Tartışması

İdealizm-realizm tartışması yukarıda da değindiğimiz gibi uluslararası ilişkileri bir disiplin haline getiren bir süreçtir ve bu sürecin başlangıcı Birinci Dünya Savaşı sonu olmuştur. İdealizm-realizm tartışmasını anlatabilmek için ise, öncelikli olarak idealizminden bahsetmek gerekmektedir.

İdealizm için Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya konulan şu değerlendirmeden yola çıkarak, '' *idealizm, savaşın yol açtığı yıkıma bir tepkidir ve bu açıdan, köken itibariyle duygusal bir nitelik taşır* '' (Şanlı, 2004: s. 52) tanımlamasına ulaşılmaktadır. Bu anlamda duygusal nitelikle tanımlanan idealizm, ''Savaş konusunda ne yapabiliriz?'', ''Barışçıl bir uluslararası düzen nasıl olmalıdır?'' gibi sorular yönelterek cevaplar aramıştır. Bu arayışların idealizmi götürdüğü bazı varsayımlar ise şu şekilde ifade edilmiştir: ''*birincisi, insanın doğası esas olarak iyidir; ikincisi, insanların (savaş dahil) olumsuz davranışları kötü insanların varlığından değil, kötü toplumsal düzenlerin ve kuruluşların varlığından kaynaklanmaktadır; üçüncüsü, uluslararası sistemin en kötü yönünü oluşturan savaş kaçınılmaz olmayıp, ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin denetim altına alınabildiği bir kurumsal örgütlenme ile önlenebilir ve de bu amaca ulaşılması da tek tek devletlerin değil ancak küresel olarak sistemin bütünün çabaları ile gerçekleştirilebilir, gerçekleştirilmelidir.* '' (Sönmezoğlu, 2013: s. 47).

Bu varsayımları tek tek ele aldığımızda idealizm ve realizmin çatıştığı noktalar görülmektedir. Bu noktalardan ilki, yukarıda da bahsettiğimiz gibi idealizmin insan doğasını esasında iyi kabul ederken realizmin kötü olarak kabul etmesidir. İkincisi, bu ilk noktayla bağlantılı olarak savaşın sebeplerinin incelenmesi noktasıdır. İdealizm, insan doğasını iyi kabul edip savaşın sebebini kötü oluşturulan yapılarda ararken, realizm insan doğasını kötü bulduğundan savaşın sebeplerini de bu kötülükten kaynaklanan güç hırsında aramaktadır. Üçüncü nokta ise, savaş üzerinden oluşmaktadır. Savaşın sebepleri hakkındaki çatışma savaşların durdurulup durdurulamayacağı üzerine devam eder. İdealizme göre savaşların kaçınılmaz olmadığı ve kurumsal yapılarla savaşın önüne geçilebileceğidir. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan bu kurum ise, Milletler Cemiyetidir (Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, 2000: s. 32). Henry Kissinger MC ilgili şu değerlendirme de bulunmaktadır: ‘’*Wilson, barışı anlaşmalar yerine ortak güvenlik yoluyla koruması düşünülen evrensel dünya örgütünün, yani Milletler Cemiyeti'nin fikir babasıdır* ‘’ (Kissinger, 2014: s. 22). Kissinger'ın bahsettiği kişi ABD Başkanı Woodrow Wilson'dur. Başkan Wilson Birinci Dünya Savaşı sırasında yayınladığı ünlü 14 Noktası ile o dönemde idealizmin en önemli düşünürü ve savunucusu olarak da ön plana çıkmaktadır. Başkan Wilson'ın, idealizm çerçevesinde kurgulamak istediği dünya düzenine dair düşünceleri, ‘’*…uluslararası sistemin demokrasi ilkesi etrafında ve açıklık diplomasisi ve yeni bir uluslararası kurumsallaşma çerçevesinde örgütlenmesini savunuyor ve bu düşünceleri eyleme geçirecek Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük ediyordu* ‘’ (Uğrasız, 2003: s. 142) şeklinde ifade edilmektedir. İdealizmin kaçınılmaz görmediği ve uluslararası örgütlerle bir güvenlik ve barış ortamı sağlamak istediği bu noktada, realizmin savaşların kaçınılmaz olacağını savunduğu görülmektedir. Çünkü şu değerlendirme dikkat çekmektedir: ‘’*Devletlerin güce karşı zaafı, bu zaaf insan doğasından kaynaklandığı için, hiçbir zaman yerini bir hantallığa bırakamaz ve dolayısıyla savaşlar kaçınılmaz* ‘’ (Şanlı, 2004: s. 55). Aslında insan, doğasından dolayı devlette de yer aldığını düşündüğü bu zaafı, devleti oluşturup ortadan kaldırırken devletin oluşumu ile insandaki bu zaafı uluslararası alana taşımaktadır. Bu zaafın ortaya çıkardığı anarşi ortamındaysa devlet gibi bir üst otoritenin olmayışıyla yine savaşların kaçınılmaz olarak var olacağı realizm tarafından savunulmaktadır. Sonuçta, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan MC'nin, İkinci Dünya Savaşına kadar geçen yirmi yıllık dönemde yaşanan krizler karşısında

bekleneni verememesi ve üstüne İkinci Dünya Savaşının çıkması ile idealizm-realizm tartışmasında, realizm, uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim teori olarak ön plana çıkmıştır.

Bu varsayımlar etrafından şekillenen idealizm-realizm tartışmasının bizim için en önemli noktası ise, her iki ekolün uluslararası ilişkiler disiplinin oluşmasına yaptığı katkıdır. İdealizmin katkısı ile ilgili Davut Ateş şu değerlendirmede bulunmaktadır: '' *daha önceleri devletler arası ilişkilerin uluslararası hukukun konusu olabileceği yönündeki negatif bakış açısını, pozitife bakış açısına çevirerek, devletler arası ilişkilerin yasakçılıktan işbirliğine dönüşmesini* '' (Ateş, 2009: s. 14). Bu başarı bir yerde uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmaya başlamasının ilk aşamalarıdır. Kurumsal özerklikle ilgili ise, '' *sosyal bilimler içerisinde ortaya çıkan yeni disiplinin oluşmasında disiplin özerkliği ilk, kurumsal özerklik ikinci evreyi oluşturur* '' (Ateş, 2009: s. 16) değerlendirmesini incelediğimizde, idealizm ilk evre olan disiplin özerkliğini başlatmıştır. İkinci aşamayı gerçekleştirecek ise, realizm teorisi olacaktır. Çünkü idealizmin İkinci Dünya Savaşının çıkması ile uğradığı başarısızlık, uluslararası ilişkilerde yeni bir teoriye ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Bu noktada da karşımıza daha çözüm odaklı olarak realizm çıkmıştır ve dönem içinde yaygın bir kabul görmesinden dolayı, disiplinin kurumsal özerkliğini yapan teoride olmuştur.

Yukarıdaki değerlendirmelerimizi ele aldığımızda iki farklı ekol olarak, idealizm ve realizmin hem uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumunda hem de teori olarak kendi oluşumlarında çok önemli yer tuttuklarıdır. Çünkü hem idealizm hem de realizm de birbirleri üzerinden bir tanımlama içindedirler. Yani realizmi anlamak ve kavramak için idealizme, idealizmi kavramak ve anlamak için ise realizme ihtiyaç duymaktadır. Bundandır ki, aslında idealizm ve realizm tartışması bir anlamda uluslararası ilişkiler alanını bütünleyen ve daha sonra oluşabilecek gelişmelere altyapı hazırlayan önemli bir süreçtir.

1.2.2. Neo-Realizm Eleştirisi

Neo-realizm eleştirisini, Kenneth Waltz 1979 yılında yazdığı Uluslararası Politika Teorisi adlı kitabı ile yapmaktadır. Waltz'ın kitabında anlattıklarıyla ilgili olarak Arı: '' *farklı siyasal sistemlere ve farklı ideolojilere sahip olan devletlerin*

benzer davranışlar ve politikalar benimsemesinin nedenini açıklamaya çalışmıştır '' (Arı, 2002: s. 149) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu değerlendrimeden hareketle şu sonuca ulaşmaktadır: ''*Uluslararası politikanın, ançak geleneksel realizmin birim(devlet) düzeyindeki açıklamalarına yapının etkisini de ekleyince tam olarak anlaşılaçağıdır, çünkü neorealizm, etkileşen birimle ile uluslararası sonuçlar arasındaki nedensellik ilişkisini kurmaktadır* '' (Arı, 2002: s. 151). Yani Waltz savaşların sebebi olarak sadece insan doğasının ele alınmayıp sistemi oluşturan yapılara da bakılması gerektiğini soylemektedir. Çünkü Waltz'a göre birbirinden farklı iç yapılara sahip ülkelerin uluslararası alanda benzer davranışlar sergilemesinin belli nedenleri olmalıdır. Bu nedenleri bulmak içinde uluslararası yapıya bakılması gerekmektedir. Uluslararası yapıyla ilgili değerlendirme şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Waltz, uluslararası siyasi yapıyı iki kritere göre tanımlamaktadır. İlki, devletlerin bir diğeriyle ilişki kurmasına yarayan düzenleyici ilkedir (organizing principle)*'' (Griffiths vd 2011: s. 60). Yani uluslararası sistemin anarşik yapısıdır ve Martin Griffiths tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: ''*Anarşi zamanla değişmezken, yapının ikinci kriteri olan yeteneklerin dağılımı devletler arasında farklılaşmaktadır.*'' (Griffiths vd 2011: s. 60).

Uluslararası politikaların incelenmesine yapı varsayımı üzerinden yeni bir bakış açısı sunan neo-realizmin, realizme getirdiği eleştirileri daha iyi anlamak için aslında ikisi de realizm olan bu iki anlayışın arasındaki benzerliklere ve farklılıklara bakmamız gerekmektedir.

İlk olarak benzerliklerine baktığımızda Arı (2002: s. 155): ''*Uluslararası politikanın temel aktörünün devlet olarak görülmesi, devletlerin üniter yapılar olarak değerlendirilmesi, devletlerin ve devlet adamlarının rasyonel davrandıklarının varsayılması ve devletlerin bencil ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden birimler olarak kabul edilmesi hem klasik realizmin hem de neorealizmin ortak varsayımları ve özellikleridir* '' şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Realizm ve neo-realizmin farklılıklarını incelediğimizde ise, ilk olarak dikkatimizi çeken uluslararası politikayı dayandırdıkları ve inceledikleri noktadır ki, burada realizm insan doğasında kusur ararken, neo-realizm bunu uluslararası yapıda aramaktadır. İkinci olarak, devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen

etkenlerdir. Arı bu konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: ‘’*Devletlerin davranışlarını anarşi ile açıklayan neorealizme göre, bir devletin diğerleri tarafından egemenlik altına alınma korkusu devletlerin davranışlarını belirlemektedir. İnsan doğasına dayanan klasik realizme göre ise devletlerin dış politikalarını belirleyen ana unsur diğerlerine egemen olma arzusudur*’’ (Arı, 2002: s. 156). Son olarak ise, Arı neo-realizm ve realizmi yöntem çerçevesi içinde inceleyerek şu değerlendirmede bulunmaktadır: ‘’*Neorealizm, önermeleri insan doğasına ilişkin olan ve sınama olanağı bulunmayan klasik realizme yönelik davranışsalcı bir tepki olarak değerlendirilmektedir*’’ (Arı, 2002: s. 158). Bu noktadaki farklılık, temelinde pozitivizmin olduğu bir yöntem tartışmasıdır ve neo-realizm burada getirdiği farklılıkla realizmi bilimsel olamamak noktasında eleştirmektedir.

Neo-realizm eleştirisi, 2.Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkilerde hâkim teori haline gelen realizme, savaş sonrası oluşan uluslararası alandaki bazı olay ve durumlara karşı cevap verememesinden dolayı getirilmiştir. Waltz’un, neo-realizmi açıkladığı eserinin yayınlandığı tarihi incelediğimizde, savaşın üzerinden 30 yıldan fazla bir sürenin geçtiği görülmektedir. Bu durumda da klasik realizmin mevcut uluslararası alandaki olayları yeteri kadar açıklayamadığı görüşü oluşmuş ve realizmi yok saymayan ve onu eleştirerek yeni bir içerik kazandıran neo-realist eleştiri ortaya çıkmıştır. Bu anlamda şu tespiti yapmamızda doğru olacaktır. Neo-relizm eleştirisi, realizmin uluslararası ilişkiler alanındaki hâkim konumunu sarsmak veya yıkmak için yapılmayıp aksine onun konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Neo-realizmin ortaya atıldığı tarihin soğuk savaş dönemindeki yumuşamanın yerini tekrardan bir silahlanma yarışına bırakacak bir dönemin başlangıcı olması da dikkat çekici bir noktadır.

1.2.3.Realizme Getirilen Genel Eleştiriler ve Realizmin Önemi

Realizme getirilen genel eleştirileri incelediğinde, birçok düşünürün farklı noktalardan getirdikleri eleştiriler karşımıza çıkmaktadır. Bu eleştirilerin detayı bizim ana konumuz olmadığından, bu eleştirileri genel bir çerçeve içinde sunulmaya çalışılacaktır.

İlk önce realizm teorisinin temel noktalarından biri olan insan doğasının kötümser olarak ifade edilmesi eleştirilmektedir. Bu eleştiri, ‘’*insan doğası sadece savaş ve çatışmayı açıklamaktaysa barış ve işbirliğinin nasıl açıklanacağının yanıtsız*

kaldığı'' (Arı, 2002: s. 161) şeklinde ifade edilmektedir. Bu en temel eleştirilerden biridir. Çünkü artık gelişen uluslararası ilişkiler alanını sadece çatışma üzerinden kurmak ve yorumlamak, tek ayak üzerinde durmak gibi uluslararası ilişkiler disiplinini eksik bırakmaktadır.

İkinci ele alınan noktaysa realizmdeki yüksek/ alçak politika anlayışıdır. Yukarıda detaylandırmamış olduğumuz bu anlayış kısaca, askeri ve güvenlik politikalarının daha önemli ve öncelikli olarak ele alınmasını ve ekonomi, kültürel gibi konuların ikincil plana atılmasını ifade etmektedir (Ateş, 2009: s. 19). Bu anlayışa getirilen eleştiri, ''*özellikle Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ilişkilerin marjinal konuları olarak görülerek alçak politika olarak nitelenen konuların, yüksek politika olarak görülen askeri ve güvenlik konuları kadar önemli hale geldiğini ve bu ayrımın anlamsız hale getirdiğini*'' (Arı, 2002: s. 163) şeklindedir. Günümüzde de dikkat ettiğimizde artık uluslararası alanda sadece askeri ve güvenlik konuları değil, ticari, kültürel, iklimsel birçok olayın konuşulduğunu ve tartışıldığını farkedebiliriz.

Realizme üçüncü olarak getirilen eleştiri ise, iç/dış politika ayrımı olacaktır. Yine yukarıda detayını vermediğimiz ama kısaca ülkelerin iç ve dış politikalarının birbirinden ayrı tutularak politikaların değerlendirilmesi gerektiği anlayışı olarak ifade edilmektedir (Ateş, 2009: s. 17). Bu anlayışa getirilen eleştiri ise, ''*bu tür ayrımların artık günümüz dünyasına uymadığı ve günümüzde çatışmadan ziyade işbirliği arayışının uluslararası ilişkilerin temel normu olduğu*'' (Arı, 2002: s. 165) şeklinde ifade edilmektedir.

Son olarak ise, genel bir şekilde realizm teorisinin öngörme gücünün yetersizliği, betimleme ve açıklama gücünün de sorgulandığı bir eleştiri getirilmektedir. (Arı, 2002: s. 164-169). Realizmin önemini incelediğimizde aslında arayacağımız cevap realizmin neden hâlâ önemli kalabildiği olacaktır. Bu inceleme ise, realizm ile ilgili yapılan bir çalışmadan realizmin gücü olarak tespit edilen noktalar ele alınarak yapılacaktır. Öncelikli olarak bu çalışmadaki realizmin gücüyle ilgili olarak şu tespitlere ulaşılmaktadır: ''*birincisi, uluslararası ilişkiler disiplininin doğuşunda öncü rol üstlenmesi…; ikincisi, görüşlerinin uluslararası ilişkiler disiplini topluluğunca önemsenmesinin yanısıra özellikle dış politikayla ilgili devlet adamları ve diplomatlar gibi daha geniş çevrelere de cazip görünmesi… ; üçüncüsü, ikinci dünya savaşından*

sonraki ortama uygunluğundan ve özellikle Amerika Birleşik Devletlerinin konumundan… ; dördüncüsü, morgenthau tarafından şekillenen Realizmin monolitik yapısı… ; ve son olarak, Richard Ashley'in de dikkat çektiği gibi içinde Realizmler barındırmasından…'' (Eralp, 2007: s. 79-85).

Bu tespitleri sırayla incelediğimizde, ilk olarak realizmin uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmasındaki etkisi, realizme önemli bir güc ve önem sağlamaktadır. Çünkü uluslararası ilişkiler disiplinin oluşmasına yaptığı etki, realizme, uluslararası ilişkiler disiplinin temel noktalarını oluşturma fırsatını vermektedir. Bu durum ise, realizmin uluslararası ilişkiler disiplini üzerinde bir gücü olmasına dolayısıyla da hâlâ öneminin devam etmesine neden olmaktadır. İkinci olarak, her türlü eleştiri getirilmesine rağmen realizmin ortaya koyduğu bazı temel ilkelerin hala uluslararası alanda önemini korumasıdır. Bu durumun devletler ve devletleri temsil eden karar vericiler tarafından fark edilip dikatte alınması da dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Üçüncü olarak, realizm teorisinin ikinci dünya savaşı sonrası ortamı açıklarken ABD'nin dış politikalarına uygun olmasıdır ve dolayısıyla da ABD hegomanyasına alan açmasıdır. Günümüzde dahi küresel bir güç olarak ABD realizmin dikkat çektiği temel noktalarla politikalar oluşturup yorumlamaktadır. Ayrıca uluslararası alanda gerçekleşen bazı çatışma ve iş birliklerini açıklamada realizm teorisi temel ilkeleriyle yardımcı da olmaktadır. Bu durum kendi dönemimizdeki uluslararası ilişkilerin yapısı incelendiğinde de görülebilecektir. Dördüncü ve beşinci tespitleri ortak olarak ele alıp değerlendirdiğimizde, aslında yukarıda realizme getirilen neo-realizm eleştirisinde de ifade ettiğimiz gibi, neo-realizmin özellikle realizmin uluslararası ilişkilerde gerçekleşen bazı olaylara eleştiri getirmekte yetersiz kalmasıyla ortaya çıktığıdır. Yani realizmi yok saymayıp aslında ona yeni bakış açıları kazandırdığıdır. İşte bu şekilde uluslararası ilişkilerde birçok realizmin var olması yine onu güçlü ve önemli kılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1.TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

Edward H.Carr tarih ile ilgili şu ifadelerle bir tanımlamada bulunmaktadır: ‘’*Tarih Nedir? sorusunu cevaplamyı denediğimizde, cevabımız bilerek ya da bilmeyerek, zaman içindeki kendi tutumumuzu yansıtır ve daha geniş bir soruya, içinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüz sorusuna vereçeğimiz karşılığın bir parçasını oluşturur*’’ (Carr, 1994: s. 13). Türk dış politikası tarihi üzerine bugune kadar birçok tanım ve değerlendirmeler mevcut olsa da, bu tanımda da belirtildiği gibi, çalışmanın muhteviyatına uygun bir şekilde günümüzden bir yorum getirirerek değerlendirmede bulunulacaktır.

Değerlendirme yapılırken ise, Türk dış politikası tarihi iki ana döneme ayrılacaktır. Bu iki dönem İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi dış politikası şeklinde olacaktır. Bu ayrıma gitmemizdeki sebepler ise, en başta çalışmamızın alanı olan cumhuriyet dönemi dış politikasını net bir şekilde ortaya koymaktır. Bu nedenle birlikte, cumhuriyetin, imparatorluğun yıkıldığı topraklar üzerinde, imparatorluğu oluşturan millet tarafından oluşturulmuş olması ve bu durumun imparatorlukla cumhuriyet arasında bir tarihi süreklilik oluşturmasından dolayı, imparatorluk dönemi dış politikasınında incelenerek, aradaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konması önemlilik arzeden diğer bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1.İmparatorluk Dönemi Türk Dış Politikası

İmparatorluk dönemi Türk dış politikasını inceleyeceğimiz bu bölümde asıl üzerinde duracağımız dönem, dünya siyasetinin daha global bir nitelik kazanmaya başladığı ve bu globalleşmenin getirisi olarak devletlerin birbirilerinin siyasetlerine etki etmek için dış politika hamlelerini geliştirdiği, Osmanlı İmparatorluğunun son iki yüzyılı olacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemdeki dış politikasını doğru anlayabilmek için kuruluş ve imparatorluğun en güçlü olduğu dönemdeki dış politika anlayışlarına da kısaca yer verilmektedir.

2.1.1.1.İmparatorluğun Kuruluş ve En Güçlü Döneminde Dış politika

İmparatorluğun kuruluşu sırasında izlediği politikayı doğru değerlendirmek için öncelikli olarak, kuruluşu sırasında içinde yer aldığı coğrafi konumunu bilmek ve iyi incelemek gerekmektedir.

13. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'da bir uç beyliği olarak siyasal bir konum almıştır. Tarih sahnesine çıktığı sırada bölgesinde, hâkim güç olan Bizans İmparatorluğunun ve Anadolu Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu siyasal krizlerle güç kaybetmesinden dolayı bir güç boşluğu meydana gelmiştir ve Anadolu'da Osmanlı Beyliği gibi birçok beylikler ortaya çıkarken, Bizans toprakları üzerinde de merkezle bağı azalmış ya da kopmuş olan tekfurlar ortaya çıkmıştır. İşte bu nokta da Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundaki liderleri, bulundukları coğrafi konumun şartlarını doğru okuyarak bir genişleme politikası izlemişlerdir.

Genişleme politikasını gerçekleştirirken, Anadolu'daki diğer beyliklere ve İslam dünyasına yönelik olarak izlenen siyasetin ilk adımını Oral Sander şu şekilde tespit etmektedir: ''*Osmanlıların kafire karşı Müslüman davasını yürüten bir Gazi topluluğu haline gelerek, Müslüman dünyada büyük prestij sağlamalarıdır*'' (Sander, 2006: s. 29). Bu siyaset bir uç beyliği olarak ortaya çıkan imparatorluğa, bir yandan Anadolu'daki diğer beyliklerle bir çekişmeden kaçınmasını sağlarken diğer yandan da yanı başında siyasi krizler yaşayan Bizans İmparatorluğunun hâkim olduğu alana doğru genişleme imkânı vermektedir.

Bizans İmparatorluğuna karşı izlenecek genişleme politikasında ''Gaza Fütühatı''ile bir nevi arkasını sağlama alan Osmanlı İmparatorluğunun kurucu beylerinin, sonraki adımı Sander tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Bizans'ın aile ve hanedanlık mücadelelerine karışmışlar,*'' (Sander, 2006: s. 31). Bu siyasi adım Osmanlı İmparatorluğuna Rumeli coğrafyasına geçmek için fırsatlar sunmakla birlikte, Bizans İmparatorluğunun içindeki iktidar mücadelelerine etki ederek bu krizlerden yararlanılmasını sağlamıştır ve bu sayede imparatorluk daha kolay ve hızlı bir şekilde genişleme politikası izlemiştir. Ayrıca Halil İnalcık hocanın şu tespitini de belirtmek gerekmektedir: ''*Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlayan*

faktörlerin başında; Osmanlı hoşgörüsü, devletin Müslim ve gayrimüslim tüm tebayı korumayı kendine vazife bilmesi gelir.'' (İnalcık, 2017: s. 19).

Bulunduğu coğrafyadaki güç boşluğunu doğru bir genişleme politikasıyla değerlendiren Osmanlı Beyliği, 16. ve 17. yüzyıllarda üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk haline gelmiş ve elde ettiği güç sonrası komşu devletlerle olan ilişkisinde de bir değişim ortaya çıkmıştır. Bu değişim, Osmanlı imparatorluğunun elde ettiği güçle Avrupa siyasetinde oluşturduğu denge dolayısıyla, kendini devletlerle olan ilişkide merkez konuma koyması ve ona göre siyaset izlemesidir. Osmanlı İmparatorluğunun dış politikasındaki bu değişim ise, bir çalışmada şu şekilde ifade edilmektedir; ''*Sinan Çavuş'un Kanuni'nin, Fransuva'ya gönderdiği mektubu yorumlayış şeklinden Kanuni dönemi Osmanlısı'nın kendi dışındaki dünyayı, kendisini kendi dışındakilerden üstün görme ile nasıl tanımladığı, bu üstünlük duygusunun dini boyutunun yanında, siyasal içeriğinin de olduğu, hatta bu içeriğinin daha ağır bastığı anlaşılır.*'' (Şirin, 2009: s. 59). İmparatorluk artık, herkesten üstün konumdadır ve bu üstün konum dolayısıyla ilişkilerini düzenlemektedir. Öyle ki, imparatorluk bu güçlü dönemi boyunca asla bir devlete elçi göndermemiş, Avrupa'dan gelen elçilere de gücünün verdiği üstünlükle yer yer alçaltıcı bir şekilde hareket ederek üstünlüğünü her daim göstermiştir.

2.1.1.2.İmparatorluğun Duraklama Döneminde Dış Politika

Bu dönem kendini dünyanın merkezinde gören ve buna göre dünya ile ilişkilerini kuran bir İmparatorluğun, kendisi dışındaki dünya da özellikle de Avrupa'da olan gelişmeleri ve değişimi takip edemediği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, ''*değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinçtir, batılılık*'' (Ortaylı, 2006: s. 19) şeklinde Avrupa toplumu tanımlanırken Osmanlı İmparatorluğu ise, bu değişimi fark edemeyerek artık eski gücünde olmadığını ve karşısında güçlü bir Avrupa olduğunu 1699 Karlofça Antlaşması ile anlayacaktır.

1699 Karlofça Antlaşması ile ilgili Mustafa Bıyıklı'nın şu iki tespit önemlidir: ''*Osmanlılar için pek çok bakımdan yenilikler ifade ediyordu. Osmanlılar tarihinde ilk kez müzakere ederek bir antlaşma imzalamışlardı. Daha önce barış şartlarını dikta ettiren Osmanlılar eşit şartlarda masa başı diplomasisi ile tanıştılar*'' (Bıyıklı, 2008: s. 44). Tespitlerde belirtildiği gibi antlaşma Osmanlıların dış politika anlayışında yeni

bir değişime neden olmuştur. Bu değişim artık Avrupa'nın İmparatorlukla eşit görülerek, ilişkilerin yeniden kurulmaya başlanmasıdır.

2.1.1.3.İmpartorluğun Gerileme Devrinde Dış Politika

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması sonrası, devletlerarası ilişkilerde kendini yeniden konumlandırması gereken bir durumda bulmuştur. Bu durum, önceki bölümde de ifade etmeye çalıştığımız gibi ''*Karlofça'ya kadar kendine yeten, kendine güvenen ve bu duygularla dünyayı kendi düzeni içinde gören, Osmanlı-sentrik/Osmanlı merkezli bir dünya algılayışı ile dünyayı tasavvur eden bir Osmanlı varken… Karlofça ile başlayan ikinci dönemde; yenilgi ile belirli oranda kendisine güveni sarsılan, yeterlilik duygusu zayıflayan bir Osmanlı vardır.*'' (Şirin, 2009: s. 128) tespitiyle doğru orantılıdır. Çünkü değişen bu algılayış ile Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleri karşısındaki zayıflığının farkına varmıştır ve artık Avrupalı devletlerle eşit bir konumda olan, buna göre ilişkilerini geliştirmesi gereken taraftır. Bernard Lewis bu konu hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: ''*Karlofça Antlaşması görüşmelerinde Osmanlılar ilk kez olmak üzere diplomasi dediğimiz tuhaf sanata başvurmak zorundaydı; böylece siyasi yollarla askeri neticenin sonuçlarını değiştirme hatta azaltmayı deniyorlardı.*'' (Lewis, 2020: s. 28). Fakat bu amacın gerçekleştirilmesinin önünde büyük bir engel olarak ''*Diplomasi*'' (Sönmezoğlu, 2010: s. 226) karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça öncesi, bir diplomasi örgütü yapısına sahip değildir ve Karlofça sonrası devletlerle ilişkiler kurup bu ilişkileri geliştirecek bir diplomasi örgütünün kurulması da kolay olmayacaktır. Öyle ki, bu zayıflık Osmanlı ile ilgili yapılan bir çalışmada ''*nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çağın oluşan ve gelişen devletlerarası ilişkilerine de ayak uyduramadığı ve bu ilişkilerden yararlanamadığı görülmektedir*'' (Uçarol, 2008: s. 46) şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca bu noktada Daniel Goffman'ın şu tespitlerine dikkat çekmek gerekmektedir: ''*gerçektende, modern dünyanın diplomasi sisteminin -daimi temsilcilikler bulundurma, bulunduğu ülkelerin yasalarından muaf olma ve karşılıklılık ilkesi gibi- en temel öğelerinden bazıları formüle edilirken, Osmanlı topraklarındaki Floransa, Ceneviz ve Venedik yerleşimlerini yönetenlerin deneyimlerinden yararlanıldı*'' (Goffman, 2014: s. 232). Çünkü güçlü Osmanlı İmparatorluğu, kendisinin de etkisinin olduğu ve gözlerinin önünde gelişen diplomasi

kültürünü görememiş, gücünü kaybettikten sonra ise örgütlü bir diplomasi yapısının eksikliğini hissetmiştir.

Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça sonrası devletlerarası ilişkilerde yeni politikalara ihtiyaç duyarken diğer bir yandan da bu politikaları uygulayacak bir örgütlü yapıya ihtiyaç duyacaktır. İlk olarak ise, yeni dış politika hamleleri oluşturulmaya çalışılacaktır. Nedeni ise, Karlofça Antlaşması'nın bir sonucu olarak imparatorluğun içinde bulunduğu durumdur ve şu şekilde ifade edilmektedir: '' *...Osmanlı Devleti'nin artık bir savunma davası'yla karşı karşıya bulunduğunu ortaya koymasıdır*'' (Sander, 2006: s. 132).

Kuruluşundan itibaren yayılmacı bir dış politika izleyen Osmanlı İmparatorluğu, artık savunmadadır. Bu durumundan dolayı da yeni dış politika hamleleri gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu dış politika hamlelerine dair Kemal Girgin, ''*büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki rekabet ve çekişmelerinden faydalanılarak birbirlerine karşı kullanılmalarına zemin ve imkanlar daima araştırılmış, fırsat düşmesi halinde uygulanmıştır.*'' ve ''*Osmanlı siyasetinin, gerileme ve çökme sürecinde diğer bir uygulaması bazı reformlara(ıslahatlara) gidişi olmuştur*'' (Girgin, 1994: s. 12-13) tespitlerinde bulunmaktadır. Bu iki tespite baktığımızda, ilk hamlenin karşı karşıya kalınan tehdit karşısında devletlerarası ilişkiyi önemli kılan bir noktasının mevcut olduğudur. İkinci hamlenin ise dikkat çekmeye çalıştığımız gibi devletlerarası ilişkiyi sağlayacak ama daha geniş bir şekilde devletin her kademesini de kapsayan düzenlemeleri içeren ve dış politikaya da etki eden bir hamle olduğu görülmektedir.

Devletlerarası ilişkiyi kurarken, Osmanlı devlet adamlarının yukarıda tespit olarak verilen büyük devletlerin birbirine karşı kullanılmasına dair stratejileri için birçok tanımlamaya yer verilmektedir. Ancak en kısa haliyle William Hale tarafından, ''*Osmanlı devlet adamalarının büyük güçlere karşı iki düşüncesi vardı. Bunlardan biri, herhangi biriyle ittifak kurmak, krizlere çıktıkça müdahale etmek ve statükonun devamlılığını sağlamak için güç dengesine güvenmekti… Başka bir alternatif de, Osmanlı Hükümetinin Avrupa'daki güçlerle istikrarlı bir ittifak kurmak konusunda anlaşmasıydı.*'' (Hale, 2003: s. 8-9) şeklinde tanımlanmaktadır.

Osmanlı imparatorluğunun dış politika anlayışı değişirken, bunu uygulayacak örgütlü, kurumsal bir yapının oluşmaya başlamasından ve yukarıda kısaca bahsettiğimiz diplomasi örgütünün olmaması konusuna da açıklık getirmemiz gerekmektedir.

Bugün modern diplomasinin en temel ögesi olan daimî elçi bulundurulması uygulaması ile ilgili Mehmet Gönlübol'un (2000: s. 114), ''*İlk kez Rönesans İtalya'sında görülen, sürekli diplomasi temsilcileri gönderme uygulaması, kısa zamanda Avrupa'nın öteki ülkelerinde de yayılmıştır*'' ifadesinden de anlaşılacağı gibi daimî elçi bulundurulması, 15.yüzyıl Avrupa'sında başlamıştır. Bulunduğu ülkedeki ticareti, sosyal hayatı, siyasi olay ve durumları inceleyen bu elçiler, ülkelerine gönderdikleri raporlarla devletlerarası ilişkilerde politikalar belirlemeye çalışmış ve bu yapıyı geliştirerek günümüz de modern halini alacak diplomatik örgüt yapılarını meydana getirmişlerdir. İşte diplomasi kültürünün oluşmasındaki en önemli yapı taşı olan bu daimî elçilik bulundurulması, bunun üzerinden devletlerarası ilişkilerin takibinde örgütlü ve kurumsal bir yapının oluşturulması, Osmanlı imparatorluğunda Karlofça antlaşması sonrası yaşanan değişimle başlamıştır. Bu değişim yine Gönlübol'un (2000: s. 114) şu ifadesiyle, ''*Osmanlı Devleti ilk kez 1793 yılında (III.Selim dönemi) İngiltere'ye Yusuf Agah Efendiyi sürekli elçi göndermesi''* şeklinde tespit edilmektedir. Bu değişimin bu kadar geç başlamasının nedenlerine baktığımızda ise şu değerlendirmelere ulaşılmaktadır: ''*Önce, Osmanlı Devleti bakımından bu tür bir diplomasinin yürütülmesi, diğer devletlere olan üstünlüğünün bir işareti sayılıyordu. İkincisi, Osmanlı Devleti bakımından Avrupa Devletleri yanında sürekli temsilci bulundurmanın ticari deneti yoktu… Nihayet, İslam dininin niteliği, yani Müslüman olmayan devletlerle kurumsal bile olsa, sürekli savaş halinde bulunulması durumu, bu devletlerle sürekli bir ilişki halinde bulunulmasına engel oluyordu.*'' (Gönlübol , 2000: s. 114). Bu değerlendirmeler üzerinden baktığımızda, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi Osmanlı İmparatorluğunun, güçlü olduğu dönemde kendini merkeze koyan ve bu gücü sayesinde sürekli savaş halinde veya fetih hareketlerinde bulunulabilmesini sağlayan nedenlerden dolayı, Avrupa'da 15.yüzyılda başlayan diplomasi yapısını önemsemediği görülmektedir. Ancak Karlofça Antlaşması sonrası imparatorluğun içinde bulunduğu durumla yüzleşmesinden sonra değişim yaşanmaya

başlanmıştır ve özellikle III.Selim dönemi ile birlikte bu değişim, yani örgütlü bir diplomasi ağının oluşturulması süreci hız kazanmıştır.

III.Selim'in, başlattığı değişimle ilgili olarak şu tespitler karşımıza çıkmaktadır: ''*Osmanlı hariciye siyasetine getirdiği iki yeniliğin ilki, Avrupa Hristiyan devletlerle yaptığı askeri ve diplomatik ittifaklardır… İkincisi, Batı Avrupa'nın önemli merkezlerinde ilk defa Osmanlı daimi elçilikleri açılmıştır…*'' (Bıyıklı, 2008: s. 145-148). Bu iki yeniliği incelediğimizde Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'ya karşı bakışındaki değişim görülebilmektedir. İmparatorluğun karşısında her daim savaş halinde olunması ve fetih edilmesi gereken bir Avrupa değil, ilişkiler ve ittifaklar kurularak imparatorluğun güvenliğinin ve refahının sağlanması için destek alınması gereken bir Avrupa vardır. III.Selim, diplomasi alanında bu önemli değişiklikleri getirmiş olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin kurulması II.Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir.

II.Mahmud'un, Hariciye Nezaretini kurmasıyla ilgili olarak, ''*1836 yılında, Padişah, harici işlerin çok artmış ve önem kazanmış olması sebebiyle Reis-ül Küttap'lık makamını artık nezaret seviyesine yükseltmiş ve Umur-i Hariciye Nezareti kurularak yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesini buyurmuştur.*'' (Girgin, 1994: s. 18) tespitlerine ulaşılmaktadır. II.Mahmud'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasına getirdiği bir diğer yenilikte, ''*Bab-i Ali memurlarına yabancı dil öğretmek için 1821 yılında Tercüme Odası'nı kurmuştur*'' (Bıyıklı, 2008) şeklinde ifade edilmektedir. Bu nokta önemlidir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda, Rum tebaa, Osmanlı'nın dış politikasının yürütülmesinde önemli bir noktada bulunmaktadır ve edindikleri konum ile imparatorluğun dil bilen memur açığını da kapatmaktadırlar. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Özellikle yabancı dil bilen Fener Rumları merkez divanında çevirmen olarak kullanılırlardı. Doğrudan doğruya reis-ül küttab'a bağlı olarak çalışan bu Rum tebaa, böylece imparatorluğun en gizli çalışmalarından bile haberdar olma olanağına ulaşmışlardı.*'' (Ateş, 2009: s. 290-291). Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bağımsızlık hareketlerine Rum tebaanın da katılıp ''Yunan İsyanı''nı (Uçarol, 2008: s. 149-170) başlatmasıyla imparatorlukta Rumlara duyulan güven kaybedilmiştir. Rumların hariciyedeki konumlarını kapatacak şekilde memur yetiştirilmesi için ise, II.Mahmud tarafından yukarıda bahsettiğimiz şekilde Tercüme Odası kurulmuştur. Hariciye Nezareti'nin oluşumunun ve yapısının

incelendiği bir çalışmada bu konu şu şekilde ifade edilmiştir: ‘’*Tarihimizde Rum Fetreti olarak isimlendirilen Yunan İsyanı, Osmanlı idaresi ve yönetim anlayışında önemli bir kırılma meydana getirdi. Bunlardan birincisi, Rum kökenli maslahatgüzarlar eliyle idare olunan elçiliklerin kapatma kararının alınmasıdır…*

İsyanın ikinci etkisi, Rum tebaanın merkezi devlet kademelerindeki etkinliğinin azalmış olmasıdır. Daha açık ifadeyle, Divan-ı Hümayun Tercümanlığı atamalarında yeni bir düzenlemeye gidilmesi lazım gelmişti. Böylece Müslüman bir kişinin tercümanlıkta istihdamı ve kalemlerdeki yetenekli personele lisan öğretilmesi kabul görerek Mühendishane-i Hümayun hocalarından Yahya(Naci) Efendi bu işle görevlendirildi.’’ (Çakmak, 2020: s. 35-37).

III.Selim ve II.Mahmud döneminde dış politikanın yürütülmesi noktasında yapılan değişiklikler ve yenilikler üzerine yapılan bir değerlendirmede ‘’*(Reis-ül Küttab) Mehmed Raşid Efendi’nin başını çektiği diplomasi alanındaki yenilikleri üç grupta toplayabiliriz:*

1.Avrupa devletleri ile olan ilişkilerde devletlerarası hukukun benimsenmesi ve Avrupa’nın önemli merkezlerinde daimi ikamet elçiliklerinin açılması…

2.Avrupalı devletlerle olan ilişkilerde mütekabiliyet esasına uyulması ve tayinat usulünün kaldırılması.

3.Dış ilişkilerde güçler dengesinin göz önüne alınması ve Protestan Kuzey-Batı Avrupa devletleriyle ilişkilerin en üst seviyede geliştirilmesi…’’ (Bıyıklı, 2008: s. 99) şeklinde tespitlere yer verilmektedir. Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi Osmanlı İmparatorluğu, çağına uygun bir şekilde bir hariciye yapılanması oluşturmaya başlamaktadır. Bu yapı üzerinden Karlofça Antlaşması sonrası değişmeye başlayan ve 1800’lerde daha da değişen dış politika anlayışı da örgütlü bir şekilde düzenlenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmaların imparatorluğun özellikle son yıllarında karşılaştığı sorunlar karşısında bazı faydalı kazanımlar elde edilmesinde önemli yeri olduğu ortadadır. Ayrıca, bu kazanımların daha sonraki süreçte cumhuriyet dönemine aktarılmış olup cumhuriyetinde bu kazanımlardan yararlanması dikkat çekilmesi gereken bir noktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını kapsayan III.Selim ve II.Mahmud dönemleri aslında sadece dış politika alanında değil iç politikada ve devlet yapısında da değişimlerin başlandığı bir dönemdir. Dikkatle incelendiğinde bu dönemlerdeki iç/ dış politikadaki ıslahat hareketleri aslında birbirini takip eden ve etkileyen bir yapı sergilemektedirler. Bu iç ve dış politikadaki reform veya ıslahatlarla sağlanan etkileşim dediğimizde III.Selim ve II.Mahmud dönemlerinin bir devamı olarak ''Tanzimat Fermanı'' (Ateş, 2009: s. 330) karşımıza çıkmaktadır.

Erik Jan Zürcher'e göre Tanzimat Fermanı'nın temel noktaları şu şekildedir: ''*Sultanın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması, iltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi, zorunlu askerlik sistemi ve hangi dinden olursa bütün tebaa için yasa önünde eşitlik (bu husus biraz muğlak bir şekilde ifade edilmişti)*'' (Zürcher, 2017: s. 84). Bizim için fermanın asıl önem teşkil eden noktası ise şu şekilde ifade edilmektedir: ''*İmparatorluk içerisindeki halkın bir kısım haklarını genişletmek, Müslüman ve Hristiyan toplumları manen ve siyasi yönlerden birbirine yakınlaştırarak iç barışı ve bütünlüğü sağlamaktı*'' (Uçarol, 2008: s. 203) . Tespitlerde de görüldüğü gibi, özellikle 1830'lu yıllar itibari ile Balkan coğrafyasında büyük dış baskılar altında kalan İmparatorluğun amacı, toplum yapısındaki müslim ve gayrımüslim arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaktır. Bu sayede devlet bir yandan tüm tebaanın haklarını güvence altına alırken diğer yandan da Avrupalı devletlerin elinden İmparatorluğun iç işlerine karışmalarına neden olan sebepleri almaktır. Bu isteğin tezahürü olarak o dönemin devlet adamları tarafından ortaya atılan fikir ise, Osmanlıcılık fikri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fikir Yusuf Akçura tarafından, ''*Osmanlı memleketindeki müslim ve gayrımüslim ahaliye aynı haklar ve siyasi görevler bahşedip yüklemek, böylece aralarında tam manasıyla bir eşitlik meydana getirmek, düşünceler ve dinler bakımından tam serbestlik vermek,işbu eşitlik ve serbestiden istifade ederek, bu ahaliyi aralarındaki din ve neseb(soy) ihtilaflarına rağmen yekdiğerine kaynaştırmak ve temsil etmekle Amerika Birleşik Hükümetleri'ndeki Amerikan milleti gibi ortak vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkarmak ve bütün bu müşkil işlemlerin neticesi olarak da ''Yüce Osmanlı'' Devleti'ni Asli dış görünüşüyle yani eski hudutlarıyla muhafaza eylemekti*'' (Akçura, 2018: s. 75-76) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamayı ve Tanzimat Fermanı'nı karşılaştırdığımızda içeriklerinin bir bütünlük arz ettiği fark

edilmektedir. Bu noktadan değerlendirdiğimizde de Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemle aslında Osmanlıcılık fikrinin, iç politikada bir Osmanlı toplumu oluşturmayı amaçlaması kadar imparatorluğun yöneticileri tarafından Avrupalı Devletlere karşı bir dış politika hamlesi olarak kullanılması amacı da olduğudur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Uçarol, 2008: s. 378-398) sonrası imparatorluğun yaşadığı toprak kayıpları ve içinde bulunduğu durum Osmanlıcılık fikrinin başarısız olduğunu göstermektedir. Bu sırada hükümdarlığının ilk yıllarında bulunan II.Abdülhamid hakkında şu şekilde bir değerlendirmede bulunulmaktadır: ''*Müslüman yönetici vasfına sık vurgu yapmakta ve Müslüman ayrıcalığını Osmanlıcılık doktrini uğruna terk eden Tanzimat devrindeki seleflerinin aksine hareket etmekteydi*'' (Yasamee, 2018: s. 45). Yapılan değerlendirmede de görüldüğü gibi, II.Abdülhamid'in farklı bir dış politika hareketi gerçekleştirmeyi amaç edinerek Osmanlıcılık fikrine uzak kaldığı görülmektedir. II.Abdülhamid, Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşırken İslamcılık fikrini ön plana çıkararak politika oluşturmaya çalışmaktadır. II.Abdülhamid'in İslamcılık fikrini incelediğimizde ise, ''*Meseleyi etraflıca anlamak için Abdülhamid'in hareket noktası kadar uygulaması da ehemmiyet arz eden 'İslam'a dönüşünün' sınırlarına vurgu yapmakta fayda var. Hiçbir şekilde radikal olmayan ve statükoyu değiştirmeyi değil de devam ettirmeyi amaçlayan bu dönüş ile Abdülhamid, Tanzimat'tan sadece Osmanlıcılık meselesinde ayrılıyor, en görünür mirası olan devleti merkezileştirme ve modernleştirme hususunda İslam'ı bir savunma aracı olarak kullanıyordu*'' (Yasamee, 2018: s. 49) ve ''*onun temel amacı, nüfusun yaklaşık %80'ini oluşturan Müslüman uyrukları arasında birlik ve dayanışmayı sağlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaktı…*'' (Karpat, 2012: s. 50) değerlendirmelerine ulaşılmaktadır. Bu değerlendirmeleri incelediğimiz de en başta yukarıda ifade etmek istediğimiz gibi imparatorluğun yaşadığı toprak kayıplarına karşın statükoyu korumayı öncelik haline getiren bir anlayışla dış politika yürütmeye devam edildiğidir. Bu durumu başarmak içinde 1877-1878 savaşı başarısızlığıyla ortaya çıkan Osmanlıcılık fikri yerine İslamcılık fikri ile ortaya çıkarak imparatorluğun çoğunluğu ve hâkim milleti olan Müslümanlar arasındaki bütünlüğün sağlanmaya çalışıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca İslamcılık fikri II.Abdülhamid'e dış politika bir kozda vermektedir. Bu koz, ''*Hilafet makamının uluslararası nüfuzu da özellikle Müslüman sömürgeleri olan büyük*

güçlerle pazarlık ederken önemli bir kozdu'' (Yasamee, 2018: s. 75) şeklinde ifade edilmektedir.

Türk Dış Politikasının oluşma seyrinde önemli yerleri olan ve imparatorluğun son yüzyılında birer iç/ dış politika hamleleri olan Tanzimat ve II.Abdülhamid dönemlerinin Osmanlıcılık/ İslamcılık fikirleri için Feroze A.K.Yasamee'nin, II.Abdülhamid'in dış politikası üzerine yaptığı fakat hem imparatorluk döneminin Karlofça Antlaşması sonrası oluşturmaya çalıştığı yapıyı hem de Osmanlıcılık/ İslamcılık fikirlerinde yatan anlayışı açıklayan şu değerlendirmeleri dikkat çekicidir: ''*Dış politikası esasında, Osmanlı'nın hayatta kalmasını sağlayacak olan yeni düzenleme ve yeniden doğuşun tamamlanabilmesi için hayatiyet arz eden dışarıdaki barışı ve güvenliği sağlamayı nihai hedef olarak belirlemiş bir sabit kalma faaliyetiydi…*'' (Yasamee, 2018: s. 65). Çünkü bu değerlendirme yukarıda tüm bölümde ifade etmeye çalıştığımız dış politika amaç ve hedeflerini en sade şekilde dile getirerek bizlere imparatorluğun son yüzyılındaki dış politika oluşumlarını daha iyi anlama fırsatı vermektedir.

2.1.2.Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası

Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikası, çalışmamızın ana konusu olduğundan ve üçüncü bölümde yapacağımız değerlendirmelerde de yer bulacağı için burada daha çok genel bir tanımlama yapılacaktır.

Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikası üzerine bir inceleme yaptığımızda, ''*1923 yılında Cumhuriyet'in kuruluşu itibariyle Türk dış politikası iki ana eksen etrafında döndü:1)Ülkenin bağımsızlığının korunması ve Sovyetlerin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliğinin sağlanması.2)Ülkenin modernist, laik, ulusal rejimin korunması.*'' (Karpat, 2012: s. 161) ve ''*…Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dış politikasında uluslararası sistem açısından kabul edilebilir bir deklarasyon yayınlayarak iki temel unsura vurgu yapmıştır: Birincisi, uluslararası alanda Misak-ı Milli sınırlarını ve ulus-devleti savunma stratejisi. İkincisi, yeni Türk Cumhuriyeti'nin yükselen Batı'ya karşı muhalif ya da alternatif değil, bu kutbun bir parçası olduğu.*'' (Bıyıklı, 2008: s. 35) değerlendirmelerine ulaşılmaktadır. Bu değerlendirmeler de ön plana çıkan yeni kurulmuş olan cumhuriyetin en başta elde ettiği kazanımları koruma iç güdüsüyle hareket ettiğidir. Bu iç güdünün dış politikaya etkisi ise güvenlik

anlayışının ön plana çıkarılmasına, devletin bağımsızlığı ve sınırlarının korunması yönünde bir tehdit algılamasına neden olmaktadır. Bu değerlendirmelerdeki ikinci noktaya baktığımızda, cumhuriyetin bağımsızlığını kazanırken savaştığı ve cumhuriyetin kurulmasından sonra tehdit algıladığı Avrupa'ya karşı nefretle hareket etmeyip aksine onunla ilişkilerini geliştirerek Batılıların seviyesine ulaşmasını sağlayacak şekilde iç politikada reformlarının gerçekleştirilmesini amaç edinmesidir. Cumhuriyetin dış politikasındaki ikinci amacını okurken Sovyetler Birliği'nin Avrupalı Devletler için oluşturduğu tehditti görmek ve o noktadan değerlendirmek doğru olacaktır. Ayrıca, Batıyla kurulmak istenilen bu ilişki üzerinden ülkenin güvenlik noktasında hissettiği tehdit ortadan kaldırılmaya çalışılırken diğer yandan da Batı Medeniyetinin ilim ve bilim seviyesine ulaşılarak ülkenin güçlendirilip kendi kuvvetlerine dayandırılması amacı da bulunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasına dair bu değerlendirmelere ek olarak cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikadaki prensiplerine dair yapılan şu tespitler de önemlidir:

1.Bir defa Türkiye, Atatürk'ün tarifini yaptığı bu ''Milli Siyaset''i takip edecektir…

2.Milli siyasetimizin ''teşkilat-ı dahiliyemize'' ''tamamen mutabık ve müstenit olması lazımdır.'' Bugün Türkiye'nin ''teşkilat-ı dahiliyesi'' yani devlet yapısı, hürriyete, insan haklarına ve demokrasiye ve milli birlik ve bütünlüğe dayanmaktadır…

3.Milli siyasetin üçüncü unsuru, ''hudud-u milliyemiz'' yani milli sınırlarımız içinde kalmasıdır…

4. ...Dış politikamızı her şeyden önce kendi gücümüze dayandıracağız ve gücümüzü buna göre takviye edip arttıracağız.

5.Dış politikamızda ''tul emeller'' peşinde, yani gücümüzü aşan ve gerçekleştiremeyeceğimiz emeller peşinde koşmayacağız…

6.Milletlerarası münasebetlerimizde ve dış politikamızda, bilhassa medeni dünya dediği, Atatürk'ün, Batı devletleriyle münasebetlerimizde eşitlik prensibine ve ''karşılıklı dostluğa'' ehemmiyet vereceğiz… (Armaoğlu, 2018: s. 17-18). Çünkü

Cumhuriyet Dönemi dış politikasına dair bize daha net bir tablo çizmekte ve öncesinde verdiğimiz değerlendirmelerle sağladığı uyumla bütünlük arz etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi dış politikasına dair yapılan bir çalışmada, dış politika ile cumhuriyet rejimi arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu incelemede cumhuriyet rejiminin dış politikaya etkisine dair şu tespite ulaşılmaktadır: ‘’*Ortaya konan cumhuriyetçi kurgunun egemen olduğu yönetsel anlayışın içinde, özellikle de ‘’dış düşmanlar’’ın varlığı, kuşkusuz siyasal sistemin, uluslararası ortamdaki davranış kalıplarını belirleyen dış politika süreçlerinde de etkisini göstermekte ve ‘’güvenlik öncelikli’’ bir dış politika stratejisi, neredeyse bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır*.

İste bu yaklaşım içinde, Türkiye’nin, özellikle de kuruluş aşamasında belirlenen güvenlik öncelikli dış politikası, diğer etkenlerin yanında, rejimin niteliğiyle açıklanmaktadır’’ (Efegil, 2012: s. 349). Bu tespite ek olarak, ‘’*Cumhuriyetçi yönetsel anlayışın, dış politikaya yönelik bir diğer etkisi, dış politikanın oluşturulduğu karar alma süreçlerinde kendini göstermektedir ki bu da aslında cumhuriyetçi bir sonuç olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, Türk dış politikasının oluşum süreçlerindeki etkinliğidir*’’ (Efegil, 2012: s. 350) ifadelerinde yer verilmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmelerde de görüldüğü gibi cumhuriyet, dış politikaya özellikle devletin kuruluşu sırasında önemli etkiler oluşturmasıyla hem dış politikanın güvenlik tehdidi algılamasında hem de bu politikaların oluşumu sırasındaki karar alma sürecinde yeni bir aktörü katma anlamında etkili olmaktadır. Burada cumhuriyet rejiminin dış politikaya olan etkisini incelerken içerde bir bütünlük oluşturup iç sorunlar veya iç tartışmalardan dikkatleri uzaklaştıracak bir şekilde dışardaki tehdit algılamalarına dikkat çekilerek bir siyaset izlenmeye çalışıldığının üzerinde durmak önemlidir. Hatta yukardaki bu değerlendirmelerde dışardaki bu tehdidin yarattığı tehlike dolayısıyla iç politikada daha rahat hareket edecek politikalar da izlenebileceğine dikkat çekmek mümkündür.

2.2.TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE

Baskın Oran'ın, Türk dış politikasının temel ilkeleri üzerine yaptığı ''*bir ülkenin 80 küsur yıllık dış politikasını yalnızca bir-iki ilkeye indirgemek zor olduğu gibi, onda tutarlı bir süreklilik unsuru bulmak da kolay değildir. Bununla birlikte, TDP'nin sürekli olarak iki temel direği olduğu söylenebilir: Statükoculuk ve Batıcılık*'' (Oran, 2004: s. 46) değerlendirmesinde de ifade ettiği gibi sadece cumhuriyet döneminde değil, özellikle 1800'lü yıllardan itibaren oluşan Türk Diplomasisinde '' Batıcılık ve Statükoculuk'' ilkeleri görülebilmektedir. Konuya dair yapılan bir başka değerlendirmede de şu ifadelere yer verilmektedir: ''*Türk dış politikası kimliği de, kendi iç dinamikleri ve sahip olduğu mirasa göre şekillenmiştir. Türk dış politikası, temelde iki esasa dayanmaktadır: Türk dış politikası, uluslararası sistemdeki duruşu açısından Batı'ya dönüktür ve statükocudur*'' (Efegil, 2012: s. 614) ve bu değerlendirmede de yukarıda ifade ettiklerimizi destekleyen şekilde bir tespit bulunmaktadır. Statüko, kelime anlamı olarak, ''*Uluslararası politika literatüründe, belirli bir anda devletler arasında varolan durumu anlatmak için kullanılan Latince bir deyim,*'' (Sönmezoğlu, 2010: s. 599) olarak tanımlanmaktadır ve devletler tarafından uluslararası düzenin devamının kabul edilip korunmasına çalışıldığında Statükoculuk olarak ifade edilmektedir.

Osmanlı döneminde 1800'lü yıllar itibari ile uygulandığını anlattığımız statüko anlayışının Cumhuriyet Döneminde devam etmesinin nedenlerine baktığımızda:

1.Kurtuluş Savaşı sonrasında, Türkiye'nin tehdit edilmedikçe dışa dönecek hali yoktu…

2.Her dönemde, dışta bir Sovyetler gerçeği vardı ve Türk azınlıklar en fazla SSCB sınırları içinde bulunmaktaydı…

3.İttihat ve Terakki liderlerinin İmparatorluğu batıran Pantürkist politikasının hemen ardından kurulan yeni Türkiye, yalnız Sovyetler açısından değil, genel politikası açısından da irredantizm politikasından uzak oldu…

4.M.Kemal'in etkisi çok önemli oldu… (Oran, 2004: s. 48) tespitlerine ulaşılmaktadır. Kısaca verdiğimiz bu tespitleri derinine incelediğimizde, cumhuriyetin

kuruluş aşamasındaki güç durumuna uygun bir şekilde hareket edilerek gerçekçi bir anlayışa dayanan politikalar oluşturulmaya çalışıldığı ve bu politikalar oluşturulurken yukarıda nedenleri verilen şekilde statükocu bir anlayış uygulandığı görülmektedir. Ayrıca, şunu da ifade etmek gerekir ki, statükocu bir anlayışa sahip olmakla birlikte cumhuriyet döneminde statükoyu değiştiren önemli kazanımlar elde edilmiştir ve bu kazanımlar elde edilmeye çalışırken statükoyu tehdit eden bir anlayışla değil, statükoyu oluşturan güçlerle işbirliği anlayışıyla politikalar oluşturulup sonuçlandırılmıştır.

İlber Ortaylı (2006: s. 18) Batıcılık kavramını, ‘’*Batılılaşmak, yani batı gibi olmak, batıyı benimsemek…*’’ olarak ifade etmektedir. Batıcılık kavramı, İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde çok tartışma konusu olmuş olmasına rağmen amaç olarak her iki dönemde de zayıflayan devletin güçlenmesi için döneminin en güçlü devletleri olan ve bu anlamda da güçlü bir medeniyet oluşturan Avrupalı devletlerini incelemek için örnek almaya başlanması olarak ifade edilmektedir. Hem imparatorluk hem de cumhuriyet yöneticilerindeki Batıcılık anlayışının nedenlerine baktığımızda ise:

1)Tarihsel boyut: Daha önce gördüğümüz gibi, Anadolu'nun coğrafi, dinsel, vb. yapısı daha İmparatorluk kurulmadan Türkleri hep Batı'ya yürümeye zorlamış, İslam'ın gaza geleneği de aynı işlevi görmüştür.

2)İdeolojik boyut: Türkiye'nin yakın tarihine damgasını en güçlü biçimde vurmuş siyasal kuruluş olan İttihat ve Terakki, milliyetçi ve Batıcıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelde İttihatçılar tarafından kurulmuş olduğu ve esas olarak aynı Batıcılık uygulamasını devam ettirdiği bir gerçektir.

3)Toplumsal boyut: Yine daha önce gördüğümüz gibi, gerek sınıfsal yapısı gerekse seçtiği kalkınma modeli Türkiye'yi Batı'ya doğru götürmüştür.

4)Kültürel boyut: Batı'nın kültürel etkisi Türkiye'de büyüktür…

5) Yukarıda da belirtildiği gibi; statükoculuğu Osmanlı'dan bu yana temel strateji olarak uygulayan, üstelik bir Orta Büyüklükte Devlet (OBD) olarak statükoya büyük önem veren Türkiye için Batıcılık statükoculukla özdeştir.

6)Türkiye temel çizgileri açısından az gelişmiş ülkedir. Kemalizm, 1950'lerde gelişen azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin 1930'larda ortaya çıkmış ilk örneği, hatta prototipidir. Azgelişmiş ülke milliyetçiliğinde milliyetçilik ile Batıcılık özdeştir, (Oran, 2004: s. 50-51) tespitlerine ulaşılmaktadır. Ayrıca, Batıcılık anlayışı için yapılan bu tespitlerin ana temasını destekleyen şu değerlendirmede önemlidir: ''*... Aslında Cumhuriyet öncesinde, 1839 yılından itibaren izleri bulunan bu eğilimin ülke dış politikasına yansıması, Batı dünyasının temsilcileri (kronolojik olarak İngiltere, Fransa, Almanya, ABD) ile olan işbirliğinin önemsenmesidir.*

... Dolayısıyla temel olan, modernleşmenin temsilcisi olarak görülen Batı dünyası ile işbirliğidir.

... Burada dikkat edilmesi gereken nokta, söz konusu olan 'Batıcılık' açısından 'Batı'nın bir coğrafyadan çok bir medeniyet türünü göstermesi...'' (Sönmezoğlu, 2015: s. 258). Çünkü her iki tespit ve değerlendirme Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri açısından Batıcılık kavramının, ne anlam ifade ettiğini bizlere net bir şekilde vermektedir. Hem imparatorluk hem de cumhuriyet için Batıcılık, doğudan başlayan tarihi sürecin yöneldiği bir istikamet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu istikamete yönelmedeki amaç ise, Batı'nın ortaya koyduğu üstün medeniyete ulaşmak ve ona ulaşırken de imparatorluktan devralınan bir anlayışla ülke güvenliğini ve çıkarlarını Batı ile işbirliği noktasında görerek hareket etmektir. Sonuç olarak Türk dış politikasının temel ilkeleri olan Statükoculuk ve Batıcılık, cumhuriyetin, imparatorluktan devraldığı ve benzer olduğu dış politika özelliklerini yansıtmaktadır.

İmparatorluk ve cumhuriyet dış politikalarının farklılık arz ettiği nokta ise, yöneticilerinin dış politika olaylarını ele alırken ki takındıkları anlayış farklılığı olacaktır. Bu durum Kurtuluş Savaşı'nın en sıkıntılı süreçlerinin yaşandığı sırada Ankara Hükümeti tarafından Londra konferansına gönderilen Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in, yetkisi dışında ülkesinin menfaatine olduğunu düşündüğü İtilaf devletlerinin yöneticileri ile yaptığı ayrı ayrı anlaşmaların, Bakir Sami Bey'e göre daha genç olan Ankara Hükümeti'nin yöneticileri tarafından kabul edilmemesinde görülmektedir. Bilâl N. Şimşir, Bizim Diplomatlar adlı kitabında, Bekir Sami Bey'in yapmış olduğu bu anlaşmalarla ilgili olarak, '' *Bekir Sami Bey, yaptığı anlaşmalarla 'pek az bir sonuç' elde edebilmiş olduğunu söylüyor. Oysa sorun, sonucun az veya çok*

olması değil, bir ilke sorunuydu. Bekir Sami Bey, Anadolu'nun yarısını Fransız ve İtalyan nüfuz bölgelerine terk etmeye razı olmuştu. O günkü hükümet ve meclis ise bir karış vatan toprağını dahi başka bir ülkenin sömürüsüne veya bırakmamaya and içmişti…'' (Şimşir, 1996: s. 37) ifadelerinde bulunmaktadır. Bu ifadelerde Bekir Sami Bey, Osmanlı'nın son zamanlarının dış politikasında eldekini muhafaza için büyük devletlere ödün verilmesinin anlayışını temsil ederken, M. Kemal Atatürk önderliğindeki Ankara Hükümeti ve Meclisi ise, kendi gücüne ve haklılığına dayanan ilkesel bir anlayışın temsilcisi olarak ön plana çıkmaktadır. Ortaya çıkan farklılık ise, imparatorluk ve cumhuriyet dış politikalarını ayıran bir özellik olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1923-1939 YILLARI ARASINDAKİ ULUSLARARASI OLAYLAR

3.1.ULUSLARARASI ORTAM 1919-1939

Erken Cumhuriyet Dönemi dış politika olaylarını realizm teorisi açısından incelemeden önce, ilgili olayların yaşandığı tarihteki uluslararası ortama da bakmamız gerekmektedir. Zira dünya Avrupa merkezli büyük bir savaşın içinden yeni çıkmıştır ve bu savaş hem devletlerin iç yapılarında hem de uluslararası alanda değişimlere neden olmuştur.

1919-1939 yıllarını kapsayan uluslararası alan için ‘’*bu dönemin uluslararası sistemin özellikleri bakımından tipik bir geçiş dönemi olduğu söylenebilir. Dönem boyunca, temelde klasik güç dengesi sisteminin yapısal özellikleri ve davranışsal kuralları belirleyici olmakla beraber sistemde bunlara ters düşen bazı gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler bir başka uluslararası politik sistemin habercisidir.*’’ (Sönmezoğlu, 2019: s. 62) değerlendirmesi yapılabilmektedir. Paul Kennedy yeni bir uluslararası sistemin habercisi olan ve eski sistemle ters düşen bu özelliklere dair şu açıklamalarda bulunmaktadır: ‘’*… belki daha da olumsuz olan bir özellik, 1920’li ve 1930’lu yıllar boyunca uluslararası konularda kitle kamuoyunun giderek artan etkisiydi*’’ ve ‘’*…(1919 sonrası için) barış için yürütülen politika ve diplomasinin geri planı, 1856 ve 1878 kongrelerinde olmadığı kadar ideoloji ve iç politika unsurları yüklüydü.*’’ (Kennedy, 1991: s. 333-334).

1919 yılı sonrasında dünya bir değişimin içinde bulunmaktadır. Edward H. Carr’ın Yirmi Yıl Krizi 1919-1939 adlı kitabında nedenlerini ve sonuçlarını incelediği bu değişimde, dünya bir krizler döneminin içerisindedir. Ayrıca bu değişim ya da geçiş dönemi bu çalışmanın da birçok yerinde bahsedildiği gibi uluslararası disiplininin oluşmaya başladığı ve uluslararası ilişkiler disiplini oluşturacak idealizm – realizm çatışmasının da yaşandığı dönemi kapsamaktadır.

Carr, ‘’*Emekleme aşamasındaki diğer bilimlerde olduğu gibi, uluslararası siyaset bilimi de çarpıcı ve açık bir şekilde ütopikti. Dileklerin düşüncenin önüne geçtiği, genellemelerin gözlemlerin önüne geçtiği ve mevcut olguların ve eldeki amaçların eleştirel bir analizi için pek çaba gösterilmeyen başlangıç aşamasındadır.*’’

(Carr, 2010: s. 57) değerlendirmeleriyle 1919 yılının başında uluslararası alanda hakim olan teorik bakışı bize sunmaktadır ve 1919-1939 yılları arasındaki krizler, 1919 yılının başındaki bu ütopik bakış açısının ışığında anlam kazanmaktadır.

Carr'ın (2010: s. 56) ''*analizin değil, özlemin ürünüydü*'' dediği bu dönemin dış politika analizleri, Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ortam da savaşa, savaşın yarattığı sorunlara dair düşüncelerin gerçek bir analizden geçmeden, ideal olanın etrafında oluşturularak kırılgan bir yapıda bırakılması ve bu kırılgan yapıların ise giderek büyüyen krizlere ortam sağlamasıyla dikkat çekmektedir. Bu durumu MC'yi bir örnek olarak inceleyerek açıklayabiliriz.

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımla birlikte uluslararası barışın korunması için bir uluslararası örgüte duyulan ihtiyaç, dönemin ABD Başkanı W. Wilson tarafından yayınlanan 14 Nokta da dile getirilmiştir ve savaş sonunda bu yönde çalışmalara başlanmıştır (Uçarol, 2008: s. 638). Bu çalışmalar sonucunda 28 Nisan 1919 tarihinde MC sözleşmesi kabul edilirken barış için bir uluslararası örgüt fikrini öne atan ABD Başkanı Wilson, ülkesinin MC'ye katılmasını sağlayamamıştır. MC ilk güç kaybını yaşamıştır. ABD'nin katılmadığı bu uluslararası örgüt, birçok sömürgeye sahip güç yarışı içinde olan ve bu güç yarışından dolayı dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük savaşa neden olmuş Avrupa merkezli büyük güçlerin kontrolünde kalmıştır. Ayrıca Avrupa'nın büyük güçleri savaşın getirdiği ekonomik yıkım ve insan kaybının bir sonucu olarak kamuoyu baskısı altında bulunmaktadırlar. Bu baskının sonucunda kendi kamuoylarına barışın yanında bir başarı da sunmak zorundadırlar. MC, ABD'nin üye olmaması ve Avrupa'nın büyük güçlerinin kontrolünde olmasının yanında uluslararası alandaki güç ilişkilerinde göz ardı edilemeyecek olan Almanya ve Sovyetler Birliği'nin üye olmamasından dolayı da kuruluş amacındaki beklentiyi karşılayamamaktadır. Bu çelişkiler içinde çalışma yapmak zorunda kalan MC, dönem içinde yaşanan krizlere karşı, kuruluşu aşamasındaki beklentiler doğrultusunda cevap veremeyerek daha büyük krizleri kucağında bulurken Carr'ın yukarıdaki ifadesinde olduğu gibi gerçeklerden uzak ve bir özlemin ürünü olarak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyememiştir.

Sonuçta Carr'ın (2010: s. 261) ''*1919 ve 1939 yılları arasındaki yirmi yılın krizinin karakteristik özelliği, ilk on yılın hayali umutlarından ikinci on yılın karanlık*

çaresizliğine, gerçekliği pek dikkate almayan bir ütopyadan, her türlü ütopya unsurunun katı bir şekilde dışlanmasında doğru ani bir düşüş oldu'' diye ifade ettiği bu dönemde, Türk dış politikası kendi gerçekleri etrafında politikalar oluşturmaya çalışmıştır ve bu politikaların başlangıç noktası ise, verdiği bağımsızlık savaşından sonra imzalanan *Lozan Barış Antlaşması* (Soysal, 1983: s. 67-242) olmuştur.

3.2.LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

İsmet Paşa'nın 16.07.1923 tarihinde başbakanlığa çektiği telgrafla ''*...Artık oturum yoktur. Antlaşma birkaç gün içinde imzalanabilir.*'' (Şimşir, 2014: s. 573) diyerek müjdelediği Lozan Barış Antlaşması; 24.07.1923 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanmış (Şimşir, 2014: s. 587) ve 6 Ağustos 1924 Çarşamba günü bütün devletler için resmen yürürlüğe girmiştir (Akyol, 2019: s. 310).

Lozan Antlaşması, Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasının dayanak noktası olması ve bu noktadan hareketle dış politikalar oluşturulduğu için önem arz etmektedir. Bu anlamda Lozan Antlaşmasını inceleyeceğimiz bu bölümde antlaşmanın tek tek maddelerini ve yaşanan süreci an ve an vermek yerine ki -çalışmanın konusu da değildir- antlaşmanın imzalanması süresince uygulanan dış politika amaçları ve stratejilerinin realizm teorisi açısından değerlendirilmesi yapılacaktır. Ayrıca antlaşma da yer alan Musul, Boğazlar ve Sancak Sorunları çalışmanın diğer bölümlerinde ayrıntılı ele alınacağı için burada kısaca bahsedilecektir.

Lozan Antlaşmasını incelerken, ilk önce tarafların konferansın toplandığı sürece gelirken ki durumlarına bakılması gerekmektedir. Çünkü yapılacak olan durum tespiti Lozan Konferansına katılan tarafların dış politika amaçlarını ve bu amaçlara ulaşma durumları hakkında daha net bilgiler elde etmemizi sağlayacaktır.

Konferans öncesi tarafların durumu ile ilgili tespitler bağlamında ilk olarak Türkiye'nin durumunu ele aldığımızda, Türkiye'nin konferans öncesi durumu ile ilgili şöyle bir tespit karşımıza çıkmaktadır: ''*Türkiye kaynaklarını tüketmişti ve sıkıntılı bir dönem içindeydi. Son on yıl içinde dört büyük savaş yaşamıştı: 1911-1912'de İtalya (Trablusgarp) Savaşı, 1912-1913'te Balkan Savaşları, 1914-1918'de Birinci Dünya Savaşı ve 1919-1922'de Türk-Yunan Savaşı. Savaş yoğunluğu nedeniyle ülkenin*

iktisadi kaynakları sınırlarını zorluyordu; ordunun uzayıp giden seferberliği, 1921 baharında başlayıp Mudanya Ateşkesi'ne kadar süren askeri harekatlar çok pahalıya patlamıştı.'' (Demirci, 2017: s. 76). Ayrıca *Mudanya Mütarekesi* (Soysal, 1983: s. 61) ile Anadolu ve Trakya toprakları işgalden kurtulmuş olsa da Boğazlar Bölgesi ve İstanbul hala müttefik işgali altında bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde de Türkiye bir var olma mücadelesi vermektedir ve barış konferansında da bu mücadeleyi nihayete erdirmek istemektedir. Yani bir devletin hayatî çıkarları konferansta tartışılacaktır ve bu durum Türkiye'nin realizm açısından ulusal çıkarlarının en hassas konularıdır.

Müttefikleri incelediğimizde Sevtap Demirci (2017: s. 30)'nin şu ifadeleri ''*Curzon'un Ortadoğu politikasının anahtarı, Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarının yalnızca yayılmacı bir güç ve panİslam düşüncesinin merkezi olarak Türkiye'nin yok edilmesinin gerçekleşebileceği yolundaki sarsılmaz inancıydı. Türkleri İstanbul'dan atmak da onun politikasının bir parçasıydı.*'' dikkat çekmektedir. Zira, Lord Curzon, İngiltere'nin Dışişleri Bakanı ve baş delegesi olarak konferansa katılmaktadır. Ayrıca, konferans öncesinde Müttefikler arasında ortak hareketi sağlamak için Paris'te ve Teriette'de Fransız ve İtalyan Başbakanı ile görüşme de gerçekleştirmektedir (Akyol, 2019; Demirci, 2017; Şimşir, 2014; Çoskun, 2019). Bu görüşmenin neden gerçekleşmiş olabileceğine dair Arnold J.Toynbee'nin, (2017: s. 153) şu değerlendirmesi önemlidir: ''*Büyük devletler ittifakı, bir genel savaşın kesin zaferinin sarhoşluğunu kaldıramayacak kadar nazikti. Bir kere, ortak Almanya korkusu ortadan kalktıktan sonra çıkar tartışmaları, birbirine zıt politikalar, birbirine aykırı hedefler Müttefiklerin diplomatik cephesini zayıflatmıştır.*'' Toynbee'nin değerlendirmesi incelendiğinde, Türkleri İstanbul'dan ya da Batı'dan kovmak isteyen Lord Curzon'un, askeri bir başarı ve bu başarının dayandığı Mudanya Mütarekesiyle karşısına gelecek olan Türkiye karşısında kendi cephesinde bir bölünmüşlük meydana vermeden çıkarlarını en üst nokta da muhafaza etmek istediği anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılmış olan Müttefiklerin en başta İngilizler olmak üzere böyle düşünmesinin nedenleri, o zaman kadar ki dünya tarihinin gördüğü en büyük savaşın getirdiği yorgunluktur. Bu durumun uluslararası alana yansıması ise, Toynbee tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: ''*Bir yanda, yalnız yenilgiye uğrayan devletler yorgun düşmekle kalmamışlar, galip devletler de savaştan bitkin bir*

durumdan çıkmışlardır… Nitekim ateşkeslerin imzalanmasından sonraki yıllarda hükümetler dışarıdaki yüklenimlerini, gerekli güvenlik marjını tehlikeye sokmadan asgari düzeye indirmişlerdir. Galiplerin ilk ve en çok geri çekildikleri alan, ne Fransızların ne de İngilizlerin fazla çıkarları bulunmayan, Orta ve Yakındoğu olmuştur…'' (Toynbee, 2017: s. 81-83). Ayrıca, Avrupa devletlerini son 200 yıldır yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti temsilcilerine antlaşmaları dikta ettirme alışkanlığı da dikkat çeken bir noktadır (Çoskun, 2019: s. 90-91). Sonuçta, bu konferansa Osmanlı Devleti'nin temsilcileri değil, -her ne kadar konferans süresince öyle baksalar da- TBMM temsilcileri gelecektir ve bu kişiler daha sonra, ''*…İki çeşit Türk biliyorduk; biri eski Türk, ki öldü. Biri de Jön Türk, ki o da artık yok oldu. Şimdi Ötekilerden çok başka bir tip görüyoruz; İsmet Paşa. Bu, bizim için üçüncü Türkü canlandırıyor.*'' (Kinross, 2019: s. 418) şeklinde tarif edilecektir.

Bu değerlendirmeler üzerinden baktığımızda, bir tarafta bir devletin varlığının devam etmesi için gerekli hayatî çıkarların ön planda olduğu ve bu açıdan konuların değerlendirildiği bir dış politika oluşturan Türkiye vardır. Diğer tarafta ise, bir devletin direkt hayatî çıkarlarına etki etmeyen, ulusal çıkarlarının konferans masasına konmadığı ve elinde bir pazarlık gücü olarak bulunan hayatî olmayan çıkarların savunulması için konferans masasına gelen devletler, yani Müttefikler vardır.

Bu anlamda konferans masasında devletlerin ulusal çıkarlarının pazarlık konusu olacağını düşündüğümüzde konferansta yer alan heyetler için hangi konuların daha önemli olup hangilerinin daha önemsiz olduğu ve bu yönde nasıl politikalar uygulayacakları değerlendirilmesi gereken önemli bir noktadır.

Türk Hükümeti'ne baktığımızda, Bakanlar Kurulu, Barış konferansında hangi konuların nasıl savunulacağına ilişkin üç sayfalık ve 14 maddelik ana talimatı imzalayıp İsmet Paşa'ya vermiştir (Şimşir, 2014: s. 11-12). 14 madde olan bu talimatnamede Çoskun'un (2019: s. 95) değerlendirmesine göre, ''*yukarıda özetlenen 14 maddelik talimatlar listesinde üç madde çok katı ve kesindir. Bunlar 1'inci, 8'inci ve 11'inci maddelerdir*'' üç madde ön plana çıkmaktadır. Talimatnameye göre ise bu maddeler sırasıyla: Doğu'da bir Ermeni Devleti kurulamaz, kapitülasyonlar hiçbir koşulda kabul edilemez ve ordu ve donanmaya sınırlandırma kabul edilemezdir (Şimşir, 2014). Akyol 'un (2019: s. 85) değerlendirmesine göre ise, ''*bu belgeye göre*

iki konu vardır ki Türk heyeti Lozan'da asla taviz vermeyecek, gerektiğinde Lozan'ı terk edecektir. Bunun anlamı Ankara'nın bu iki konuda savaşı göze almasıdır:

Doğu Anadolu'da Ermenistan kurulması söz konusu olamaz.

Kapitülasyonlar kabul edilemez.'' Bu iki değerlendirmede ön plana çıkan ve konferans sırasında masaya geldiğinde önemli tartışmalara sebep olan bu iki konu; Türkiye için Anadolu'daki toprak bütünlüğünün sağlanması ve toprak bütünlüğünün sağlandığı bu coğrafyada iktisadi ve ekonomik özgürlüğünün kazanılması açısından önem arz etmektedir. Bu duruma Türkiye açısından baktığımızda, parçalanmış bir imparatorluktan geriye kalan topraklar üzerinde, Türk milletinin varlığına dayanan, siyasi, askeri, ekonomik bağımsızlığını kazanmış ve uluslararası alanda eşit bir ulus-devletin inşa edilmesi amacının olduğu görülmektedir. Öyle ki, talimatnamenin azınlıklar ve yabancı kuruluşlarla ilgi diğer maddelerini de göz önüne aldığımızda, Türkiye için bağımsız ve eşit bir devletin varlığı en hassas ulusal çıkar olarak ön plana çıkmıştır. Diğer konular ise, bu hassas çıkara zarar vermeyecek şekilde Türkiye lehine veya maksimum çıkarını sağlayacak koşullarla halledilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Musul konusu konferans sırasında önemli tartışmalara neden olsa da bu bağlamda değerlendirilerek konferans sonrasına bırakılmıştır ki, Türk heyetine verilen talimatnameye göre, Musul konusunda kesin bir talimat olmayıp Türk Hükümetinin talepleri kabul edilmediğinde de konferansın kesilmesi istenmemiştir (Şimşir, 2014: s. 12).

Müttefikler açısından, Lord Curzon'un konferans öncesi Fransız ve İtalyan Başbakanı ile yaptığı toplantıdan sonra, İngiltere'nin duruşunu iki kategoride tanımladığını ve tanımlanan bu iki kategoriyi: Kategori A -Temel Olanlar- ve kategori B -En Çok Arzu Edilenler- olarak ele aldığı görülmektedir(Demirci, 2017: s. 72-73).

Demirci, müttefiklerin konferans sırasındaki yol haritası olarak tarif edebileceğimiz bu metin hakkında; ''*Kısaca Curzon, Müttefikler arası birliği devam ettirmeye çalışırken, Doğu'da İngiltere'nin saygınlığını sağlamayı, özellikle Boğazlar'a geçiş serbestliği kazandırmayı, Musul'u İngiliz mandası altındaki Irak'a kazandırmayı ve Ankara ile Moskova'nın arasını açmayı hedefliyordu*'' (Demirci, 2017: s. 74)değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu değerlendirmeden aslında konferans boyunca en etkin konumda olup konferansı yöneten Lord Curzon'un

temsilinde İngiltere'nin amaçları da görülmektedir. Dikkat edilirse bu amaçlar içinde kapitülasyonlar, azınlıklar, Ermeni yurdu gibi konular yer almamaktadır. Çünkü en başta azınlıklar ve müttefik metinindeki maddelerde direkt yer almayan Ermeni yurdunun kurulması, Müttefikler için ikincil kategoride yer almaktadır. Yani en çok arzu edilen ve konferansın durumuna göre şekillenmeye müsait olan vazgeçilebilir çıkarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitülasyonlar, Osmanlı Borçları ve imtiyazlar gibi konular, yine Demirci'nin değerlendirmesiyle Fransızlar ve İtalyanların önemsediği konular olarak gözükmektedir(Demirci, 2017: s. 74). Ankara ve Moskova'nın arasının açılması ise İngiliz kamuoyunda önemli yer edinmektedir ve ''*muhafazakar basının özellikle Ankara'nın Bolşevik Rusya ile ilişkisinden duyduğu kaygıyı dile getirmesi yanında The Contemporary Rewiew, Mustafa Kemal Paşanın Rusları sevmediği ve Bolşevizme endişe ile baktığını ama şartların ve mevcut statükonun onu Moskova ile birlikte olmaya zorladığını yazıyordu*'' (Yılmaz, 2000: s. 14) ifadelerine dikkat ettiğimizde daha iyi anlaşılabilmektedir.

Müttefiklerin bir bütün şekilde hareket etmesini sağlamaya çalışan ve bu şekilde müttefik çıkarlarını maksimum seviyede elde etmek isteyen Lord Curzon ile hayatî ulusal çıkarlarını savunmaya ve elde etmeye gelen İsmet Paşa karşı karşıya gelmektedir. Bu iki baş delegenin konferans sırasındaki stratejileri konferansın gidişatını belirleyecektir.

Lord Curzon, konferansın ilk açıldığı andan itibaren tüm kontrolü eline almıştır ve stratejisini İnönü'nün karşısına tek cephe halinde çıkacak (Çoskun, 2019: s. 170) şekilde kurgulamıştır. Bu stratejinin amacı şu şekilde değerlendirilmektedir: ''*Lord Curzon'un ana kaygısı, İngiltere'yi ilgilendiren öncelikli konularda bir ayrılıktan kaçınmaktı*'' (Çoskun, 2019: s. 102). Bu stratejinin en önemli taktik noktası ise, konferansın dağılmasına yol açması muhtemel bir konuyu (Çoskun, 2019: s. 102), İngiliz çıkarlarının etkilenmediği bir anlaşmazlığa dönüştürmek, yani konferansın İngiliz çıkarlarından dolayı kesilmediğinin aksine müttefiklerin ya da Türklerin kabul etmeyeceği diğer konular üzerinden kesilmesinin sağlanması oluşturmaktadır. Bu stratejiyi uygulama noktasında Lord Curzon'un elini güçlendiren şey ise ''*İstihbarat*''tır (Çoskun, 2019; Şimşir, 2014). İngilizler hem konferans öncesi hem konferans sırasında olsun Türk delegelerine gelen talimatlardan haberdar olabilmişlerdir. Lord Curzon'da bu bilgiler ışığında yukarıda belirtildiği gibi

stratejisini uygulayabilecek durumlardan istifade etmiştir. Bu şekilde bir üstünlüğü bulunan Lord Curzon, konferans yönetiminin de başındaki kişi olarak daha da rahat hareket etme olanağı yakalamıştır.

Bu avantajlı koşullarla konferansa katılan Lord Curzon, konferans açılışında ilk hamlesini şu şekilde yapmıştır: ''*Konferansın başlangıçtaki programına göre ilkin Musul Sorunu konuşulacaktı. Ancak Curzon, Toprak ve Asker Komisyonu başkanlığı konumunu ustaca kullanarak konferans gündemini yeniden düzenledi ve müzakerelere Trakya sınırının tartışılmasıyla başladı*'' (Demirci, 2017: s. 109). Bu şekilde hareket etmekle Curzon'un elde etmek istediği noktaları Demirci (2017: s. 109): ''*... hem Müttefikler ile Balkan ülkelerinin dayanışmasını gösterebileceği, hem de Türk tezindeki zayıf noktaları yakalayabileceği başka bir konuyu gündeme getirdi: Trakya*'' şeklinde değerlendirmektedir. Bu değerlendirme üzerinden baktığımızda Lord Curzon'un stratejisine uygun şekilde hareket ettiğini görmekle birlikte, ''*Trakya Sorunu, Buch'un sözleriyle, İngiltere'nin Asya politikası açısından önemi olmayan ama Curzon'un stratejisinin etkisini gösteren bir açılış muharebesiydi*'' (Demirci, 2017: s. 109) ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Trakya Sorununun ilk ele alınması İngiliz çıkarlarını tehlikeye atmamıştır. Bu durum İsmet Paşa'nın uygulamak istediği stratejiyi de başarılı kılmasını engelleyecektir. Ayrıca yukarıda verilen bilgiler ışığında değerlendirildiğinde Türk tarafının Trakya konusunda konferansı sekteye uğratmayacağını bilen Lord Curzon'un, sadece Fransız ve İtalyan temsilcilerinin desteğini değil, konferansa katılan Balkan devletlerinin de desteğini sağladığı görülebilmektedir.

Lord Curzon'un stratejisinin karşısına, İsmet Paşa, ''*Bende karşımızda başlıca mücadeleci olarak İngilizleri kabul etmiş ve İngiltere'nin diğer müttefikleri ile aralarındaki sorunlardan yararlanmayı düşünmüştüm*'' (İnönü, 2006: s. 342-343) diyerek çıkmıştır. İsmet Paşa diğer müttefiklerle birebir görüşüp anlaşarak İngiltere'yi yalnız bırakmak istemişse de yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi Lord Curzon bu duruma izin vermeyecek şekilde hareket etmiştir. Stratejisini engelleyen bu taktiğe karşı İsmet Paşa, konferansın ilerleyen zamanlarında içinde bulunduğu çıkmazı fark etmiştir ve stratejisini değiştirmeye karar vermiştir. Lord Curzon'un engelleyici stratejisinin yanında, İsmet Paşa'yı bu strateji değişikliğine yiten bir sebep de, ''*Aldığım izlenime göre, bir defa birine uygun davranıp her birini ayrı ayrı memnun*

etmek için bütün Türkiye'yi vermek kafi gelmiyordu. Bundan başka bizim İngilizlere karşı olan mücadelemizde de herhangi bir yardımcı tavırları yoktu'' (İnönü, 2006: s. 343) tespiti olmuştur. İngiltere dışındaki diğer müttefikler konferans boyunca çözümü İngiltere ile aramıştır. Çünkü en başta İngiltere o dönemin en büyük devletidir ve konferanstaki diğer ülkelerin başka uluslararası sorunları vardır. Bu sorunların çözümünde ise İngiltere'nin uluslararası alanda desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durumda İngiltere'yi direkt karşılarına alacak şekilde hareket etmelerini engellemektedir ki, İngiltere'de konferans boyunca bu durumları kendi lehine kullanabilecektir. Örneğin, Almanya Versailles Antlaşması ile dizginlenmiş bir hale gelse de Fransa için kıta üzerinde hala en büyük tehlike olarak görülmektedir. Bu güvenlik kaygısı İngiltere, ABD ve Fransa arasında Almanya'nın bir saldırısı durumunda Fransa'ya yardım vadeden bir anlaşmayla giderilmek istenmişse de ABD senatosunda kabul görmemesi sonucuyla başarısızlığa uğramıştır (Armaoğlu, 2007: s. 153-154). Bu durum Fransa ve İngiltere arasında sorunlar yaratsa da Fransa'nın Almanya'ya karşı duyduğu bu güvenlik kaygısı onu İngiltere'den direkt uzaklaştıracak bir durumun gerçekleşmesine izin vermemektedir.

Bu nokta da İsmet Paşa, Başbakanlığa 27.01.1923 tarihinde çektiği konferansın durumu ile ilgili raporunda, yaşanan sıkıntılardan bahsederek çözüm için karar verdiği strateji değişikliğini şu şekilde ifade etmektedir: ''*Ben Musul'dan feragat göstererek sulh aramak fikrindeyim*'' (Şimşir, 2014: s. 385). Bu karar kolay alınmış bir karar olmamıştır. En başta konferanstaki Türk heyetinin ikinci delegesi olan Rıza Nur karşı çıkmış, Ankara'da bu karar ile ilgili görüşmeler olmuştur ve nihayetinde hem Rıza Nur kararını değiştirerek hem de Ankara Musul konusunda feragat edilebilmekten başka çare göremeyerek İsmet Paşa'nın bu kararını desteklemiştir (Akyol, 2019: s. 175-177). Ayrıca bu durumu Demirci (2017: s. 108), ''*Türkiye'nin strateji değişikliğini etkileyen başka gerçekler de vardı. İlki, Türkiye'nin barışa gereksinimi vardı; barışı sağlayabilmek için öncelikle İngiltere'nin desteği lazımdı ve bu da Musul ve Boğazlar konularında bir uzlaşmaya varılmasına bağlıydı. İkincisi, Türkiye'nin gelecekle ilgili ana kaygısı, iktisadi sorunlarla akılcı bir biçimde baş edebilme kapasitesine sahip olup, olmayacağıydı*'' şeklinde değerlendirmektedir. Sonuçta, Türkiye için Musul konusu konferans sırasında hayatî çıkarlar içinde yer almıyordu ve Demirci'nin değerlendirmesindeki ikinci noktada belirtildiği gibi Türkiye için en büyük kaygı

ekonomiydi. Ülke on yıldır savaştaydı. Anadolu tam bir karmaşa içindeydi ve bu ortamda sağlıklı bir ekonomik kalkınma sağlamak için Türkiye'nin önce barışa sonra da bu kalkınmayı sağlayacak yardımlara ihtiyacı vardı. Bu yardımları o dönemin şartlarında sağlayabilecek ülke ise en başta İngiltere'dir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, bu strateji değişikliği ile konferanstaki her sorun Türkiye lehine gelişme göstermiştir veya konferans hemen başarılı olmuştur. Aksine Lord Curzon, stratejisinin ustalığı ile konferansı tıkanma noktasına getirmiştir ve 4 Şubat tarihinde konferans kesintiye uğramıştır. İsmet Paşa'nın strateji değişikliği ise, konferansın kesintiye uğramasına rağmen İngiltere ile bir yumuşamayı sağlayarak barış için İsmet Paşa'da bir ümit oluşturmuştur. Öyle ki, İsmet Paşa, Ankara'ya ''*İngilizlerle ilişkilerde ılımlı davranılmasını rica ederim*'' (Şimşir, 2014: s. 415) diye telgrafla haber verecektir.

Sonuç olarak, konferans tekrar toplandığında İsmet Paşa, istediği barışa kavuşacak ve 24 Temmuz 1923'te barış antlaşmasını imzalayacaktır ve bu imzanın ifade ettiği durum ''*bu antlaşmanın en göze çarpan değerli cevheri (...) egemenlik ve bağımsızlık ilkesine gerekli saygının kabul edilmiş ve açıklanmış olmasıdır*'' (Şimşir, 2014: s. 616) şeklinde açıklanacaktır. Bu antlaşma Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik bağımsızlığı ve uluslararası alanda egemen bir devlet olarak tanınmasıdır.

Bölümün başında da ifade edildiği gibi çalışma için asıl önemli olan Lozan Barış Konferansı sürecini an ve an incelemek değil, Konferanstaki dış politika ve stratejilerini inceleyerek realizm açısından değerlendirmektir. Bu noktada yukarıdaki bilgilerden hareket ederek en başta dikkat çekmemiz gereken Lozan'a giden Türkiye'nin topraklarının işgal altında olması, ekonomisinin bağımsız olmaması ve uluslararası alanda eşit bir devlet olarak tanınmamasıdır. Bu açıdan realizmin uluslararası alanda tek aktör olarak gördüğü devlet yoktur. Ayrıca uluslararası alanda eşit bir devlet olarak tanınmaması da -bazı doğu devletleri tanısa da o dönem itibari ile batılı devletler eşit olarak tanımamaktaydı- realizmin ön gördüğü güç dengesi ilişkisini kurmasına engel teşkil etmektedir. Ancak Türkiye'nin o dönemdeki, yaşadığı sıkıntılar olağanüstü bir durumu ortaya çıkarmaktadır ve o dönem uluslararası alandaki hareketlilik daha yeni gelişmektedir. Ayrıca, her ne kadar müttefikler eşit bir ülke olarak tanımasa da Türkiye, Mudanya Mütarekesine dayanarak zafer kazanmış ve bu zaferle eşitliğini ve bağımsız bir devlet olma isteğini kabul ettirmek için Lozan

Konferansına gelmektedir. Bu durumlar da bize Türkiye'nin Lozan'daki dış politikasını realizm açısından değerlendirme imkânı vermektedir.

İlk olarak konferans öncesi durum ile konferans sonrası duruma baktığımızda, siyasi, askeri ve ekonomik bağımsızlığını kazanmak isteğiyle konferans masasına gelen Türkiye, konferans sonrasında siyasi, askeri ve ekonomik bağımsızlığını kazanarak uluslararası alanda eşit bir devlet olarak yerini almıştır. Bu durum ilk başta realizm teorisinin ulusal çıkar kavramıyla değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını elde ederek realizme uygun bir şekilde çıkarlarını koruyan ve gözeten bir devlet olarak karşımıza çıktığını göstermektedir. Ayrıca ulusal çıkarlarını koruyan ve gözeten realist politika, Türkiye'ye uluslararası alanda eşit bir devlet olarak var olmasını sağladığı içinde ayrıca önemlidir. Bu durumda realizmde tek dış politika aktörünün devlet olarak görülmesi açısından realizme uygun bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

İkinci olarak, konferansa gelirken alınan talimatnameye ve konferans sırasında ortaya çıkan fırsatlara göre pozisyon alarak çıkarların maksimum seviyede elde edilmesi incelememiz gereken bir noktadır. Çünkü talimatnameye göre Türkiye'nin hayati çıkarlarının neler olduğu ortadır amaç bunları kesinlikle elde etmek ve barışı imzalamaktır. Bu noktada da dikkat çeken İsmet Paşa'nın konferansta realizme uygun bir şekilde güç ilişkileri kurmaya çalışmasıdır. İsmet Paşa güç ilişkisini kurarken en önce İngiltere dışındaki devletlerle anlaşıp İngiltere'yi yalnız bırakmak ve sonra da diğer devletlerin desteğini almış şekilde hareket etmek istemiştir. Ancak, Lord Curzon buna imkân vermemiştir. Ayrıca Türkiye'nin mevcut gücü itibari ile İsmet Paşa'nın böyle bir stratejiyi uygulaması mümkün de olmamıştır. Ancak İsmet Paşa tarafından bu güç ilişkisinin tekrar gözden geçirilip konferansın sonucunu en güçlü devlet olan İngiltere ile anlaşmakta görmesi başarıyı getiren nokta olmuştur. Öyle ki, Türkiye'nin talimatnameye göre hayatî çıkarları içinde yer almayan Musul ve Boğazlar konusunda İngiltere'ye verdiği ödünler; konferansın önünü açmış, Türkiye'nin hayatî çıkarları olan Ermeni yurdunun kurulmasını engellemiş ve özellikle konferansın ara verilmesine sebep olan Kapitülasyonlar Sorununun da lehine çözülmesini sağlamıştır. Bu başarıyı getiren İsmet Paşa'nın realizme uygun bir şekilde güç ilişkilerini okuması olmuştur. Her ne kadar ilk başta İsmet Paşa başarısız olsa da bu durum güç ilişkilerinin kurulmaya çalışılmasında değil, güç ilişkisini kurarken ilk başta hatalı bir strateji

uygulanılmasından kaynaklanmıştır. Çünkü o dönemin ve özellikle konferansın güç ilişkilerinde İngiltere olmadan bir başarıya ulaşmak imkânsızdır ve Türkiye bu durumu realizmin güç kavramı üzerinden doğru okuyarak kendi çıkarlarını gözetecek bir denge sağlayabilmiştir. Bu dengeyi getiren politikadaki güç/güç ilişkisi ve ulusal çıkar uyumudur ki, bu iki kavram realizm teorisinin temel özelliklerinden ikisidir.

Son olarak, realizm teorisinde dış politika analizi yapılırken ve politikalar oluşturulurken değer yargılarından arındırılmış bir şekilde hareket edilmektedir ve bu durumu Lozan Konferansı sırasındaki dış politika üzerinden de değerlendirmemiz gerekmektedir. Lozan Barış müzakereleri ve antlaşmanın imzalanması sürecinde TBMM'nin özellikle Musul başta olmak üzere, Batı Trakya ve Sancak bölgelerinin anavatana katılamaması durumlarına gösterdiği sert tepki dikkat çekmektedir. Mecliste bu konular üzerine gerçekleştirilen tartışmalarda, bu bölgelerin sınırların dışında bırakılmamasını isteyen kişilerin değer yargılarına dayanan bir analiz ve açıklama içinde bulunduğu görülmektedir. TBMM Hükümeti'nin ve Heyeti'nin bu değer yargılarından uzak ve mevcut ülke şartları içindeki durumları analiz eden gerçekçi bakış açılarıyla hareket etmesi, çalışmanın ulaşmak istediği noktaya yani realizmin ruhuna uygun bir şekilde hareket edildiğini göstermektedir.

Sonuçta, ulusal çıkarlarını maksimum seviyede elde eden, bu çıkarlarını elde ederken güç kavramını ön planda tutan ve sonunda uluslararası alanda egemen bir devlet olarak yer alan Türkiye; dış politikasında realizmi başarıyla uyguladığı bir barış konferansı süreci yaşamıştır.

3.3. MUSUL SORUNU

Musul sorunu 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile başlayarak 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan antlaşma ile son bulmaktadır. Özellikle Musul'un 1918 Mondros Mütarekesi sonrası işgal edilmesi ve bulunduğu stratejik konumu itibariyle, yeni kurulan cumhuriyetin dış politikasının çözmesi gereken önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Türk dış politikası üzerine yapılan bir değerlendirmede "*bundan önce ele aldığımız 1932 devresinde Türkiye'nin dış politikası Milli Mücadele'nin ve bu mücadele sonunda imzalanan Lousanne Andlaşmasının etkisi altında gelişmiştir."* (Gönlübol, 2014: s. 92) denilmektedir. Bu noktadan baktığımızda Lozan Antlaşması

imzalanmasına rağmen Türk dış politikasının bir güvenlik endişesi taşıdığı ve başta Musul Sorunu olmak üzere Lozan'dan kalan bazı sorunların devlet için güvenlik zafiyeti oluşturduğudur. Musul Sorununun çözümü için ise, birincisi Lozan Konferansı ikincisi de Haliç Konferansı olmak üzere iki sürecin yaşandığı görülmektedir. Bu iki konferans süresi boyunca Türkiye'nin içinde bulunduğu güvenlik zafiyetinin ne olduğu ve bu güvenlik zafiyeti sebebiyle Türkiye aleyhine nasıl bir blok oluştuğu önemli bir noktadır. Ayrıca İngiltere'nin, Türkiye'nin güvenlik zafiyeti üzerinden oluşan denklemi, politik, ekonomik ve siyasi gücüyle domine ederek nasıl bir politika izlediği de dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Bu iki nokta, realizmin güç kavramı etrafında Musul Sorununun nasıl geliştiğini ve çözümlendiğini vermektedir.

Musul Sorununu Lozan ve Haliç Konferansları sırasında gelişen olaylar üzerinden incelenmektedir. Bu incelemeyi yaparken, Lozan Konferansı öncesi Musul bölgesindeki duruma bir göz atmamız gerekmektedir. Özellikle TBMM Hükümeti'nin konferans öncesinde ve sırasında bölgede nasıl bir çalışma içinde olduğu ve tabi ki İngiltere'nin bu çalışmalar karşısında aldığı önlemlerin ve karşı çalışmaların neler olduğu bilinmesi gereken önemli noktalardır.

İlk olarak TBMM Hükümeti'nin çalışmalarına baktığımızda Musul bölgesine yönelik başında Cevat (Çobanlı) Paşa'nın bulunduğu Elcezire Komutanlığının oluşturulduğu görülmektedir. Elcezire Komutanlığı, batıda Yunanlıların yarattığı tehditten dolayı daha çok pasif bir durum teşkil etmektedir. Ancak batı cephesinde taarruz hazırlıkları içinde olan TBMM Hükümeti, Elcezire Komutanlığının Musul için yapabileceği faaliyet çalışmasını şu şekilde planlanmaktadır: '' *Ançak Başkomutanlık Elcezire'ye askeri birlik kaydıramasa da diğer bölgelerde sona ermiş olan kuvva-i milliye tarzı örgütlenmeye destek sağlamayı düşündü.*'' (Güztoklusu, 2013: s. 72). Bu düşünceyi ön plan iten sadece askeri birlik kaydırılamaması değildir. Çünkü bölgede İngiltere bir fiil bulunmaktadır ve bu durumda, '' *Bu cephede işgâlci devlet İngiltere olduğundan bu devletle düzenli ordu savaşı siyasal olarak da uygun değildi.*'' (Güztoklusu, 2013: s. 72) şeklinde değerlendirilmektedir. Bu şekilde TBMM Hükümeti Antep, Maraş ve Urfa örneklerinde olduğu gibi bölgede askeri olarak bir fiil var olmasa da bölge insanlarını örgütlemeye çalışarak elde edeceği kazanımlarla, İngiltere karşısına güçlü çıkmaya çalışmaktadır. Ayrıca, bölgedeki milis kuvvet

yapılanmasının TBMM Hükümeti'nden bağımsızmış gibi hareket edecek olması da İngiltere ile TBMM Hükümeti'ni karşı karşıya getirmemiş olacaktır.

TBMM Hükümeti ve Başkomutanlık çizmiş olduğu askeri ve politik bu tablo çerçevesi içinde hareket etmeye karar vermiştir. Şefik Özdemir Bey'de, Murat Güztoklusu'nun ifadesiyle ''*Bu görev için Suriye Cephesi'nde Fransızlarla anlaşma olunca Antep-Halep civarında kuvva-i milliye müfrezelerinde büyük başarı kazanmış olan Şefik Özdemir Bey'in milis kaymakam(yarbay) rütbesiyle bölgeye gönderilmesi uygun bulundu.*'' (Güztoklusu, 2013: s. 72) bölgeye gönderilmiştir. Bu karar üzerine Özdemir Bey hazırlık çalışmalarına başlamıştır. Bu hazırlıklar sonucunda oluşan mahiyeti ve Özdemir Bey'in hareketi Mim Kemal Öke tarafından, ''*Öte yandan Özdemir Bey, bir binbaşı, altı üsteğmen, altı teğmen, altı asteğmen, bir subay namzedi ve bir hesap memurundan oluşan kadro ile, aşiretler arasına girecek ve onlardan topladığı milislere, Fransız ordusundan Türklere kaçmış Tunuslu ve Cezayirli erlerle 22 Haziran'da Revanduz'a vasıl olacaktı. 31 Ağustos'ta İngilizlere karşı saldırıya geçilecektir.*'' (Öke, 2012: s. 230-231) şeklinde ifade edilmiştir. TBMM Hükümeti ve Başkomutanlığın emri ile başlatılan bu harekât Özdemir Bey'in şahsında bütünleşmiş olarak Özdemir Bey Harekâtı olarak anılmaya başlanmıştır. Bu harekât sonucu özellikle bölgede önemli kazanımlar elde edilmiştir. Bu kazanımlara dair Güztoklusu (Güztoklusu, 2013: s. 100), ''*Özdemir müfrezesi ve bağlı oymakların güneye doğru ilerlemeleri 26 Eylül'de Köysancak'ın kurtuluşunu sağladı. Böylece Özdemir Bey bölgedeki 4. Ayına başlarken Musul Vilâyetinin doğu kesiminde Büyük Zap'la Küçük Zap arasında KKTC'nin yaklaşık iki katı büyüklüğünde bir devletçik oluşturmuştu.*'' değerlendirmelerine yer vermiştir. Ancak Özdemir Bey, Türkiye ile arasında iletişim, ulaşım konusunda sıkıntıların yaşanmasıyla ve İngilizlerin bölgede özellikle hava kuvvetlerinin de verdiği avantajla daha da güçlenerek hareket etmeye başlamasıyla, daha da ileriye gidemeyecektir. Bir süre sonra da yurda geri dönmek zorunda kalacaktır.

TBMM Hükümeti'nin bölgedeki faaliyetleri karşısında, İngiltere'de bölgede kendi amaçları doğrultusunda hamlelerde bulunmaktadır. Ancak bu faaliyetlerin amacını anlayabilmek için öncelikli olarak Musul bölgesinin İngiltere için önemine bakmamız gerekmektedir. Musul ilgili yapılan bir çalışmada, bölgeye yaptığı seyahatlerle bölgeye hâkim biri olarak İngiltere'ye bilgiler aktaran Gertrude Bell'in

ifadeleri üzerinden şu değerlendirmelere yer verilmektedir: ‘’*Gertrude Bell, yapmış olduğu seyahatler ile ilgili bölge üzerindeki İngiliz hedeflerine de değinmiştir. Ona göre Musul-Kerkük hattı ekonomik olarak ne kadar petrol açısından çok önemli olsa da, İngiltere’nin bölge ile ilgilenmesinin esas nedeni bölgenin stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Bu konumu sadece Hindistan yolunun emniyet altına alınması ile sınırlandırmak İngiliz politikasının çok yönlülüğünü anlamayan kısır bir bakış açısı olacaktır. Bunun ifade edilen hususa ilave olmak üzere; Rus yayımcılığının önüne geçmek, Ortadoğu coğrafyasını kontrol etmek suretiyle dünya hâkimiyetinde bir adım ileri geçmek, petrol sahalarında egemen olmak gibi amaçları da içerdiği unutulmamalıdır.*’’ (Akay ve Tekir, 2019: s. 310-311). İngiltere, bu amaçlar doğrultusunda Mondros Mütarekesi’nin maddelerine tezat oluşturacak bir şekilde bölgeyi 9-10 Kasım 1918’de işgal etmektedir. Bu işgalle birlikte bölgede hem kendine bağlı bir yapı oluşturmak hem de bölgenin Türkiye ile olan bağlantısını koparmak için faaliyetlerde bulunmaktan da geri kalmamaktadır. Bu faaliyetlerinden birisi, ‘*’Yapılan bu toplantının akabinde 22 Kasım 1919’da Dışişleri Bakanlığı yetkilileri kendi aralarında bir toplantı icra etmişlerdir. İngiliz dışişleri, olası Türk nüfuzunun Musul ve çevresinde yayılmaması için şu tedbirleri sıralamıştır:*

- *Kerkük ve Altınköprü İngilizlerin elinde kalmalıdır,*
- *Erbil’den Musul’un kuzey kısımlarına ve Cezri bin Ömer’e kadar olan yerler Kürtlere bırakılabilir,*
- *Kürtler için özerk bir devletin inşası hem pratik hem de uygulanabilir olması hasebiyle sınırın Mezopotamya ile ilgili bölümüne dikkat edilerek bir düzenleme yoluna gidilebilir,*
- *Yapılacak olan düzenlemelerde Asuriler dışarıda bırakılmalı,*
- *Kürtlere verilecek olan yapı içerisine kuzey bölgelerinde Bedirhan ailesi mutlaka güçlü bir konumda yer almalıdır*
- *Süleymaniye bölgesinin ekonomik ve stratejik önemine binaen Bağdat ile ticari bağları güçlendirilmeli,*

- *Ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşamış olduğu bölgenin ekonomik ve coğrafi olarak bir bütün olarak özerk yapı içerisinde tanınması durumunda yerel şeyhlerden ileri gelenleri dostane bir şekilde kazanmak çok da zor bir durum olmayacaktır,*

- *Kızıl Robat-Kerkük, Dicle-Musul ve Fatha-Kerkük demiryolu yapımının yukarıdaki hususlar gerçekleştiği takdirde önünde bir engel kalmayacağından, bölgede İngiliz hâkimiyetinin sağlanması daha hızlı ve etkili olacaktır,*

- *Erbil bölgesel yönetimi de istenildiği gibi çok rahat bir şekilde şekillendirilecektir.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 333-334) şeklinde ifade

edilmektedir. Bu ifadede de anlaşılacağı gibi İngiltere, TBMM Hükümeti'nin bölgeyle olan bağlarını koparmak için bölgede özellikle Kürt aşiretler üzerinden bir çalışma yürütmektedir. Bu çalışmada aşiretler arası birlikler oluşturulmakta veya aşiretler arasındaki güç konumuna göre sınırlar çizilerek özerk yönetimler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Tüm bunlarda Kürtlere bağımsızlık verme fikri ön planda gözükse de İngilizlerin amacı, bölgeyi kendi kontrol edebileceği şekilde dizayn etmek, Hindistan yolunu ve petrolün güvenliğini sağlamaktır. Öyle ki, TBMM Hükümeti'nin Özdemir Bey komutasında bölgede elde ettiği kazanımların oluşturduğu tehdit İngilizler tarafından fark edilmektedir. İngilizler ise, oluşan bu tehidide karşı bir askeri harekât planlamaktadırlar ve bu durum Güztoklusu tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Buna karşın Irak'taki manda yönetimi ve atanan Komutan Hava Yardımcı Mareşali John Salmond, Özdemir harekâtının ve Özdemir projesinin önemini çok daha iyi anlamış ve Şemdinli Yolu açılmadan 1923 ilkbaharında bu devrimi ve direnişi dağıtmak için büyük bir kara-hava müşterek harekâtı planlamış ve Lozan görüşmelerinin kesinti döneminde uygulamıştır.*'' (Güztoklusu, 2013: s. 282).

Lozan Konferansı öncesi ve sırasında TBMM Hükümeti bölgede milis kuvvetlerle etkin olmaya çalışarak masada kuvvetli olacak bir pozisyon elde etmeye çalışırken İngiltere ise, bu kazanımlara izin vermeyecek şekilde bölgedeki konumunu yerel önderler ile iş birliği kurarak bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu bölgesel rekabette dikkat ettiğimizde TBMM Hükümeti'nin mevcut durumu değiştirecek araçları kısıtlıdır, özellikle bölgeyle ulaşım ve iletişim noktasında sıkıntı yaşamaktadır.

İngiltere ise bölgeye hâkimdir ve özellikle hava kuvvetlerinin sağladığı destekle de konumunu güçlendirmektedir.

Lozan Konferansında, Musul Sorununun ele alınmasını incelediğimizde ilk olarak karşımıza konunun ikili özel görüşmelerle çözülmeye çalışıldığıdır. Bu ikili görüşmelerde bir sonuç elde edilmemesi üzerine konunun konferans masasında ele alınmasına karar verilmiştir. Bu durum Lozan Konferansı'nın tutanaklarında şu şekilde ifade edilmiştir: ''*Bu sorun, Komisyona 27 Kasımda, Konferansın açılışından hemen bir hafta sonra getirilecekti; fakat İsmet Paşa, 26 Kasım akşamı Lord Curzon'dan bu konunun açık bir toplantıda tartışılmasından vazgeçilmesinin ve aralarında özel olarak görüşülmesini istemiştir. Lord Curzon bu isteği memnunlukla kabul etmiştir. Görüşmeler yapılmıştır; bu görüşmeler, sonra da, başlıca Müttefik Devletler Temsilci Heyetlerine gönderilen Notaların verişimiyle devam etmiştir. Üzülerek söylemek gerekir ki, sözlü ve yazılı olarak yapılan bu görüşmeler bir sonuç vermemiştir. Türk Temsilci Heyeti, Musul vilâyetinin Türkiye'ye geri verilmesine ilişkin isteğinden hiçbir şekilde vazgeçmemiştir; Lord Curzon'da, böyle bir isteğe karşı olduğunu birkaç defa belirtmek zorunda kalmıştır. Bu koşullar içinde, karşılıklı görüşlerini Konferansa ve dünyaya açıklamak için taraflara fırsat vermek amacıyla, bu konunun Konferansa getirilmesinden başka yapacak bir şey kalmamıştır.*'' (Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, 1969: s. 343).

Lozan konferansında Türk heyetinin Musul konusundaki talep ve gerekçelerini beş başlık altında topladığı görülmektedir. Bu beş başlığı Akyol şu şekilde aktarmaktadır: ''*İsmet Paşa komisyonda Musul'u savunurken, gerekçelerini beş başlık altında savundu. Çok özetle şöyle:*

1- *Etnografik sebepler: Musul vileyetinin büyük çoğunluğu 'Türk ve Kürt'tür. Musul vilayetini oluşturan Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarında toplam yerleşik nüfus 503 bindir; bunun 264 bini, yüzde 52'si Kürt'tür. 147 bini, yüzde 29'u Türk'tür. 43 bini, yüzde 9'u Araptır. Kalanlar Yezidiler ve gayrimüslimlerdir…*

2- *Siyasi sebepler: Kürtler Türklerle birlikte yaşamak istiyor. Zaten kendi istekleriyle Osmanlı yönetimine geçmişlerdir. TBMM'de Kürt milletvekilleri*

vardır. Türkiye'deki Kürtler Musul'daki kardeşlerinin de Türkiye'ye katılmasını istiyor…

3- *Tarihi sebepler: Konuşmasının bu kısa bölümünde İsmet Paşa, Abbasiler ve Atabeyler döneminden beri Musul vilayeti topraklarının Türkler tarafından yönetildiğini, hatta buraya 'Tataristan' denildiğini anlattı.*

4- *Coğrafi ve ekonomik sebepler: Musul Anadolu'nun uzantısıdır. İngiliz iddialarının tersine Musul ticaretinin yönü Basra Körfezi değil, Anadolu ve Akdeniz'dir. Demiryolu da Musul'u Anadolu ve Akdeniz'e bağlamıştır.*

5- *Askeri ve stratejik sebepler: Musul'suz bir Irak'ın yaşayamayacağını iddia eden Curzon'a karşı İsmet Paşa, Basra ve Bağdat vilayetlerinden oluşacak bir Irak'ın birçok Avrupa devletlerinden daha geniş olacağını anlattı. Musul'u alacak Türkiye'nin Bağdat'a saldıracağı iddiasının gülünç olduğunu belirtti, 'İki asırdır Türkiye hiçbir vakit komşu ülkelere göz dikmemiştir' diye vurguladı.* (Akyol, 2019: s. 232-234).

Türk heyetinin bu gerekçeleri karşısında İngilizlerin gerekçeleri ise şu şekildedir: ''*Musul'un Türkiye'ye verilmesine karşı çıkan İngiliz delegasyonu şu siyasi nedenleri öne sürüyorlardı; 'Vilayet içerisinde çok sayıda Arap yaşıyor olması. Kürtlerin, Türklerle bir arada yaşamak istememeleri. İngilizlerin Kürtlere özerklik vaat ederken Türklerin bunu kabul etmemeleri. Mondros Mütarekesi sonrası İngilizlerin Araplara karşı birtakım yükümlülüklere girerken Arapların da İngilizlere bağlılık göstermeleri. İngiltere'nin Nisan 1920'de San Remo'da, Irak'ta bir manda kurması ve müttefiklere karşı yükümlülük altına girmesi. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordularını Irak'ta mağlup eden İngilizlerin fetih hakkı olarak bölgede hakları olduğu iddiası.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 416-417).

Türk heyeti ve İngiliz heyeti arasındaki bu karşıt argümanlarla ne ikili görüşmelerde ne de konferans oturumlarında bir sonuç alınamamaktadır. Aksine, Lozan bölümünde aktardığımız gibi barışın önünde İngiliz ve Türkler arasındaki bu sorun önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü Lord Curzon stratejisini bu şekilde oluşturmaktadır. Hatta Türk heyetini konferansta daha da sıkıştırmak ve kendi manevra alanını genişletmek amacıyla sadece Irak sınırını değil Suriye sınırını da

tartışma konusu haline getirmeye çalışılmaktadır. Bu durum Süleyman Tekir tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Ancak İngilizler Suriye sınırının konferansta mevzubahis edilmesi için çaba sarf ediyorlardı. Bu durumun gerçekleşmesi halinde müttefiklerin kati bir cephe kurarak yekpare hareket etmeleri söz konusu olabilirdi. Böyle bir durumda Musul meselesinin İngilizlerin istediği şekilde çözülebilmesinin yolunu açabilir ve Curzon'a da manevra alanı yaratabilirdi.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 407). Bu çözümsüzlüğün ve iki tarafında kendi argümanlarını haklı görerek taviz vermemeye çalışmasının nedeni hakkında Tonybee'nin dikkat çekici olan şu değerlendirmelerini kısaca aktarmak gerekmektedir: ''*Türkler, İngiltere'nin Musul'u kendi yararı için değil, fakat Türk topraklarına karşı hareket üssü olarak kullanmak amacı ile Irak'a bağlamayı istediğine kendilerini inandımışlardır…*

İngiltere'de yaygın olan bir kanıya göre, Türkiye Musul'u Bağdat ve Basra'yı ele geçirmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmak üzere istemektedir…'' (Toynbee, 2017: s. 327-328). Bu değerlendirmeye dikkat ettiğimizde Türkiye tarafının önemli güvenlik kaygılarını taşıdığını ve bu durumun barış sonrası bile devam edecek şekilde etkili olduğu görülebilmektedir. Aynı şekilde İngiltere tarafının kaygılarına baktığımızda ise, özellikle Hindistan yolunun üzerindeki bu stratejik konumun ve bölgenin değerli petrol zenginliğinin kaybedilme korkusu olduğu görülmektedir. Hatta bu noktada Türkiye'nin Sovyetlerle olan yakın ilişkisini ve bu ilişkiden İngilizlerin ne kadar rahatsız oldukları da göz ardı edilmemelidir.

Türk heyeti sorunun çözümü için plebisit talep etmekte hatta İngilizlere ve Müttefiklere Musul'un Türkiye'ye verilmesi durumunda petrol konusunda açık kapı politikasını uygulayacağı söylenmektedir. Fakat konunun çözümüne dair bir ilerleme kaydedilmemektedir ve İngiltere tüm teklifleri geri çevirmektedir. İngiltere ise, Türk heyetinden Musul konusunda taviz elde etmek için konferansın diğer konularında özellikle de diğer müttefik devletlerinin çıkarlarının ön planda olduğu konularda Türk heyetini sıkıştırmaktadır. Bu durumu İsmet Paşa telgrafında şu şekilde ifade edilmektedir: ''*İngilizler gerek mâliye ve gerek diğer mesâilde bizim aleyhimize yeniden şiddetli vaz'iyyet alıyorlar ve alacaklardır. Maksadları yıldırıp Musul'dan vazgeçirmek ve vazgeçmezsek müttefikleri de kendi mes'elelerini halledemeyecek vaz'iyyete sokmaktır. Binâen aleyh sulh hâlen Musul mes'elesinin üzerindedir.*

(Şimşir, 2019: s. 384-385). Bu ifadeler sonucunda İsmet Paşa, Lozan bölümünde de ifade etmeye çalıştığımız gibi Musul'dan feragat ederek barış aramaya karar vermiştir. Bu nokta da vermiş olduğu kararı heyetteki arkadaşları ve TBMM Hükümeti ile istişare ederek uygulamaya koymuştur.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalandığında Musul Sorunu ile ilgili olarak antlaşma metnin 3. Maddesinde şu hüküm yer almaktadır:

''*Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ve Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.*

Sınır çizgisi konusunda alınacak karara değin, Türkiye ve Britanya Hükümetleri kesin geleceği bu karara bağlı toprakların bugünkü durumunda her hangi bir değişiklik ortaya koyacak nitelikte askersel ya da başka türlü hiçbir eylemde bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenir.'' (Soysal, 1983: s. 87-88). Bu hükümde belirtilen süre zarfında çözüme ulaşılamaması durumunda taraflar MC Konseyine sorunu taşıyacaklardır. TBMM Hükümeti'nin Musul konusunda aldığı bu karara dair Mim Kemal Öke, Musul konusunu incelediği kitabında Kamuran Gürün'ün değerlendirmeleri üzerinden bir tespit getirmektedir. Bu tespit, ''*Ancak dönemi değerlendiren Gürün farklı bir yorum ileri sürmektedir. Ona göre, Türk Hükümeti, Musul'u silâh soruyla kurtarmayı aklına koymuşsa, takip edilecek en iyi politika barış antlaşmasının bir kere imzalanması ve İngiltere'nin bu ihtilafta yalnız kalması olacaktı.*'' (Öke, 2012: s. 247) şeklinde ifade edilmektedir. Barış imzalandıktan ve İngiltere sorunun çözümünde yalnız kaldıktan sonra Türkiye'nin daha rahat hareket edebileceği ve bu sayede Musul konusunda hedeflerine ulaşabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, bu duruma dair Mustafa Kemal şu sözleri ifade etmektedir: ''*Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya ertelemek demek, oradan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsali için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini hal etmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğiniz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız. Bunda menfaat var mıdır, yok mudur.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 464). Sonuç olarak

Türkiye'deki karar alıcılar, yukarıdaki değerlendirmeler ışığında hareket ederek Türkiye'nin Musul'dan daha çok ihtiyaç duyduğu ekonomik, siyasal ve askeri barışı elde etmeyi hedeflemektedirler. Barışın akabinde ise, Musul konusunda İngiltere ile yalnız kalarak güçlerini tek bir noktada birleştirmek istemektedirler. Unutmamalıdır ki, Lozan Konferansında geçmişi 200-300 yıla dayanan ve muhataplarının farklı farklı çıkarlarının bulunduğu sorunlar tartışılmaktadır ve bu sorunların çözümünde zaten az olan diplomatik gücünüzü tek bir noktada sonuç alacak şekilde hareket ettirmek mümkün olmamaktadır. Bu politika ve düşüncelerin doğrultusunda Haliç Konferansı toplanmıştır.

Haliç Konferansı 19 Mayıs 1924 tarihinde toplanmıştır. Konferansın toplanma amacı Lozan Konferansında İngiltere ve Türkiye arasında çözülmemiş olan Musul Sorununun, iki devlet arasındaki özel görüşmelerle çözüme kavuşturulmasıdır. Konferans öncesinde Türkiye'nin konferans sırasındaki tutumunu öğrenmek için istihbarat toplayan İngiliz kaynaklarına göre Musul'un Türk topraklarına katılması için uygulanacak taktik, ''*27 Şubat tarihli yazısında İstanbul'daki büyükelçileri Lindsay, İsmet Paşa'nın Musul Meselesi'nde iki taktiğe güvendiğini belirtir. Bunlardan birincisi, Kürtlere otonomi vererek, onları yanlarına çekmek. İkincisi de İngiltere'ye petrol konusunda taviz vermektir.*'' (Öke, 2012: s. 295) şeklinde ifade edilmiştir. Fakat, konferansta İsmet Paşa yerine Türk heyetine başkanlık eden Ali Fethi (Okyar) bey, Türk tezlerini öne sürerken, Lozan konferansındaki argümanlardan farklı bir argüman ileri sürmemiştir. İngilizlerin konferans öncesi hazırlıklarının ne olduğunu incelediğimizde iki nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, ''*Lozan Antlaşması'nı takip eden tarihlerde İngilizler sınır bölgesinde bulunan Kürt ve Nasturi unsurları Türkiye aleyhine harekete geçirmek maksadıyla birtakım politikalar gütmeye başlamıştı.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 476) şeklinde değerlendirilmektedir ve değerlendirmede de görüldüğü gibi Türkiye-Irak sınırında Türkiye'yi tehdit edecek sorunların çıkması için bir hazırlık içerisinde olunmasıdır. İkinci nokta ise, Hakkâri konusudur.

Haliç Konferansının toplanma amacı Musul topraklarının hangi devletin yönetimi altında kalacağını belirlemek olmasına rağmen, İngilizler konferansa bir toprak sorunu olarak bakmamaktadırlar. Bu durumun en büyük kanıtı ise, Hakkâri konusu üzerinden yaptıkları diplomatik hamledir. Konferans öncesinde İngilizlerin

politikaları için şöyle bir değerlendirmede bulunulmaktadır: ''*İngiltere temsilcisi Cox'a İstanbul'a hareket etmeden önce Musul'un Irak'la birleşmesine ısrar edilmesi talimatı verilmişti. Ayrıca Nasturiler için Türkiye'den Hakkari'nin istenmesi politik bir manevra olarak planlanmıştı.*'' (Yalçın, 2007: s. 226). Bu politikanın konferans sırasındaki uygulanması ise şu şekilde ifade edilmektedir: ''*İngilizler talep ve isteklerinde daha da ileri giderek her defasında daha fazlasını isteyerek Türkiye'yi istedikleri yere getirmeye çalışıyorlardı. Hakkâri bölgesine kadar uzanan istekleri ile pazarlık masasında güç kazanarak, Musul'u Irak sınırları içinde tutmak dışında bir amaç taşımıyordu.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 480). Konferans sırasındaki bu uzlaşmaz ve sorunu başka noktalara çekerek çözümü imkânsızlaştıran tavrıyla İngilizlerin amacı, konferansın başarısız kalması sonra da konunun MC'ye taşınmasıdır. Çünkü Türkiye MC üyesi değildir ve üye dahi olsa Milletler Cemiyeti İngiltere'nin etkisi altındadır.

6 Ağustos 1924 tarihinde İngilizlerin başvuru talebiyle Musul Sorunu MC'nin hakemliğine sunulmuştur. İngilizler, Musul Sorununu MC'ye taşıyarak Türkiye'nin hukuki ve diplomatik etkinliğini sınırlandırma amaçlarını başarmışlardır. Fakat İngilizler sadece bununla yetinmemiş, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türk sınırına doğru harekete geçirmeye çalıştığı Kürt ve Nasturi halkları üzerinden bir çatışma ortamı yaratarak Türkiye'yi Musul Sorununda daha zayıf bir hale getirmek istemişlerdir. Öyle ki, bu durumu Zülal Keleş şu şekilde ifade etmiştir: ''*İngiltere Milletler Cemiyeti'ne başvurduğu sırada Nasturilerin İsyanı başlamıştır.*'' (Keleş, 2017: s. 959). Nasturi isyanı kısa sürede kontrol altına alınsa da bu sefer Şeyh Sait önderliğinde bir isyan daha ortaya çıkmıştır. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: ''*İngilizler önce Nasturileri sonra Kürtleri İsyana teşvik ettiler. Nasturi isyanı kontrol altına alındıktan sonra 13 Şubat 1925'te Bingöl'ün (Genç) Ergani ilçesine bağlı Piren köyünde Şeyh Sait isyanı çıktı. İsyana kısa süre içerisinde Kürtçülük propagandasının da etkisiyle çok sayıda aşiretin desteğini alarak milli güvenliği tehdit edecek bir şekle büründü.*'' (Akay ve Tekir, 2019: s. 501). Şeyh Sait isyanının yarattığı tehdit Türkiye'yi sadece milli bir güvenlik tehlikesinde bırakmamıştır. MC'de Musul Sorunu için hukuki bir çözüm arayan Türkiye'nin, Musul konusundaki taleplerinin önemli bir dayanağı olan Türkler ve Kürtler birlikte yaşamak istiyor tezine de bir darbe indirmiştir. Bu durumu E. Semih Yalçın tarafından, ''*İsyan, Musul Meselesinde büyük bir rol oynayan*

'Türkler ve Kürtler ırki ve politik olarak ayrılmaz bir bütündürler' gibi Türk iddialarını çürüten bir gelişme olarak görülmüştür.'' (Yalçın, 2007: s. 232-233) şeklinde ifade edilmiştir.

Türkiye açısından Musul Sorununun, MC'de görüşülmeye başlanması ile oluşan tabloya baktığımızda, Nasturi ve Şeyh Sait isyanları ile Türkiye'nin hukuki dayanaklarının zayıflatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Üstelik bu isyanlar sadece hukuki olarak Türkiye'yi zayıflatmamış, milli bir güvenlik tehdidi oluşturarak askeri anlamda da Türkiye'yi zayıflatmıştır. Tam bu nokta da Türkiye'nin İtalya ve Yunanistan tarafından bir tehdit algılaması üzerine bu güvenlik tehdidi ve askeri zayıflık Türkiye'deki karar alıcıları zor bir noktaya getirmiştir.

Türkiye, Uşi Antlaşması ile İtalya'ya bırakılan Ege'deki Oniki Ada üzerinden hali hazırda bir güvenlik tehdidi algılamaktadır. Özellikle İtalyanın faşist lideri Benito Mussolini'nin İtalya için güttüğü politikalar ve bu politikalar için gerçekleştirdiği hamleler Türkiye'yi bu konuda kuşkulandırmaktadır. Bu kuşkular Musul Sorununun görüşüldüğü sıralarda İngiliz ve İtalyanların sıkı diyaloglar kurmaları üzerine önemli tehdit noktasına gelmiştir. Öyle ki, bu durum Hazal Pabuççular tarafından şöyle ifade edilmektedir: ''*Ankara 1924'ten beri İngiltere ve İtalya arasındaki muhtemel Türkiye karşıtı işbirliğinden şüpheleniyordu. Türkiye'nin bu şüpheleri Mussolini ve İngiliz Başbakan Chamberlain'in Aralık 1924'ten başlayarak gerçekleştirdiği bir dizi görüşmeyle yoğunlaştı… İki gücün de çıkarları çakışıyordu. İngiltere, Musul'da istediğini elde etmek için İtalya'nın Türkiye'yi Oniki Ada üzerinden kışkırtmasını istiyor, İtalya ise İngiltere'nin yardımıyla Akdaniz'de genişleme stratejisini uygulamaya koymak istiyordu…*

Nitekim müzakerelerde İngiltere ve İtalya, Türkiye konusunda iktisadi, diplomatik ve askeri işbirliğine gitmeye karar verdi…

Fakat bu durum kısa sürede ikili yardımlaşmadan daha da karmaşık hale geldi. Zira denkleme 1925 itibariyle birde Yunanistan girmişti. Haziran 1925'te bir darbeyle gücü eline alan General Pangolos, Yunanistan'ın Anadolu hayalinin canlandırmaya çalışıyordu.'' (Pabuççular, 2019: s. 51). Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye Cumhuriyetinin daha kuruluşunun ilk yıllarında hem ülkenin batısından hem de güneydoğusundan büyük bir güvenlik tehdidi altında olduğu gözükmektedir. Ayrıca

bu tehdit karşısında Türkiye diplomatik bir destek bulmak noktasında da sıkıntı yaşayacaktır. Hali hazırda Türkiye, karşısında oluşan bu bloka karşı MC'nin kararından sonra Sovyetlerle 17 Aralık 1925 tarihinde imzaladığı Türkiye-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile cevap vermek istemiş ise de antlaşmanın içeriği Türkiye'ye istediği güvenceyi tam olarak vermemiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği de MC'nin bir üyesi değildir ve uluslararası alanda dışlanmaktadır. Bu açıdan Türkiye bir diplomatik çıkmaz içinde bulunmaktadır.

Musul Sorunu üzerinden oluşan bu çift taraflı güvenlik tehdidi altında, MC'nin emriyle Musul Sorununu incelemek üzere oluşturulan Tahkikat Komisyon'unun raporu MC'ye sunulmuştur. Raporun içeriği hakkında kısaca şunlar ifade edilebilmektedir: ''*Raporda, Musul halkının bağımsız kalmak istediği bildirilmekte idi.*

Diğer taraftan bu raporda, a – Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması, b – Irak'ın 25 yıl müddetle İngiliz mandası altına konulması, c – Brüksel hattının Türk – Irak sınır çizgisi olarak kabul edilmesi Milletler Cemiyetine tavsiye ediliyordu.'' (Dışişeri Bakanlığı, 1973: s. 92). Türkiye bu raporun kararını kabul etmemiştir. Hatta Türkiye'ye göre MC'nin alacağı kararın bir bağlayıcılığı da bulunmamaktadır. Fakat Türkiye'nin bu karşı çıkışlarına rağmen MC'nin alacağı karar ile ilgili Lahey Adalet Divanı'nın vermiş olduğu hüküm Türkiye'nin karşı çıkışlarını hukuki olarak boşa çıkarmaktadır. Divan'ın kararını Keleş şu şekilde aktarmaktadır: '' *Lahey Adalet Divanı'nın almış olduğu karara göre, Milletler Meclisi'nin alacağı karar taraflar için bağlayıcı olacak ve Türkiye ile Irak arasındaki sınır kesin olarak belirleyecekti, karar oybirliğiyle alınacak, ilgili devletlerin temsilcileri oylamaya katılacak ancak oylamaları hesaplamada göz önünde bulundurulmayacaktı*''. (Keleş, 2017: s. 963).

Divan'ın bu kararı incelendiğinde Türkiye'nin hukuki olarak elinin kolunun bağlandığının net olarak ortada olduğu görülecektir. Çünkü Türkiye en başta kararı verecek olan MC'ye üye olmaması ve İngiltere'nin MC'deki konumu itibariyle de bu oylamada diğer devletlerden destek bulamayacaktır. Bunun sonucu olarak da MC'nin Musul için vereceği kararın Türkiye aleyhine olacağı görülebilmektedir. Hukuki olarak elinde bir imkânı bulunmayan Türkiye için ise, elde kalan tek seçenek askeri bir çözüm olarak gözükmektedir.

Askeri seçenekle ilgili Türkiye tarafında birçok kez planlamaların veya düşüncelerinde olduğu konuyla ilgili araştırmalarda ifade edilmektedir. Askeri seçenekle ilgili bu düşüncelerden birisi Haliç Konferansının başarısızlığa uğranıldığı sıra dillendirilir ve askeri seçenek fikri şu şekilde ifade edilmektedir: ‘’*Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşaya hitaben: ‘ Musul hakkında Haliç Konferansı'nda Fethi Bey siyaset yolu ile muvaffak olamadı. Sıra Karabekir'e geldi. O, bu meseleyi asker Kuvvetiyle başaracaktır!' dedi. Fakat Kazım Karabekir böyle bir harekâtı yapmanın sakıncalarını dile getirerek konuya sıcak bakmadı. Kazım Karabekir'e ikinci olarak İsmet Paşa tarafından 'Musul boş! Şunu işgal ediversene!' şeklinde bir teklif daha yapmıştı. Karabekir, böyle bir girişimin İngilizlere karşı ilansız bir harp olacağını, üstün hava kuvvetlerine karşı başarı sağlamanın ihtimal dışı olduğunu, bölgeye sevk edilecek birliklerin yapısıyla başarının pek mümkün olmayacağını dile getirerek Musul'a yapılması planlanan harekatın başına geçmeyi ikinci kez reddetti.*’’ (Akay ve Tekir, 2019: s. 502). Kazım Karabekir'in reddetmesindeki nedenlerde de görüldüğü gibi aslında Türkiye'nin gelinen mevcut nokta da askeri seçeneğine başvurma imkânı bulunmamaktadır. Sonuçta, İngiltere'nin bölgede önemli bir hava gücü vardır ve bu gücünü yerel aşiretlerden aldığı desteklerle kuvvetlendirmektedir. Aynı sırada İtalya ile kurdukları ilişkinin bir sonucu olarak Türkiye'nin Oniki Ada üzerinden algıladığı tehditte göz ardı edilemeyecek bir noktadır. Tüm bunlara bir de Lozan sonrası hala bazı sorunların mevcut olduğu Yunanistan'ın, Türkiye'nin uygulayacağı bir askeri hamle durumunda, İngiltere ve İtalya'nın desteği altında oluşturabileceği tehditte vardır.

Tüm bu tehditler ve çıkmazlar içerisinde Türkiye iç politikasında da gerçekleştirmek istediği reformlar için barışa ihtiyaç duymaktadır. Bu barışı sağlamak için de İngiltere ile diyalog kurularak anlaşma yoluna gidilmesi gerekmektedir. Bu gerekliliğin sonucu olarak Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla az bir miktar toprak değişikliği ile MC'nin vermiş olduğu karar kabul edilmiştir ve Türkiye'ye ayrıyeten Irak petrollerinden 25 yıl süreyle %10'luk bir pay da verilmiştir (Soysal, 1983: s. 309-317).

Musul Sorununun, Türkiye aleyhine oluşturduğu sonuçla ilgili Mehmet S. Erol, ‘’*Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse, Musul bunalımının Türk dış politikası açısından dört önemli sonucu olmuştur: 1. Türklerin İngiliz dış siyasetine karşı*

duyduğu kuşku pekişmiştir. 2. Türkiye ve SSCB arasında yakınlaşmaya yol açmıştır. 3. Yeni Türkiye Cumhuriyeti çok zengin bir petrol alanından uzak kalmıştır. 4. Bölgedeki petrol zenginliğini denetlemek isteyen İngiltere ve sonradan ABD gibi devletlerin Kürt halkı üzerindeki kışkırtıcı etkilerinin Türkiye'ye karşı kurumsallaştırılması süreci gerçekleştirilmiştir.'' (Erol, 2013: s. 35) değerlendirmelerinde bulunmaktadır.

Bu değerlendirmelerin ışığında incelediğimizde ilk başta şunu ifade etmeliyiz ki, Lozan Barış Antlaşması yapılmış olsa bile, Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir güvenlik tehdidi algıladığı ve dış politika bir yalnızlık içerisinde olduğudur. Bu yalnızlık Lozan görüşmelerinde diyalogların azaldığı SSCB ile ilişkilerin daha yoğunlaşmasına neden olacaktır. Ancak Türkiye sadece SSCB ile değil diğer batılı ülkelerle de ilişkilerini geliştirmek istemektedir ve bunun için yeni kurulan ülkenin zamana ihtiyacı vardır.

Musul Sorununu realizm açısında değerlendirdiğimizde ise, ilk başta Lozan Konferansındaki görüşmelerde konunun ertelenmesine bakmamız gerekir. Lozan'da Türk heyetinin Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik bağımsızlığı yönünde aldığı talimat doğrultusunda hareket ederek Musul konusunda taviz vermesi, Türkiye'nin konferans sırasındaki gücü ile ilişkilendirilmelidir. Türkiye, konferansta bağımsızlığı için mücadele vermektedir ve bu mücadelesi sırasında İstanbul, Trakya hala işgal altındadır. Musul'un işgal altında olmasına karşı örgütlemek istediği kuvva-i milliye yapılanması ise beklenilen sonucu vermemiştir. Bu sorunlara ek olarak Türkiye karşısında müttefiklerin ortak hareket etmesi özellikle de bu ortak hareketin İngilizler tarafından koordine edilmesi Türkiye'yi zora sokmuştur ve Türkiye'nin Musul konusunda taviz vererek sorunu ikili görüşmelere götürmesine sebep olmuştur. Realizm açısından Musul Sorununda Türkiye, Müttefikler karşısında güçsüz bir aktör olarak karşımıza çıkmış ve bu güçsüzlüğünden dolayı ilk tavizini vermiştir.

Haliç Konferansına baktığımızda ise Türkiye, İngiltere ile yalnız kalmanın avantajını kullanarak Musul Sorununda istediğini almak istemiştir. Ancak burada da İngiltere'nin uyguladığı ustaca iki politikayla başarılı olunamamıştır. Bunlardan ilki olan Hakkâri konusundaki talep ile görüşmelerin sürüncemede bırakılması önemlidir. Çünkü bu sayede sorun MC'nin hakemliğine bırakılmış ve bu sayede sorun yeniden

ikili görüşmelerden çıkarılarak uluslararası bir sorun haline getirilmiştir. Tabii ki, bu durum uluslararası alanda yalnız olan Türkiye için zorlu bir sürecin başlangıcı olmuştur. Türkiye'nin uluslararası alandaki bu yalnızlığı, Nasturi ve Kürt haklarının Türkiye aleyhinde hareket ettirilmesiyle bir güvenlik tehdidiyle örtüşmüştür. Bu güvenlik tehdidinin özellikle Şeyh Sait isyanı ile geldiği boyutun büyüklüğü Türkiye için sarsıcı olmuştur.

İngiltere bu politikalarıyla realizme uygun olarak askeri ve politik gücünü usta manevralarla kullanmıştır ve realizmdeki güç kavramını, büyük bir devletin elinde bu gücün nasıl uygulanabileceğini göstermiştir. Realizm, böyle bir büyük gücün karşısında küçük devletlerin başka bir güçle ittifak veya küçük devletlerle ittifaklar yaparak güç ilişkisini dengelemesi gerektiğini söylemektedir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti bulunduğu hem ulusal hem de uluslararası durum itibariyle İngiltere'nin askeri ve politik gücü karşısında dengeleyici bir unsur veya bir destek bulamamıştır.

MC'nin Musul Konusundaki kararı ilk başta kabul edilmemiş ve protesto edilmişse de Türkiye güç ilişkisinde bulunduğu zayıf konum itibariyle anlaşmak için İngiltere ile diyalog kurmak zorunda kalmıştır. Bu diyaloğun kurulmasında Türkiye'nin ülkenin ekonomik kalkınması için İngiltere ve Batı ile ilişkileri geliştirme ihtiyacı duyması da önemli bir noktadır. Aynı şekilde İngiltere için ise, Türkiye'nin ileride Akdeniz de tehditkâr bir durum alan İtalya karşısında bir destek unsuru olabilme ihtimali bulunmaktadır.

Sonuç olarak Musul Sorunu tam bir güç ilişkisi çerçevesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmış ve konferans masalarındaki hukuki dayanakların hepsi en sonunda uluslararası alanda güçlü olanın lehine göre şekillenmiştir. Türkiye için bu güç ilişkisinde uluslararası alandaki diplomatik yalnızlık ulusal olarak askeri ve ekonomik güç ile desteklenemediği için İngiltere'nin askeri, ekonomik ve diplomatik gücü karşısında başarısız olunmuştur.

3.4.BRİAND-KELLOG PAKTI ve MİLLETLER CEMİYETİNE KATILMA

Ülkelerin dış politikadaki amaçları, hedefleri ve bunlara ulaşmak için gösterdiği çabalar incelenirken iç politikadaki durumu göz ardı edilmemelidir. Ülkelerin iç politik yapısının zayıf veya güçlü olması, dış politikada aktif bir şekilde yer alıp

almamasını etkilemektedir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin iç politikasına dair Baskın Oran tarafından yapılan ve kısa olarak nakledeceğimiz şu değerlendirme önemlidir: ''*1923-1930 dönemi, M. Kemal ve arkadaşları için 3 önemli konunun çözüme bağlanması devri oldu.*

Birincisi, alternatif liderlerin ve Kurtuluş Savaşı koalisyonlarının tasfiyesiydi.

İkincisi, başlıca Batıcı reformlar (1924 Halifeliğin kaldırılması, 1926 Medeni Kanun, 1927 Ceza Kanunu, 1928 harf devrimi, 1928 Anayasa'dan '...dini İslam'dır' ibaresinin kaldırılması) 1930'a kadar gündemi işgal etti.

Üçüncüsü ve asıl önemlisi, 1930'da asıl milliyetçi Kürt ayaklanması bastırılana kadar, rejim bu çok ciddi iç güvenlik sorunuyla uğraştı.'' (Oran, 2004: s. 246-247). Çünkü bu değerlendirme de yeni kurulmuş bir devletin iç politikasında önemli birer sorun olarak görülen problemlerin tespit edilerek çözümlendiği görülmektedir. Bu sayede de Türkiye'nin iç politikada istikrarı sağlamasından sonra dış politika da daha aktif bir dönem içine girebileceğini ve bunun için de uluslararası alanda varlık göstermeye çalışacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Baskın Oran'ın bu değerlendirmesi, Türkiye'nin iç politikasındaki bu önemli sorunlardan dolayı 1923-1930 yılları arasında aktif bir dış politika izleyemediğini de ortaya koymaktadır. Bu tespite SSCB ile olan yakın ilişkileri bir yana koyup Musul Sorunu sonrası dış politikada içinde bulunulan yalnızlık üzerinden baktığımızda, Türkiye için 1930'ların sonu, dış politikada aşılması gereken önemli bir dönemeçtir. Türkiye Cumhuriyeti ise bu önemli dönemeci Lozan Barış Antlaşmasından sonra imzalayacağı ilk uluslararası belge olan Briand-Kellogg Paktı'nı imzalayarak ve dönemin saygın bir uluslararası kuruluşu ve batı ile ilişkilerin daha iyi kurulması için üye olunması gereken Milletler Cemiyeti'ne üye olarak başaracaktır. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durumu Nülüfer Karabulut yapmış olduğu tez çalışmasında şu şekilde değerlendirmektedir: '' *1930 yılına kadar, hem kendi iç sorunlarını, hem de dış politikadaki ikili ilişkiler kapsamında yer alan sorunlarını çözmekle uğraşan Türkiye, uluslararası işbirliği çalışmalarının dışında kalmış bir manzara sergilemiştir. Yalnız 1928'lerden itibaren silahsızlanmayı hazırlayan konferansın çalışmalarına katılmaya başlamıştı. Bir kaç yıl içine ise, bölgesiyle ilgili alanlar başta olmak üzere, hemen hemen bütün uluslararası çalışmalara katılan bir ülke haline gelmiştir.* '' (Karabulut, 2007: s. 51).

Nülüfer Karabulut'un da dikkat çektiği gibi Türkiye 1928 yılında katıldığı Cenevre Silahsızlanma Konferansı ile birlikte, uluslararası alanda daha aktif olmaya başlayacaktır. Briand – Kellogg Paktı ve Milletler Cemiyetine katılma olayları ise, Türk dış politikasının uluslararası arenada pozisyon alma ve gelişen uluslararası olaylara daha aktif katılmasını sağlaması açısından dikkat çekmektedir. Ayrıca bu iki olay kronolojik olarak 1930'lu yıllarda gerçekleştirilmek istenilen dış politika hedeflerine yönelik birer başlangıç noktaları olmasından dolayı da çalışma açısından önemlidir.

Briand-Kellogg Paktının oluşumu, MC'ye üye olmayan ABD ile Fransa arasında savaşı kanun dışı ilan eden bir anlaşma yapmak amacıyla, Fransa Dışişleri Bakanı tarafından ABD'ne bir teklif sunması ve ABD tarafından değerlendirilen bu teklifin, bütün ülkelerin katılacağı bir çerçeve haline getirilerek imzalanması gerektiğinin vurgulamasıyla başlamıştır (Oran, 2004: s. 308). Paktın kurucu devletleri olarak geçecek başta ABD, Fransa, İngiltere gibi devletlerin görüşlerinin değerlendirilmesi sonucu, 15 devletin katılımı ile Briand-Kellogg Paktı Paris'te 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanmıştır. Üç maddeden oluşan anlaşmanın özellikle savaşı kanun dışı ilan eden birinci maddesi önemlidir ve birinci maddenin paktı imzalayan devletlere yüklediği ödev şu şekilde değerlendirilmektedir: ''*Paris'te imzalanan antlaşmanın giriş bölümünde, paktın amacı açıkça belirtildikten sonra, 1.maddesinde önce uyuşmazlıkların çözümü için savaşa başvurma yolu kınanmakta sonra da savaşın ulusal siyaset için araç olarak kullanılmaması yükümlülüğü ortaya konulmaktaydı. Ancak bu sadece tinsel(manevi) bir yükümlülüktü. Ortada yaptırım gücü bulunmamaktaydı.*'' (Dilek, 2013: s. 150).

Yaptırım gücü bulunmayan fakat büyük devletlerin uluslararası alanda barışı korumak için arzu ettikleri anlayışı yansıtan Briand-Kellogg Paktını Türkiye daha sonradan imzalamıştır. Türkiye için bu Paktın önemi şu şekilde değerlendirilmektedir: ''*Bu Pakt, yeni Türkiye için, barış adına ilk defa uluslararası sahada yerini almış olması ve uluslararası ilişkilerde savaşı reddettiğini açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.*'' (Bıyıklı, 2016: s. 123). Türkiye bu değerlendirmede de ifade edildiği gibi uluslararası alanda pozisyonunu belirlemiştir. Musul Sorunu sonrası uzaklaşmış olduğu batılı devletlerle ilişkilerini yeniden kurabilmek ve SSCB ile kurduğu yakın ilişkiye batılı devletlerle kuracağı ilişkileri eklemek isteyen Türkiye,

uluslararası barışı korumaya yönelik çalışmalara aktif bir şekilde katılmaya başlamıştır. Silahsızlanma konferansları ile başlayan, Briand-Kellogg Paktı ile devam eden bu süreci pekiştirecek olan olay ise MC'ye üye olarak katılması olacaktır.

Türkiye, MC'ye kendi başvurusuyla değil, MC'den davet alarak üye olmuştur. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Bunun üzerine 6 Temmuz 1932'deki oturumunda MC İspanya'nın önerisi ve Yunan temsilcisinin desteğiyle Türkiye'nin MC'ye davet edilmesini öngören kararı oy birliğiyle aldı. Bu sıralarda yapılan konuşmalarda başta Yunan temsilcisi olmak üzere Türkiye ve Türk dış politikası hakkında övücü ifadeler kullanıldı ve Türkiye'nin üyeliğinin MC'ye yapacağı katkılardan söz edildi. Sonuçta, Türkiye 9 Temmuz 1932'de bir Bakanlar Kurulu kararıyla bu daveti kabul etti ve Tevfik Rüştü MC Genel Sekreterine bir mektup göndererek bunu bildirdi. Bunun üzerine Genel Kurul 18 Temmuz 1932'de 43 üyenin oybirliğiyle Türkiye'yi üyeliğe kabul etti.*'' (Oran, 2004: s. 311).

1925 yılında Musul Sorununda İngiltere güdümünde hareket eden MC'ye, Türkiye 7 yıl sonra davet edilerek üye olmuştur. Türkiye'nin MC'ye, MC'nin Türkiye'ye karşı olan tutumlarındaki değişiklik için bir makalede yapılan bir değerlendirme dikkat çekicidir. Bu makaleye göre, ''*1930'lara gelindiğinde dünya konjonktürü değişmiş, buna bağlı olarak hem Milletler Cemiyeti'nin yapısı hem de Türkiye'nin Cemiyete karşı tutumu farklılaşmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle liberal ekonomik sisteme duyulan güven sarsılmış, siyasi çöküntülerle karşı karşıya kalınmıştı. Başta liberalizmin kalesi olan İngiltere olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri güçten düşmüş ve küresel güç dengesi değişmişti. Bir yandan Almanya gibi savaşın mağlup devletleri yeni güç odakları olarak sivrilmeye başlarken, öte yandan da Türkiye gibi nispeten küçük devletler siyasal ve ekonomik yapıyı sorgulayacak yeni bir düzen oturtmaya çalışmaktaydılar. Daha da önemlisi büyük devletler eşit bir platformda olmasa da diğer devletlerin işbirliğine ihtiyaç duymaktaydılar. Bu çerçevede Milletler Cemiyeti bünyesinde uluslararası işbirliği daha da fazla dile getirilmeye başlamıştır.*'' (Barlas, 2017: s. 99). Değerlendirmede de ifade edildiği gibi uluslararası alanda bir değişim gerçekleşmektedir. Bu değişim, galiplerin savaş sonrası dünya düzenini kendi istekleriyle şekillendirdikleri durumu sona erdirmiştir ve galip devletlerin ellerindekini koruyabilmeleri için uluslararası işbirliğine ihtiyaç duymalarına sebep olmuştur. Uluslararası işbirliğinin ön plana

çıktığı bu dönemde de Türkiye kendi çıkarlarının gereğine uygun olarak hareket etmiştir ve statükocu devletlerle ilişkilerini geliştirmiştir.

Türkiye'nin Briand-Kellogg Pektı ve MC'ye üyeliğiyle uluslararası alanda attığı adımlar, orta büyüklükte değerlendirebileceğimiz bir devletin özellikle Akdeniz'de ve Balkanlar'da hissetmiş olduğu İtalya tehdidine karşı bir güvenlik arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, realizmin ruhuna uygun olarak Türkiye'nin, kendinden daha güçlü gördüğü bu devlete karşı Akdeniz'de ve Balkanlar'da bir denge unsuru oluşturacak ilişkiler kurmak istemesini göstermektedir. Türkiye, MC'ye üye olurken kuruluşundan itibaren yakın ilişkiler kurduğu SSCB'nin de olurunu alarak adım atmıştır. Çünkü Türkiye uluslararası alanda aldığı kararlarda SSCB'nin tepkilerinin neler olabileceğini önemsemektedir ve bu noktada dikkatli hareket etmektedir. Değişen uluslararası ortam MC'nin SSCB'nin de desteğini almasını gerektirmiş ve MC'de SSCB'ye karşı olan havayı yumuşatmıştır. Türkiye'de bu durumu iyi değerlendirerek 1928 Cenevre Silahsızlanma konferansı ile batı ile başlattığı işbirliği ilişkisini zamanla ilerleterek en doğru zamanda MC üyeliğiyle gerçekleştirmiştir ve bu sırada da SSCB'ni karşısına almamıştır. Bu sayede Türkiye, SSCB'ne tam anlamında bir bağımlı haline gelme tehlikesinden uzaklaşabilme fırsatı yakalamıştır. Ayrıca batı ile kurduğu bu ilişkilerle kendi ulusal çıkarlarını maksimum elde edeceği bir dış politika dengesi oluşturmayı amaç edinmiştir.

3.5.BALKAN ANTANTI

Türkiye'nin, Balkan politikasının gelişimini ve amaçlarını anlayabilmemiz için Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış antlaşmalarıyla Balkanlarda oluşan yeni siyasi coğrafyayı ve Türkiye'nin bu siyasi coğrafyaya dair oluşturacağı politikaları etkileyen geçmişini anlamamız gerekmektedir. İlk olarak barış antlaşmaları sonucu Balkanlarda oluşan siyasi coğrafya ile ilgili olarak Esra S. Değerli makalesinde, ''*Sadece harita üzerinde bir düzen yaratan, gerçekte ise altüst olmuş dengeleri tamamen bozan bu anlaşmalar zinciri, devletlerarasındaki anlaşmazlıkları körüklemiştir. Balkan Yarımadası'nda öyle bir siyasi coğrafya oluşturmuştur ki, bölgedeki hemen hemen bütün devletler komşu devletlerin toprakları üzerinde hak iddia edebilecek bir duruma gelmiştir. Barış antlaşmaları ile çizilen sınırlar, bölgede sağlıklı bir barış yaşanmasına olanak vermeyecek kadar sorun yaratmıştır. Bu durum ise hem uluslararasında hem de Avrupa ve Balkan devletleri arasında huzursuzluğa*

ve istikrarsızlığa yol açmıştır.'' (Değerli, 2008: s. 117) tespitlerinde bulunmaktadır. Ayrıca, bölgede oluşan yapay sınırlarla sorunları çözülmemiş veya çözümleri geçiştirilmiş olan Balkan devletlerinin, Avrupa'nın büyük güçleri ile kurduğu ilişkiye dair getirilen, ''*Bütün bunlara ek olarak, Balkan devletlerinin hızlı nüfus artışı, kişi başına düşen milli gelirin az olması, gelir dağılımındaki bozukluk nedenleriyle de dış desteğe gereksinim duymaları global güçlerin bölgeye sık sık müdahale etmesine zemin hazırlamıştır. Bu devletler arasında eşit bir güç dağılımının bulunduğunu söylemek imkansız olduğu için, bölgede zayıf devlet veya ittifakların süper devletler tarafından dengelenmesine çalışılmıştır.*'' (Değerli, 2008: s. 120) değerlendirmesi önemlidir. Çünkü bölgenin iki savaş arası dönem boyunca ne kadar çok dış bir etkiye açık olduğunu da göstermektedir.

Balkan coğrafyasının bu durumu karşısında Türk dış politikasının karar alıcılarını etkileyen ve balkan politikasını oluşturan düşüncenin temeline dair ise Fahir Armaoğlu'nun, ''*Atatürk'ün Balkan Politikası için bazı noktaları belirtmek gerekir. bir defa Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz elli yılı içinde, Balkan meselelerinin ve Balkan kaynaşmalarının, İmparatorluğun dış politikasında ne derece geniş bir yer işgal etmiş olduğu ve Osmanlı Devleti için büyük bir huzursuzluk doğurmuş bulunduğu Atatürk'ün gözünden kaçamazdı… Şu halde Türkiye'nin barış ve huzuru için Balkanların bir sükun ve iş birliği bölgesi haline gelmesinde önemli faydalar vardı.*'' (Armaoğlu, 2018: s. 54-55) kısaca yer verdiğimiz bu değerlendirmeleri önemlidir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunun, Balkan coğrafyasındaki bu huzursuzlukların yarattığı dış politik sorunlarla uluslararası alanda nasıl yalnız kalarak güç kaybettiğini iyi bilen Atatürk ve çevresindeki diğer devlet adamları, yeni kurulan cumhuriyetinde aynı akıbeti yaşamasını istememektedirler. Bu durumda da cumhuriyetin daha önemli olan dış politika sorunlarıyla ilgilenerek Balkanların bir çatışma ortamı olmasına izin vermeyecek politikalar izlemeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca, Balkan coğrafyasındaki sükûnetin ve kurulacak işbirliğinin Türkiye için bir önemi de, Batıya açılan kapılarında huzuru sağlayarak uluslararası alanda prestijini artırmış olmak ve özellikle statükoyu destekleyen Avrupa'nın büyük güçleri ile olan ilişkilerini geliştirebilmektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Balkan coğrafyasında işbirliğini sağlayarak çatışmalara engel olup bölgedeki oluşan sınırları değiştirmek isteyen büyük güçlere karşı uygulayacağı strateji ise, ''*Rakibin etki kapasitesinin belirgin üstünlüğü*

karşısında genellikle izlenebilecek iki yol vardır; bu rakibe karşı ittifaklar geliştirmek veya rakibin bazı kabul edilebilir arzularını dikkate alarak mevcut durumun genelini korumak…

Kabul etmek gerekir ki, yeni cumhuriyet, nu statükonun korunması siyasetini uygulamak açısından daha çok bunların birincisinden (yani rakibe karşı ittifaklar geliştirmek stratejisinden) yararlanmıştır.'' (Sönmezoğlu, 2019: s. 77) şeklinde ifade edilebilmektedir. Türkiye'nin, Balkanlardaki stratejisinin politikaya dökülerek bir ittifak haline gelmesinin hedefinde ise, o dönem Balkanlar ve Akdeniz'de politikalar oluşturarak büyümek isteyen İtalya bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, İtalya gibi Balkan bölgesiyle yakından ilgilenen ve politikalar oluşturmaya çalışan büyük bir gücün, bölgedeki gücüne karşı bölge ülkeleriyle ortak hareket etmek ve bir denge oluşturmak istemektedir. Bu güç dengesinin sağlanması için ise, bölge ülkelerinin sorunlarını işbirliği ortamında çözebileceği bir alana taşıyarak kendi çabaları ile aşmaları gerekmektedir. Çünkü bölge ülkelerinin kendi sorunlarının çözümü için kendi aralarında barışçıl yollarla çözüm aramaları, İtalya'nın bölgede kendi politikalarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyacağı partnerlerden yoksun kalmasına neden olacaktır. Öyle ki, Türkiye'nin Balkan Antantı ve Balkan Paktı ile hedefledikleri hakkında yapılan bir tez çalışmasında, Balkan Antantı'nın kuruluş nedenleri 4 başlık altında şu şekilde incelenmektedir: ''*1929 Dünya Ekonomik Krizi, İtalya'nın Saldırgan Dış Politikası, Bulgaristan'da Neuilly Antlaşmasına Karşı oluşan Rahatsızlık ve Muhtemel Bir Bulgar-Yugoslav İşbirliğine Engel Olmak.*'' (Işık, 2011: s. 29-32). Bu başlıklarda da görüldüğü gibi büyük bir ekonomik kriz vardır. Ayrıca aralarında sınır sorunları olan ve ekonomik buhranında etkisine giren Balkan ülkelerinin, dış bir gücün/ güçlerin etkisiyle saldırgan bir dış politika izleme ihtimalleri de mevcuttur. Burada özellikle, Bulgaristan gibi revizyonist bir ülkenin İtalya ile kurduğu ilişki dikkat çekmektedir. Ayrıca, İtalya'nın Yugoslavya'ya, Hırvatlar üzerinden kurduğu baskıda diğer bir noktadır. İşte bu noktada, başta Türkiye ve Yunanistan'ın geliştirdikleri yakın ilişki ve sonrasında Küçük Antant üyeleri Romanya ve Yugoslavya ön plana çıkmaktadır. Çünkü Balkan Antantının çekirdeği bu dört ülke arasındaki anlaşmalara dayanmaktadır. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Paktın çekirdeği, bir taraftan Yugoslavlar ve Romenler arasındaki Anlaşma (Küçük Antant), diğer taraftan*

da Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 14 Eylül tarihli << Pacte d'Entente Cordiale>>dir.'' (Dışişleri Bakanlığı, 1973: s. 315).

Bu dört devlet önceliğinde bölgedeki gerginliği, bir silahlı çatışmaya dökmeden diyalogla çözümünü arayarak yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi bir güç birliği oluşturmak amacıyla Balkan konferansının toplanması için çalışılmaktadır. Bu konferansın toplanması ile ilgili olaraksa şu tespite yer verilmektedir: ''*Balkan Birliğinin nazari öncülüğünü merkezi Cenevre'de olan Milletlerarası Barış Bürosu yapmıştır. Bu büronun 6-10 Ekim 1929 tarihlerinde Atina'da tertiplediği Evrensel Barış Kongresi'nde Yunan devlet adamı ve eski Başbakan M. Papanastasio bir Balkan birliğinin kurulmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine Kongre Balkan Devletleri arasında gayri resmi mahiyette olan bir konferansın toplanmasını kararlaştırmıştır. İlk Balkan Konferansı Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılmasıyla 5 Ekim 1930 da Atina'da toplanmıştır.*'' (Gönlübol, 2014: s. 100). Konferansların amacı ise, ''*Amaç ekonomik krize çare bulmak ve Balkanlar'da kendi kendine yeterliliğin yollarını araştırmaktı. Temsilciler, devletlerini ekonomik bağımlılıktan kurtarabilmek için Balkan ülkeleri arasında ekonomik işbirliğine gidilmesine karar verdiler. Sanayileşmiş devletlerle ticaret yapmak yerine, kendi aralarında ticareti geliştirmek gibi kararlar aldılar. İkinci ve üçüncü Balkan konferanslarını toplayarak (Ekim 1931 ve 1932) politik ve ekonomik sorunlarına ortak çareler bulmaya çalıştılar.*'' (Türkdoğan, 2000: s. 278) olarak ifade edilmektedir. Bir başka çalışmada ise, konferansların toplanmasıyla ilgili olarak, ''*Toplantıların ana teması, Balkanlar coğrafyasının büyük güçlerin manevra alanı olmaktan kurtarılması ve bölgenin ekonomik gelişmişliğinin ekonomik işbirliği çerçevesinde arttırılması çabaları olarak dikkat çekiyordu.*'' (Sönmezoğlu, 2015: s. 354) tespitleri ortaya konmaktadır.

Konferansların toplanmasındaki amaçlar olan politik ve ekonomik sorunlar, yukarıda ifade ettiğimiz gibi bölgeye yönelik politik amaçları olan büyük güçlerin, politik hamleleri için gerekçe olacak sorunları ve bu sorunlar üzerinden dış destek arayacak bölge ülkelerinin müttefiklik arayışını ortadan kaldırmaktır. Amaç politik olarak mevcut sınırların, devletlerarasındaki bir antlaşmayla kabul edilip korunarak ülkeler arasında ekonomik ve kültürel işbirliğinin geliştirip barışın kalıcı hale getirilmesidir. Öyle ki, bu durum Birinci Balkan Konferansı kararlarına şu şekilde

yansımaktadır: ‘’*1) Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapmak; 2) Savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçı yolda çözümü ve bir saldırı durumunda karşılıklı olarak yardımlaşma gibi hükümler içeren Bir Balkan Paktı hazırlamak; 3) Balkan ulusları arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yakınlaşma sağlayarak, Balkan birliğinin kurulması amacını taşıyacak sürekli bir örgüt oluşturmaktı.*’’ (Oran, 2004: s. 350-351). Sorunlara barışçıl yollarla çözüm bulmayı ve oluşturulabilecek istikrarı korumak isteyen bu maddelere rağmen Balkan Antantının zayıflığıysa şu şekilde aktarılmaktadır: ‘’*Bu kararların alınmasına karşın, daha ilk toplantıda, azınlıklar ve İtalya’nın Balkan politikası gibi siyasal konularda tarafların görüşlerini uzlaştırmanın olanaksızlığı ortaya çıkmıştı.*’’ (Oran, 2004: s. 351). Bu durum devletlerin mevcut politik durumlarını daha güçlü kılmak için oluşturdukları bir anlayıştır. Burada özellikle Bulgaristan’ın, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıkarak topraklarını ve bu topraklarda yaşayan Bulgar vatandaşlarını kaybetmiş olması önemli bir noktadır. Bu mevcut siyasal durumda Bulgaristan, diğer ülkelerin topraklarındaki azınlıkların hakkının tanınarak kaybettiği topraklar üzerinde hukuksal bir hak oluşturmak isterken, diğer devletler bu anlayışı kabul etmemektedir. Bu sorunun yarattığı çıkmaz ise, Bulgaristan ile İtalya’nın daha çok yakınlaşmasını doğurmaktadır.

Bulgaristan’ın, azınlıklar konusundaki talebinin kabul edilmemesi üzerine Üçüncü Balkan Konferansından çekilmesiyle birlikte Balkan Antantının istenilen doğrultuda başarılı olmasının önündeki ilk engel oluşmuş olacaktır. Her ne kadar Bulgaristan’ın çekilmesinden sonra onu tekrar birliğe dahil etmek ve antlaşma imzalaması için ikna etmeye çalışılmışsa da, bu konuda başarılı olunamamıştır. Hatta oluşan ortamda Bulgaristan, İtalya’nın da desteğini alarak Balkan ülkeleri arasında yapılacak bir anlaşmaya engel olmak için çalışmıştır.

Tüm bu çabalara karşın 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı imzalanmıştır. Balkan Antantı ile ilgili olarak, ‘’*Balkan Paktı Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında toplu güvenlik ve yardımlaşma yükümleri ortaya koyan bir bağıttır.*

Üç Maddelik Pakt metnine, onun kapsam ve anlamını açıklayan bir Protokol eklenmiş ise de, bu Türkiye’de gizli tutulmuştur…

Bundan başka, Pakta bağlı olarak, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin isteği üzerine, koyduğu bir çekince (Deklarasyon) ile, bu çekincenin Pakta aykırı olmadığını açıklayan Yunan, Romen ve Yugoslav Dışişleri Bakanlarının Demeci ve biri 'Askersel Sözleşme'ler yapılacağını, öteki Balkanlararası sınırlardan ne anlaşıldığını gösteren iki İmza Protokolü vardır ki, bunlar İmzacı tüm Devletlerce gizli tutulmuş, yayımlanmamıştı.

Ayrıca, Paktın imzasından sonra, Yunanistan'ın İtalya'dan duyduğu kaygı nedeniyle, Pakt ve ekleri Parlamentoda onaylanırken, Onay Belgesine koydurduğu bir çekince metni de öbür İmzacı Devletlere bildirilmiş, böylece o da Pakt ile birlikte yürürlüğe girmiştir.'' (Soysal, 1983: s. 447) açıklamalarına yer verilmektedir. Antantın gizli olmayan maddeleri bölgesel barışı ve sınır güvenliğini korumakla ilgi maddelerken gizli protokollerde ise, Balkan bölgesine bir saldırı olduğunda veya Balkan bölgesinde bir çatışma çıktığında, ilgili devletlerin nasıl hareket edeceğine maddeleri içermektedir. En önemli nokta ise, Türkiye ve Yunanistan tarafından antanta koyulan çekincelerdir. Çünkü bu çekinceler karşısında antant, Balkan bölgesi dışındaki devletlerin, Balkanlardaki bir devlete saldırması durumunda işlevsiz kalmaktadır. Özellikle, Yunanistan'ın İtalya ile ilgili çekincesi, İtalyan tehdidi altında olan Yugoslavya'nın, İtalyan'ın Yugoslavya'ya olası bir saldırısı durumunda nasıl tavır takınılacağına dair Yunanistan'a bir nota vermesine sebep olmuştur ve Yunanistan'ın destek vermeyeceğini açıklaması üzerine de, Yugoslavya Bulgaristan ve İtalya ile yakınlaşmaya başlamıştır (Yellice, 2018: s. 547-548). Sonuç olarak Bulgaristan'ın imzalamadığı ve çekincelerle dış bir tehdit karşısında işlevsiz kalarak Bulgaristan'a karşı imzalanmış bir görünüm elde eden Antant'ın zayıflıkları ortaya çıkmıştır.

Bu zayıflıklara ve İtalya'nın takındığı olumsuz tavra rağmen Balkan Antantı, İngiltere ve Fransa gibi statükoyu savunan Avrupa'nın büyük güçleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır ve desteklenmiştir. İngilizlerin antanta dair daha antlaşma imzalanmadan birliğin oluşturulması için takındığı tavır önemlidir. İngilizlerin bu tavrı şu şekilde ifade edilmiştir: ''*Bununla birlikte İngiltere, revizyonist devletlerin Balkanlar'daki faaliyetlerinin önüne geçebilmek için bu birliğin kurulmasından yana tavır almıştır. Dolayısıyla birlik esaslarının ne olacağı gündeme gelmiştir. İngiltere'ye göre, Locarno Paktı'nda olduğu gibi Balkan güçleri hiçbir*

şekilde birbirlerine karşı savaşmayacaklarını ve eğer bir Balkan ülkesi saldırıya uğrarsa diğer Balkan ülkelerini ona yardım etmeyi kabul etmelidir.'' (Değerli, 2008: s. 122). Fransa'da, Balkan Antantının imzalanmasının yarattığı durum hakkında ise, ''*Fransız ve özelliklede Paris Basını'nda, Antant hakkında uzun ve övgüdolu makaleler yayınlanırken, Balkan Antantı'nın imzalanmasının çok önemli bir hadise olduğu ve barışı takviye eden bir vesika olduğu ifade edilmiştir.*'' (Işık, 2011: s. 68) şeklinde ifadelerde bulunulmaktadır.

Bulgaristan'ın, antantın bir üyesi olmaması, antanta konan çekincelerle Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesinde olduğu gibi bölgede Avrupalı büyük güçlerin manevra yapabilmesi karşısında işlevsiz kalınması gibi durumlar, antantın kuruluş felsefesinin başarısız kalmasına sebep olmuştur. Ancak durumu Türkiye açısından ele aldığımızda durum daha farklıdır.

Öncelikli olarak antant uzun vadede bölgede istikrarlı bir işbirliğinin ve güvenin tesis edilmesini bölge ülkeleri arasında sağlamamış olsa da Türkiye açısından, ikili ilişkilerin daha da geliştirilerek sınırların güvenliğinin sağlanması ve İkinci Dünya Savaşı çıkana kadar bölgede olası bir çatışmanın çıkmasının önüne set çekilmesi sağlanmıştır. Bölgedeki çatışmaların önüne geçilmesi Türkiye'nin kendi savunmasını güçlendirmesini ve bu savunmayı güçlendirmek için gerekli diplomatik ilişkileri kurmasını sağlamıştır. Bu nokta da ön plana çıkan ise, Türkiye için Balkanlardaki statükoyu destekleyen tavrının uluslararası alanda Fransa ve İngiltere gibi devletlerden destek bularak bu ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmiş olmasıdır. Bu gelişen ilişkiler Türkiye'nin uluslararası alanda bir güç dengesi politikası uygulamasını sağlarken Türkiye'nin güvenliğinin zayıf noktası olan Boğazlar konusunun yeniden ele alınması için gerekli olan uluslararası desteği de almasını sağlamıştır. Bu durumla ilgili olarak, *Türkiye, bu birlik politikasından Lozan'da tespit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi girişimlerinde yararlanmıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettiği, Almanya'nın Ren bölgesinin silahlandırdığı ve Avusturya'nın zorunlu askerliği yeniden başlattığı bir ortamda Boğazların durumunun tekrar görüşülmesi Türkiye açısından önem arz eden bir konu olmuştur. Uzun uğraşlar sonrasında Batılıları ikna eden Türkiye'nin bu mücadelesinde Balkan Paktı üyeleri Türkiye'nin yanında yer almıştır.*'' (Önal, 2012: s. 81) tespitinde bulunulmaktadır.

Türkiye'nin, Balkan Antantını oluştururken ki amaçlarını, antantın oluşmasını ve sonuçlarını realizm açısından incelediğimizde ise, ilk başta dikkat çekmemiz gereken Osmanlı İmparatorluğunun, dağılmaya başladığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğuna isyan ederek bağımsızlıklarını kazanan Balkan devletleriyle olan geçmişin bıraktığı acı hatıralardır. Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı bağımsızlık arayışları sırasında Avrupalı güçlerin desteğini alarak Balkanlardaki Müslüman Türklere karşı gerçekleştirdikleri eylemler çok tazedir. Ayrıca özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra Yunanistan'ın İzmir'i işgaliyle başlayan süreç unutulmamıştır. Ancak Türkiye, mevcut şartlarda ülkesinin güvenliğini sağlamak ve batı ile ilişkilerini güçlendirmek için daha düne kadar savaş alanında karşılaştığı Balkan ülkeleri ile diyalog kurmuş ve değer yargılarından uzak bir şekilde kendi ulusal çıkarlarına odaklı bir politika geliştirmeye çalışmıştır.

Değer yargılarından arındırılmış bir şekilde oluşturulan bu politikanın amacı ise ilk önce bölgesel anlamda bir ittifak oluşturarak büyük güçlere karşı bir güç dengesi oluşturmaktır. Bu nokta da dikkat çekilmesi gereken Türkiye'nin bu güç dengesini sadece bölgesel değil, küresel düzeye çıkaracak şekilde batı ile olan ilişkilerini geliştirerek Sovyetlerle olan yakın ilişkisine Batı'yı da eklemlemeyi başaracağı süreci başlatmıştır.

Bu tespitler de bize Türkiye'nin balkan antantına değer yargılarından uzak, güvenlik öncelikli ve ulusal çıkarlarını maksimum elde edeceği bir şekilde yaklaştığını göstermektedir.

3.6.MONTREUX (MONTRÖ) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni, Lozan'da imzalanan ve resmi adı ''Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'' olan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni de inceleyerek ele alacağımızı ve bu iki süreci incelerken geçmişte boğazların statüsünün ne olduğu, nasıl bir değişime ve ne şekilde uğradığına değineceğimizi belirtmemiz gerekmektedir. Boğazların statüsünün tarihi sürecini incelediğimizde ise karşımızda devletlerin güç ilişkilerine göre şekillenen bir konjonktür olduğu görülmektedir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sırasındaki Türk dış politikasını doğru değerlendirmek için ilk önce Boğazlarla ilgili

Bülent Şener'in şu tespitine dikkat dikkat çekmemiz gerekmektedir: ''*Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, geçiş açısından, her zaman bir bütün sayılmıştır. İki açık denizi birbirine bağladığı için de uluslararası bir suyolu mahiyetindedir. Sınırlar açısından ulusal boğaz özelliği gösterse bile, bir antlaşmanın konusunu oluşturmalarının yanısıra, yarı kapalı bir deniz olan Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin açık denizlere ulaşmalarında tek yol olması nedeniyle Boğazlar ''uluslararası boğaz'' özelliğine sahiptir.*'' (Şener, 2015: s. 328-329). Çünkü bu tespit boğazları egemenliği altında bulunduran Türkiye'nin neden Boğazlarda kendi istediği gibi bir geçiş rejimi uygulayamadığının nedenlerini bize vermektedir. Bir antlaşmanın konusunu oluşturması ve bulunduğu konum itibariyle Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin sıcak denizlere inebileceği tek geçiş noktası olan bu nedenler, Boğazların tarihi sürecini incelediğimizde ise arka planında bir güç ilişkileri mücadelesi barındırmaktadır.

Boğazların geçmişten bugüne gelen rejim statüsü için birkaç tespit ve değerlendirme vardır. Bu tespit ve değerlendirmeden biri İdris Bostan tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul Boğazından geçişin söz konusu olduğu dört ayrı statüden bahsetmek gerekmektedir.*

Birinci dönem, İstanbul'un fethinden Karadeniz'in tamamen Osmanlı kontrolüne girdiği ve yabancı gemilerin Karadeniz'e geçişine izin verilmediği XVI. yüzyıl ortalarına kadar geçen süredeki uygulamalar,

İkinci dönem, Karadeniz'in tamamen bir iç deniz statüsüne sahip olduğu XVI. Yüzyıl ortalarından XVIII. Yüzyıl sonralarına kadar geçen süredeki tatbikat,

Üçüncü dönem, Rusya'nın kendi ticaret gemileriyle Karadeniz'e çıkabildiği ve İstanbul Boğazından geçiş izni aldığı 1774 sonrası dönemdeki uygulamalar ki. 1800'lü yılların başlarından itibaren diğer Avrupa devletleri de bu hakkı elde etmiştir.

Dördüncü dönem, Kırım Harbi sonrasında İstanbul boğazının savaş gemileri de dahil uluslararası bir statüye dönüşmesi.'' (Bostan, 2000: s. 2). Boğazdan geçiş ile ilgili diğer bir tespit ve değerlendirme ise Şener tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: ''*Montrö Boğazlar rejimine gelinceye kadar Boğazlar'ın egemenlik*

durumu ve dolayısıyla tabi olacağı geçiş rejimi tarihsel olarak birçok aşamadan geçmiştir. Bu tarihsel aşamalar ana hatlarıyla üç ana döneme ayrılmaktadır:

1. *Boğazlar'da mutlak Türk egemenliği dönemi (Mutlak kapalılık dönemi) (1453-1809)*

2. *Boğazlar'ın ikili antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi (Sözleşmeci kapalılık dönemi) (1809-1841)*

3. *Boğzalar'ın çok taraflı antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi (Sınırları belirli açıklık dönemi) (1841 - günümüz)*'' (Şener, 2015: s. 331-332).

Bu tespitleri incelediğimizde ilk fark edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün doruklarında olduğunda boğazlar üzerinde istediği gibi bir geçiş rejimi uygulayarak boğazlar hakkında uluslararası alanda bir talebin veya isteğin çıkmasına izin vermemesidir. Diğer taraftan ise zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybederek zayıflaması ve bu zayıflamanın sonucu olarak boğazlardan geçiş ile ilgili zamanla uluslararası alanda oluşan talep ve isteklerin baskı aracı olarak kullanılması sonucu boğazların uluslararası bir yapıya kavuşmasıdır. Bu süreç yukarıda ifade ettiğimiz gibi arka planında güç ilişkileri mücadelesinin bulunduğu bir süreçtir.

Yukarıda Boğazların tarihi süreci ile ilgili verdiğimiz her iki tespit ve değerlendirme üzerinden baktığımızda, XV. yüzyıldan başlayıp XVIII. Yüzyılın sonuna kadar geçen bir sürede Boğazlarda sadece Osmanlı İmparatorluğunun kendi kontrolünde bir rejimin uygulandığıdır. Sonraki süreçte ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kontrolünde olan bu durum, yaşanan güç kaybı ve kuzeyde Rus İmparatorluğu'nun güç kazanarak güneye inmek istemesiyle değişime uğramaktadır. Bu değişim noktasına dair Bostan, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların Boğazlardan ticaret gemilerini geçirme hakkını elde etmelerini öne çıkarırken; Şener ise, 1809 yılında imzalanan Kale-i Sultaniye Antlaşması ile askeri gemilerin oluşturduğu yeni duruma dair dikkat çekmiştir. Bu iki tespitinde çıkış noktası doğrudur.

Boğazlardaki mutlak gücünün sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu hem ticari hem de askeri tüm gemilerin geçişine izin vermemektedir. Boğazlardaki bu mutlak

gücün ilk sınırlanması ise, ticaret gemilerinin geçiş izni almasıyla gerçekleşmektedir ve bu durum şu şekilde değerlendirilmektedir: *1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, kapitülasyon vermek zorunda kaldığı Rusya'ya ait ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişine de ayrıca izin vereceğini taahhüt etmişti. Böylece ilk defa uluslararası antlaşmada bir devlete ait ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçebilecekleri açıkça belirtilmiştir.*'' (Bozkurt, 2014: s. 21).

1809 yılında imzalanan Kale-i Sultaniye Antlaşması ise, savaş gemilerinin geçişi ile ilgili düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır ve ticaret gemilerinin kazandığı geçiş hakkına göre farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedeni ise, savaş gemilerinin bu antlaşma ile Boğazlardan geçiş izni almayıp aksine geçiş izni almamasının kabul görmüş olmasıdır. Bu durumun başlangıcı Osmanlı İmparatorluğunun 1798 yılında Rusya ve 1799 yılında İngiltere ile yapmış olduğu savunma ittifakı antlaşmalarıdır. Bu antlaşmalarla boğazlardan Rus ve İngiliz savaş gemilerinin geçişine dair düzenlemelerin yapılması ve bundan dolayı boğazların kapalılığı ilkesinin terke edilmesi önemlidir (Ün, 2017: s. 9-10). Bu durumda Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi ile ilgili oluşan bu ihtilafı çözmek ve kendi sömürgelerine giden yolu korumak amacıyla Boğazlarda hiçbir devletinin kontrolünün oluşmayacağı yani savaş gemilerinin bulunmayacağı bir yapıyı isteyen İngiltere, 1809 yılın Kale-i Sultaniye Antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşmanın muhteviyatına dair yapılan bir değerlendirmeyle Boğazların uluslararası bir sorun haline gelmesi şu şekilde aktarılmıştır: ''*Bu antlaşma ile Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kabul edilmiştir Osmanlı Devleti Boğazların bu durumunu korumaya garanti vermiştir. Yine bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki serbestliğine önemli bir kısıntı da getirilmiştir. Ayrıca ilk defa Boğazlar Sorununa Rusların dışında İngilizlerin de katılması ve böylece Boğazlar Sorunu, uluslararası bir sorun halini almıştır.*'' (Tosun, 1994: s. 88). Bu antlaşma Rusya'nın oluşturduğu tehdit karşısında İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanarak Osmanlı İmparatorluğuna boğazların savaş gemilerine karşı kapalı kalması için verilen bir destektir. Ayrıca, İngiltere bu desteğinin yanı sıra diğer Avrupa devletlerinin de desteklerini arayarak Boğazların savaş gemilerine kapalı olması için gerekli uluslararası bir konsensüsü oluşturmaya çalışmıştır. İngiltere'nin bu çabası şu şekilde

ifade edilmiştir: ‘’ *Yine bu antlaşma ile Boğazların kapalılığı ilkesine diğer devletler saygı gösterdiği sürece İngiltere’de bu ilkeye bağlı kalacaktı*.

Bu madde ile İngiltere ilk defa Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesine bağlı kalacağına söz veriyordu. İngiltere bu sözünde durmuş, Rusya’nın Akdeniz’e inmesini önlemek için diğer Avrupa devletlerini de ikna ederek 1841 ‘Londra Sözleşmesi’ni imzalatmış oldu.’’ (Ün, 2017: s. 14). Değerlendirmede de ifade edildiği gibi İngiltere çabalarının karşılığı sonucu bir konsensüs oluşturarak 1841 yılında Londra Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasını sağlamıştır. Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya ve Osmanlı arasında imzalanan bu antlaşma ile yukarıda ifade edildiği gibi Boğazların statüsü ile ilgili ikili antlaşmalar dönemi bitmiş ve çok taraflı antlaşmalar dönemi başlamıştır. Yani, Boğazların güvenliği uluslararası bir sorun haline gelmiştir ve Boğazlarda oluşabilecek herhangi bir sorunun çözümü ise ilgili devletlerin katılımı ile oluşturulacak konferansta karar verilecektir.

İşte Lozan Boğazlar Sözleşmesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi bu konferansların sonucunda ortaya çıkacaktır. Ve her iki konferansta da ilgili devletlerin uluslararası alandaki güç durumu ve kurduğu güç ilişkileri etkili olacaktır.

Türk heyetinin, Lozan Konferansına gelirken aldığı 14 maddelik talimatnamede Boğazlar Sorunu ile ilgili görüşmelerde kapitülasyonların kesinlikle kaldırılmasının istenildiği gibi bir talep bulunmayıp konferans masasındaki görüşmelere göre Türkiye lehine kazanımların elde edilmeye çalışması politika olarak seçilmiştir. Çünkü en başta boğazlar geçmişten gelen antlaşma hükümleri gereği Türkiye’nin tek başına söz söyleyebileceği veya karar alabileceği bir konu değildir. Ayrıca Çanakkale cephesindeki muharebelerde, özellikle de deniz muharebelerinde Müttefik devletlerinin aldığı yenilgi ve bu yenilgiden dolayı oluşan prestij kaybı, savaşı kazanmış ve boğazları kontrol eden Müttefik devletlerinin bu haklarından kolay kolay vazgeçmeyeceğini göstermektedir. Hele ki, TBMM Hükümeti’nin elinde boğazlarda Müttefik devletlerine karşı manevra yapabilecek bir deniz gücünün bulunmadığı da hesaba katıldığında, Türk heyeti için konferans sırasındaki görüşmelerde oluşacak fırsatları değerlendirmek ve ona göre politika geliştirmek amaç olacaktır.

Boğazlar Sorunu görüşülürken, Türkiye’nin Müttefik devletleri karşısında yegâne destekçisi ve Müttefik devletlerinin tezlerinin karşısında başka bir tezle çıkarak

Türkiye'nin politika oluşturmasını sağlayan ise SSCB olacaktır. Yani Boğazlar Sorununun görüşülmesi sırasında oluşan bloklar bir yanda savaşı kazanan Müttefik devletleri ve onları destekleyen diğer ufak devletler diğer yanda ise Türkiye ve onu destekleyen SSCB'dir. Türkiye bu noktada SSCB'nin desteğini almakla birlikte asıl amacı Müttefik devletlerinden Boğazlar Sorununda Türkiye lehine kazanımlar elde edebilmektir.

Bu amaçladır ki, görüşmelerde üç tane tez ortaya atılmıştır. Bu tezleri Hüseyin Tosun şu şekilde aktarmaktadır: ''*Lozan Konferansı'nda üç tezin çatışmasına neden oldu.*

1.Müttefiklerin Görüşü:

Boğazların hem ticaret hem de harp gemileri için mutlak olarak açık olması; bu açıklığın teminatı olarak Boğazların iki tarafının askersizleştirilmesi; Milletlerarası bir idarenin bu işi idare ve kontrol etmesi.

2.Rusya'nın Görüşü:

Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması, bütün harp gemilerine kapalı tutulması, Türkiye'nin tahkim etmesi.

3.Türk Görüşü:

İstanbul ve Marmara'nın güvenliği kaydıyla Boğazlardan geçiş serbestisine dayanıyordu. '' (Tosun, 1994: s. 92). Tezlere baktığımızda Türkiye için ticaret gemilerinin geçişi ile ilgili bir sorun yoktur. Asıl sorun boğazların harp gemilerine açık olması ve boğazların askersizleştirilmesiyle ilgilidir. Tartışmada bu noktada cereyan etmektedir. Sonuç olarak bu iki talep Türkiye için ciddi bir güvenlik zafiyeti oluşturmaktadır ve bunun için bir çözüm bulunması gerekmektedir. Bu çözüm Abdurrahman Bozkurt'un 'İnce Diplomasi'' diye ifade ettiği bir politik hamleyle şu şekilde halledilmektedir: ''*Türk ve Sovyet yönetimi güvenliklerini tehdit edebilecek bu tür geçişlerin sakıncalarının pek tabii farkındaydılar ama karşılarında ciddi bir direnç vardı… İnce diplomasi, savaş gemilerinin geçişlerinin sınırlandırılması fikrini gündeme getirdiğinde Boğazlarda I. Dünya Savaşı öncesi statüyü savunan Türk-Sovyet bloku çatırdamaya başladı ve Türk heyeti her ne kadar Sovyet-Rusya yönetimi*

ile iyi ilişkiler içerisindeyse de – belki iki taraf arasında denge sağlamak düşüncesiyle – savaş gemilerinin Boğazlardan sınırlandırmalara tabi tutularak geçmeleri önerisini değerlendirmeye aldı. '' (Bozkurt, 2014: s. 84-85).

Değerlendirme de de ifade edildiği gibi Türkiye, SSCB ile iyi olan ilişkilerinin bozulma ihtimali olmasına rağmen Müttefik devletlerinin önerilerine açık kapı bırakarak görüşmelere devam etmiştir. Bu durumun nedeni ilk başta Lozan bölümünde aktardığımıza gibi İsmet Paşa'nın stratejisine uygun olarak İngilizler için önemli görülen sorunların halledilerek Türkiye'nin daha önemli gördüğü kapitülasyonların kaldırılması gibi konularda İngiliz engelini ortadan kaldırmaktır. Boğazlar Sorununun kendisi için ise, oluşan güç dengesinin karşısında zayıf kalan Türk-Sovyet bloğunun durumudur. Bu noktada İsmet İnönü'nün hatıratında söyledikleri bizim aydınlatıcı olacaktır. İsmet İnönü, Boğazlar Sorununun görüşülmesinde SSCB'ni temsil eden SSCB Dışişleri Bakanı Çiçerin ile aralarında geçen diyaloğu şu şekilde aktarmaktadır: '' *İngilizler Boğazları başlıca İngiliz meselesi olarak kabul ediyorlar ve Boğazların kendilerine, harp gemilerine açık bulunmasını istiyorlar. Cihan Harbi sonunda Boğazlar zaten tahrip edilmiş, İngilizlerin eline geçmiş, gayri askeri hale sokulmuş durumda. Bu durumun devamını, İngilizler, konferansın esas şartı saymak kararında görüyorlar.*'' (İnönü, 2006: s. 346-347). Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi İsmet İnönü duruma hâkimdir ve kesin barış için gelen Türkiye için Müttefik devletlerinin önerilerine yaklaşmaktan başka çare yoktur. Öyle ki, İsmet İnönü'nün bu uzlaşmacı tavrını eleştiren Çiçerin'e, İnönü, ''*Hepsini dinledikten sonra Çiçerin'e söylediğim şu oldu:*

'Şimdi biz muharebe ile buraya geldik. Ordularımız İngiliz orduları ile temastadır ve huduttadır. Mudanya Mütarekesinde kararlaştırıldı, konferans esnasında ordular karşı karşıya bulunacak ve hareket etmeyecekler. Konferans inkıtaa uğradığı zaman hareket serbesttir. Ben yarın, Boğazlar konferansında söylediklerimin hepsini reddederim ve öbür gün harp başlar. Hazır mısınız?'

Çiçerin bana derhal cevap verdi. 'Moskova'ya gelirsin, bunun mabadını orada görüşürüz' dedi. Kendisine;

'Mösyö Çiçerin, beni dinle! Ben harbi patlatacağım, ondan sonra Moskova'da görüşeceğiz. Bunu mı demek istiyorsun?' dedim.'' (İnönü, 2006: s. 346-347)

ifadeleriyle cevap vererek, Türkiye'nin ve SSCB'nin Müttefik devletlerinin oluşturduğu blok karşısında yapabilecekleri bir politik ve askeri manevranın var olmadığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye ise, kendi çıkarlarını gözeterek o günün şartlarında en iyi şekilde bir anlaşmayı kurtaracak çözüme yönelmiştir. Bu çözüm sonucunda 14 Temmuz 1923 tarihinde, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalamıştır (Soysal, 1983: s. 140).

Bu nokta da dikkat edilmesi gereken Türkiye'nin o günlerde bile bir ittifaka veya bir müttefike dayalı politikalar oluşturmayıp kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutmaya çalışması ve bu anlayışı Lozan sonrası yeni kurulan Cumhuriyetin bir dış politika ilkesi haline getirerek devam etmesidir. Zira Lozan sonrası Sovyetlerle olan yakın ilişkinin yanı sıra, bu ilişkide yaşanabilecek olası bir problem karşısında destek bulabilmek ve Türkiye'den daha güçlü olan Sovyetlere karşı denge oluşturabilmek için batı ülkeleriyle mevcut sorunların ortadan kaldırılarak ikili ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması önemlidir. Bu önemli noktayı oluşturacak olan ise, Montrö Boğazlar Sözleşmesi olacaktır.

1930'lu yıllar Türkiye'nin uluslararası alanda devletlerle ikili ilişkiler kurarak ilişkilerini geliştirdiği ve bu ilişkileri Balkan Antantında olduğu gibi bölgesel iş birliklerine döktüğü bir süreçtir. Bu sürecin ana noktası Türkiye'nin uluslararası alandaki barış yanlısı politik duruşudur. Bu duruş politik bir doktrin gibidir. Uluslararası bir konferans ile devletinin siyasal, askeri ve ekonomik bağımsızlığını kazanmış olan bir devlet, uluslararası alandaki mevcut sorunlarının çözümünü yine uluslararası konferansların oluştuğu bir ortamda aramaktadır. Bu durum diğer anlamda da bir askeri çözümü değil, karşılıklı çıkarların ve barışın korunduğu bir süreci hedeflemektedir ve bu politik duruş Türkiye'ye uluslararası alanda güven ve prestij kazandırmaktadır.

Türkiye, bu politik duruş ile uluslararası alanda etkisini artırırken, cereyan eden olaylar sonucunda Boğazlar konusunda yaşadığı güvenlik sorunu daha tedirgin bir hal almaktadır ve bu konuda uluslararası alanda girişimlerde bulunmaya başlayacaktır. Türkiye'nin yaşadığı bu süreci, dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, ''*Şimdi: Boğazlar işinde bizi Montrö Konferansı'na vardıran teşebbüslerimizi kısaca*

hatıralarımızda tazelemek için sözü, Montrö Konferansı'nın umumi kâtipliğini yapmış olan Yunan hükümetinin sabık Hariciye Nazırı dostum ve dostumuz Mösyö Aghnides'e bırakıyorum.

Montrö Konferansı vesikaları hakkında basılan resmi kitap için yazdığı mukaddemede bu zat diyor ki:

Türkiye'nin Boğazlar mukavelesini tadil arzusu, birinci defa olarak, silahları alatma konferansında meydana çıktı. 1933 senesi Mart'ının 24. günü İngiltere hükümeti tarafından teklif edilen silahları azaltma mukavelesi projesi üzerinde umumi münakaşa cereyan ederken, Türkiye mümessili, sözleri arasında Lozan muahdenamesinde Boğazlar hakkındaki askeri hükümlerin de tabiatıyla büyük harp neticesinde imza edilen diğer sulh muahedelerindeki askeri hükümlerin talihine tabi olacağını beyan etti.

Aynı senenin 23 Mayıs'ında Macar heyeti tarafından silahsızlanma konferansının umumi komisyonuna, İngiliz mukavele projesinin 19. maddesine dair verilen bir tadil teklifinin müzakeresi sırasında Türkiye Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Aras, İngiliz projesinin 19. maddesinin kabulü halinde, ağır deniz topları kullanılıp dururken kara ağır toplarının kaldırılmış olacağını ve bu halin sahilleri silahsızlandırmış olan Boğazlar'da hususi bir vaziyet yaratacağını ve bu yüzden Türkiye'nin mülki tamamlığının bir parçası olan Boğazlar'ın emniyetini sarsacağını anlattı.'' (Aras, 2010: s. 99) ifadeleriyle aktarmaktadır. İfadelerde de anlaşılacağı gibi silahsızlanma konferanslarında sunulan önerilerle mevcut durumda zaten silahsızlandırılmış olan boğazlar bölgesinin emniyetinin daha da zayıflayacağıdır. Bu durumun Türkiye için bir güvenlik tehdidi oluşturduğu, bu yüzdende Türkiye'nin Montrö Konferansına gidecek süreci başlatmakta olduğudur. Tabii ki, 1933 yılında başlayan bu süreç hemen karşılık bulmamıştır. Sürecin karşılık bulması için uluslararası alanda önemli olayların gelişmesi gerekecektir. Yine bu durumu Aras şu şekilde ifade etmektedir: ''*Bu sözleri söylediğim vakit, işaret ettiğim durum değişikliklerini mümkün sayanlar bile, bunları çok uzak sanıyorlardı. Halbuki pek az zaman sonra İtalya Habeşistan'a taarruz etti. Bir müddet sonra da Almanya ordusu 'Ren' mıntıkasına girdi. Bütün bunlar, Akdeniz ve Avrupa durumunu temelinden değiştirecek hadiselerdi. Lozan Muahedesi'ne ilişik olan Boğazlar mukavelesinin 18.*

maddesiyle Boğazlar'ın emniyeti için müşterek yardımları bize temin edilen dört devletten Japonya'nın yardımı, Milletler Cemiyeti'nden çekilmesiyle şüpheli bir hale girmişken, şimdi İtalya da eski müttefiklerinden ayrıldığı cihetle artık müşterek yardım hususu suya düşmüş ve mukavelenin bu maddesi tatbik kabiliyetini kaybetmiş bulunuyordu. Bu suretle Boğazlar mukavelesinin karşılık olarak bize verilen tek ve en esaslı bir maddesi hadiselerin seli önünde silinmiş demekti.'' (Aras, 2010: s. 101). Aras'ın burada ifade ettiği ve Türkiye'nin Boğazlar sözleşmesi ile ilgili olan devletlere birer nota vererek söylemek istediği ''Rebus Sic Stantibus'' yanı koşullar değiştiği takdirde anlamına gelen uluslararası hukuk ilkesinin (Sönmezoğlu, 2010: s. 555) uygulanmasıdır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalanırken İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya boğazların askersizleştirilmesi karşısında Türkiye'nin boğazlarda yaşayacağı olası bir savaş tehdidi karşısında ortak hareket ederek Türkiye'yi destekleyeceklerine dair güvence vermişlerdir. Bu durum Japonya'nın MC üyeliğinden ayrılması ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla son bulmaktadır. Çünkü bu dört devlet arasındaki ilişki Lozan'dan sonra değişmiş ve karşıt bloklarda yer almaya başlamışlardır. Türkiye'ye MC altında birlikte destek vereceklerini taahhüt eden bu devletler şimdi nasıl ortak hareket edebilecektir. Bu durum Türkiye için koşulları değiştiren ve Boğazlardaki güvenliğini tehdit eden bir durum ortaya çıkarmıştır. Hatta boğazların durumu sadece Türkiye için değil diğer devletler içinde tehlike arz etmektedir.

Türkiye bu şartlar altında Bozkurt'un ifadesiyle, ''*Basına yapılan açıklamadan anlaşılacağı üzere Türkiye 10 Nisan 1936 tarihinde Boğazlar Mukavelesi'nde imzası olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya (Sırp-Hırvat-Sloven) ve Sovyet-Rasya'ya birere nota vererek Boğazların statüsünün değiştirilmesi amacıyla yapılacak görüşmelere başlamaya hazır olduğunu bildirmiştir.*'' (Bozkurt, 2014: s. 241) şeklinde uluslararası bir deklarasyonda bulunarak Montrö Konferansının toplanmasını sağlamıştır.

Montrö Konferansı'nın toplanması dünyada ve ilgili devletlerin basınında önemli bir yankı uyandırmıştır. Özellikle de Türkiye'nin Boğazlar Sorununa karşı seçtiği çözüm ve yaklaşım dikkat çekilerek şu şekilde değerlendirmelerde bulunulmuştur: ''*Görüşmelerin sürdüğü sırada, gazetelerde konferansa katılan devletlerin Türkiye'ye bakış açılarını yansıtan haberler değerlendirildiğinde ise*

Türkiye'nin ulusal çıkarlarını uluslararası hukuka uygun bir şekilde, diplomatik yollarla, savaşa ya da oldu-bittiye müracaat etmeden, müzakere ederek ve barışçı yollarla korumaya çalışmasının konferansa katılan tüm devletler tarafından takdirle karşılandığı görülmektedir.'' (Uzun, 2017: s. 401).

Bu yankıların ışığında toplanan konferans nihayete ererek 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesini, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan, Japonya, Romanya, SSCB, Yugoslavya ve Türkiye imzalayacaktır (Soysal, 1983: s. 501). Bu antlaşmayı İtalya o tarihte konferansa katılmayarak imzalamayı kabul etmemişse de daha sonraki süreçte imzalamış ve sözleşmenin bir tarafı olmuştur.

Konferansın toplanmasının yankılarının etkileri sözleşmenin imzalanmasından sonra da devam etmiştir. Bununla ilgili yapılan şu değerlendirme çok önemlidir: ''*Öte yandan Montreux'de alınan sonucun, Milletler Cemiyeti'nin itibarını arttırdığı da söylenmiştir. Bu görüşü savunanlardan N:A:Küçüka, Montreux'de elde edilen sonucun sadece bir hakkın teslim edilmesi olarak değerlendirilmesinin eksik kalacağını, ortaya çıkan sonucun sadece 'milletlerarası hukuk' açısından değil, 'milletlerarası moral' açısından da önemli olduğuna işaret etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin sorunları çözmek konusunda açız kaldığı ve itibarsızlaştığı bir sırada Boğazlar sorununun müzakere yoluyla ve barışçı yöntemle çözülmesinin Milletler Cemiyeti'nin varlık nedeni konusunda da ferahlama yarattığını söyleyerek, bu olayın uluslararası alanda sorunların Milletler Cemiyeti'ne müracaat edilerek çözülebileceğine yönelik olumlu bir algı oluşturduğunu söylemiştir.*'' (Uzun, 2017: s. 411-412). Değerlendirme de MC'nin kazandığı prestij ifade edilse de bu aynı zamanda Türkiye'nin izlediği barışçıl ve müzakereye dayalı politikasıyla da prestij kazandığını göstermektedir. Bu kazanımlar Türkiye için Montrö sonrası süreçteki dış politika hedeflerinin çözümü için kullanılacaktır.

Türkiye'nin kazanımlarını ele aldığımızda ise, ilk olarak ifade edebileceğimiz uluslararası bir sözleşmeyle mevcut yapısı oluşturulmuş ve korunan Boğazlar Sorununun yine uluslararası bir konferansın toplanıp ilgili devletlerarasında uyumlu bir diyalog kurularak sorunsuz bir şekilde çözülmesidir. Türkiye lehine Boğazların askersizleştirilmesinin son bulup daha sıkı bir boğaz hâkimiyetinin sağlanması İkinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte önemli bir kazanım olmuştur. Özellikle konferansa

gidilen süreçte Türkiye'nin batı ile ilişkileri güçlendirip Sovyetlerle olan iyi ilişkilere eklemleyerek konferans masasında arka plandaki güç dengesini iyi yöneterek kendi ulusal çıkarını elde etmiş olması realizmin ruhuna uygun bir politikadır. Bu kazanımdan daha önemli bir nokta ise, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Balkan Antantı ile Türkiye'nin batıda oluşturduğu güvenliğini Akdeniz bölgesine kaydıracak bir süreci başlatmasıdır. Bu sürecin başlaması için gerekli olan ise o dönemin Akdeniz'deki önemli gücü İngiltere ile kurulacak olan diyalog, yani yakın ilişki olacaktır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin oluşturduğu bu durum şu şekilde değerlendirilmiştir: ''*Türk-İngiliz yakınlaşması bu konferansta en önemli gelişmesinin kaydetmiştir. Eğer İngiltere'nin rızası ve anlayışı olmasıydı, Türkiye'nin Boğazlar Rejimini bu derece kendi lehine değiştirmesi mümkün olamazdı. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bu sempatik davranışı ise, şimdi tabiki İtalya'nın doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkarttığı tehditten doğmuştu.*'' (Tosun, 1994: s. 109). İngiltere'nin tutumu bu şekilde olurken Türkiye'de oluşan mevcut durumdan yararlanacak şekilde şu politik stratejiyi amaç edinmiştir: ''*Bu çerçevede Türkiye'nin izlediği politikayı Dışişleri Bakanı ve delegasyon başkanı Tevfik Rüştü Aras, konferans sürerken Ankara'ya gönderdiği bir bilgi notunda '...Karadeniz'de Rusya ile beraber olmak veya asla ona muarız (karşıt) olmamak ve Akdeniz'de İngilizler ile beraber olmak Boğazlar'ın emniyetini... aldığı karşılıklı taahhütlerle beraber... herşeyin üstünde tutmak...' olarak özetliyordu.*'' (Sönmezoğlu, 2019: s. 103). Böylece Türkiye, Montrö Konferansı ile boğazların güvenliğini sağlarken hem Sovyetlerle iyi ilişkilerini devam ettirmiş hem de İngiltere'yle Akdeniz'de karşılıklı güvenliği sağlayacak diyalog sürecini başlatmıştır. Yani Türkiye yaklaşan İkinci dünya Savaşı sürecinde sınırlarının güvenliğini sağlayabilmek için uluslararası alanda etkinliğini artırarak bunları karşılıklı taahhütlerin yer aldığı güvenlik ittifakları haline getirmeye çalışmaktadır. Sonuçta, realizm için savaşlar kaçınılmazdır ve revizyonist/ anti-revizyonist kutuplaşma sonucunda bir savaşın ortaya çıkacağı görülmektedir. Bu durumda Türkiye'yi, dünyadaki revizyonist ve anti-revizyonist bloklaşmanın oluşturacağı kaçınılmaz savaşa dair kendi güvenlik önlemlerini alacağı politikaları oluşturup hazır olmaya sevk edecektir.

3.7.SADABAD PAKTI

Sadabad Paktı, 8 Temmuz 1937 tarihinde, Tahran'da Türkiye, Afganistan, Irak ve İran arasında imzalanmış olan bir dostluk ve saldırmazlık paktıdır (Soysal, 1983: s. 584-587). Paktın muhteviyatı ile ilgili olarak İsmail Soysal şöyle bir değerlendirme de bulunmaktadır: '' *Bu Pakt Ortadoğu bölgesinde bir siyasal dayanışmayı amaçlayan çok taraflı ilk bağıt olmuştur. Türkiye'nin girişimi üzerine ve sıkı komşuluk bağlarından güç alarak gerçekleştirilen Pakt, kuşkusuz 1934 Balkan Paktı gibi bir ittifak Andlaşması değildi; ama Ortadoğu bölgesinde olası bir saldırıcıya karşı caydırıcı etki yapabilecek nitelikte idi.*'' (Soysal, 1983: s. 582). Bu değerlendirme bizlere Türkiye'nin Balkan bölgesinde olduğu gibi bir güvenlik tehdidi yaşamadığını göstermektedir. Ayrıca dönemi aktaran siyasi tarih kitaplarına baktığımızda da Türkiye, Musul Sorununun çözümünden sonra doğudan bir güvenlik tehdidi algılamamaktadır ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu anlamda değerlendirme de ifade edildiği gibi pakt içerik olarak Balkan Paktından farklı olarak ele alınmakta ve bölgedeki dostluk ve istikrar devletlerin çoklu katılımı ile bir kere daha uluslararası alanda ifade edilmektedir.

Bu paktın oluşturulması ile ilgili dikkat çekmemiz gereken ilk nokta, paktın 1937 yılında imzalanmış olsa da, pakt için ilk girişimlerin 1935 yılında gerçekleşmiş olmasıdır. Bu süreçle ilgili olarak, ''*Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir andlaşma parafe etmişleridir. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan'da katılmıştır. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Pakt'nın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Bunun başlıca sebebi İran ve Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı idi.*'' (Gönlübol, 2014: s. 107) değerlendirmesine ulaşılmaktadır. Bu değerlendirmede ifade edilen ve Paktın imzalanması sürecini uzatan sınır uyuşmazlığı konusu ise, Paktın imzalanmasının nedenlerinden birisini vermektedir. Bu konuda, Baskın Oran'ın Türk dış politikası ile ilgili derlemiş olduğu kitabında Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu iki tane neden tespit etmektedirler. Bu nedenler: ''*Sınır sorunlarının kalıcı bir şekilde çözülme isteği ve ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteği*'' (Oran, 2004: s. 365-366) olarak ifade edilmektedir ve görüldüğü gibi sınır sorunu bu nedenlerden biridir.

Paktın önemine dair, E. Semih Yalçın, ''*Sadabad Paktı, Atatürk'ün barışçı dış politikasını ve Türkiye'nin komşularıyla oluşturmaya çalıştığı dostluk çemberini*

yansıtmaktadır. Balkan Paktı ile Sadabad Paktı Türkiye'nin batı ile doğu arasında bir barış köprüsü olma misyonunun da ilk göstergesidir.'' (Yalçın, 2007: s. 313) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Aptülahat Akşin ise, Pakt ile ilgili olarak, ''*Paktın özelliği, tekrar tekrar arzettiğim gibi, bunu imzalayanlar arasında tam ve karşılıklı bir güven olması ve bu bölgede gelecekte çok müsait gelişmelere öncülük edecek ve müspet işbirliğini sağlayacak bir ruh taşımasında idi.*'' (Akşin, 1991: s. 198) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Çalışmamız açısından bu iki değerlendirmedeki karşılıklı güven ve dostluk çemberi vurguları bizim için dikkat çekicidir. Siyasi tarih kaynaklarını incelediğimizde o gün için doğuda bir güvenlik tehlikesi olmasa da dünya genelinde 1930'ların ortasından itibaren bir bloklaşma ve çatışma havasının olduğu aşikârdır. Bu ortamda Türkiye kendi çıkarları gereği Balkan bölgesinde bir güvenlik ittifakı oluştururken doğuda ise mevcut olan dostluk ortamını çok bağıntılı bir antlaşma ile tescil etmektedir. Bu tescil Türkiye açısından iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi batıda ve doğuda oluşturduğu bu antlaşmalarla yaklaşan savaş öncesi etrafında bir güvenlik oluşturmak istemesi ki, Türkiye, gücü nispetinde ortaya çıkacak bir savaşı kendi sınırlarından uzakta tutmak istemekte ve realizme uygun bir şekilde güvenlik odaklı hareket etmektedir. İkincisi ise, ülkenin bulunduğu konumun yarattığı jeopolitik öneme ek olarak yapılan bu antlaşmalarla bölge ülkeleriyle sorunsuz ilişkiler oluşturması ve bu ilişkilerin kurulmasında öncülük etmesi ile devlet olarak bölgedeki öneminin ve varlığının değerli olmasıdır. Bu durumda revizyonist ve anti-revizyonist bloklaşması karşısında Türkiye'nin ilerleyen süreçte ortaya çıkacak ittifak antlaşmalarında ve dış politika olaylarında masada elinin daha güçlü olmasını sağlamaktır. Öyle ki, Balkan Antantı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Sadabad Paktı, Sancak Sorunu ve Türkiye, İngiltere, Fransa arasında imzalanan ittifak antlaşması gibi dönemin önemli dış politika olaylarını incelediğimizde, Türkiye'nin hep çıkarlarını maksimum seviyede elde etmeye çalıştığı ve bunu başardığı görülmektedir. Bu durumla ilgili olarak Serhan Ada'nın yaptığı şu yorum ''*1934 Balkan Antantı'ndan sonra, 1937 Sadabad Paktı, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'daki muhtemel bir çatışma durumunda Türkiye'nin vazgeçilmez bir müttefik olduğunu Avrupa'lı büyük güçlere bir kez daha gösterdi.*'' (Ada, 2013: s. 137) yukarıda ifade etmek istediklerimizi daha netleştirmektedir.

Bunlarla birlikte Sadabad Paktı ile dikkat çekeceğimiz bir nokta ise, Sancak Sorunu sırasında imzalanarak bölge ülkelerinin desteğinin alınmasıdır. Bu konuyla ilgili Ada şu ifadelerde bulunmaktadır: ‘’*Sadabad Paktı, henüz bağımsızlığına kavuşmadığı için Pakt'ta yer alamayan Suriye'nin bölgede iyice yalnız kalması sonucunu da doğurdu…*

Öte yandan, Sadabad Paktı, Türkiye'nin Ortadoğu'da emelleri olduğu yolundaki savları da çürüttü.’’ (Ada, 2013: s. 137). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Türkiye, Sancak Sorunu sırasında bölge ülkelerinden Suriye'ye gelebilecek bir desteğin diğer bir ifade ile de kendi politikasına gelebilecek bir karşı çıkışı engellemişken diğer taraftan Suriye'nin ortaya attığı ve hem Fransızları hem de diğer bölge ülkelerini telaşlandırma amacı güden, Türkiye'nin Hatay'dan sonra gözü başka topraklarda gibi argümanları da engellemiştir.

Sadabad Paktı, Türkiye'nin uluslararası alanda büyüyen prestijine katkı yapan, bölgesel antlaşmalarla oluşturmak istediği güvenlik çemberini doğuda vurgulayan ve pekiştiren bir antlaşmadır. Ayrıca Türkiye'yi uluslararası alandaki istikrarlı ve barışı destekleyen hamleleriyle kutuplara ayrılan dünyada daha değerli bir ortak haline getirirken ve Sancak Sorununda oluşabilecek bölgesel tepkilere set çeken bir antlaşma olarak da karşımıza çıkmaktadır. Realizm açısından değerlendirdiğimizde ise, Türkiye'nin ilk başta güvenlik öncelikli dış politikasını yürütmeye devam ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan da yukarı da ifade edildiği gibi oluşan ve oluşabilecek Sancak Sorunu gibi uluslararası olaylarda Türkiye'nin elini güçlendiren ve kendi ulusal çıkarlarını maksimum seviyede elde etmek için politika oluşturmasını sağlayabilecek bir pakt olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.8.SANCAK(HATAY) SORUNU

Sancak Sorunu, Fransa ve Suriye arasında Suriye'ye bağımsızlığına verecek antlaşmanın detaylarının görüşülmesi ve bu süreç sonucunda Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak (Bağımsızlık) Antlaşması'nın, 9 Eylül 1936'da Paris'te imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır (Ada, 2013: s. 108). Görünüşte Fransa ve onun mandateri olduğu Suriye arasındaki bir antlaşma olmasına rağmen Türkiye, 1921 yılında Fransa ile Ankara'da imzaladığı Ankara Anlaşması'na- bazı kaynaklarda Franklin-Bouillon

Anlaşması olarak da ifade edilmektedir- dayanarak bu anlaşmaya karşı çıkmıştır ve Türkiye'nin gündemi o andan itibaren Sancak Sorunu olmuştur.

Bu noktada Türkiye'nin, Sancak Sorunu sırasındaki uluslararası konumu ve gücünü iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için Ankara Anlaşması'nın imzalandığı dönemdeki durumunu da incelememiz gerekmektedir. Zira Türkiye, Ankara'da 20 Ekim 1921 tarihinde Türk -Fransız Anlaşması'nı (Soysal, 1983: s. 50-51) imzaladığında, uluslararası alanda SSCB tarafından tanınsa bile, batı devletleri tarafından tanınmayan ve bundan dolayı yalnız kalan bir devlet konumundadır. Ayrıca bu devlet batı cephesinde itilaf devletlerinin desteklediği Yunan kuvvetleri ile savaş durumundadır. Bu şartlar altında Türkiye'nin, Fransızlarla anlaşmasının nedeni Aptülahat Akşin'in aktarımıyla şu şekilde aktarılmaktadır: ''*Atatürk, İskenderun Sancağı'nı Milli Misak sınırları içinde olmasına ve Milli Kuvvetlerin üç yıl buralarda Fransızlara mukavemet etmiş bulunmalarına rağmen, güneyden acele silah ve malzeme ikmali yapabilmek üzere Ekim 1921'de onlarla anlaşmış ve bu bölgeden geçici olarak vazgeçmeye katlanmıştı.*'' (Akşin, 1991: s. 303). Bu nedenlere ek olarak Türkiye, bir batılı devlet tarafından ilk kez tanınmıştır. Fransızlardan da silah ve malzeme elde etmeye başlamıştır. Ayrıca bu anlaşma nedeni ile karşısında yer alan itilaf devletleri arasında bir kopukluk da meydana getirmiştir.

Türkiye açısından anlaşmanın yapılması bu nedenlere ve sonuçlara dayanmakla birlikte sürecin diğer partneri olan Fransa'yı, Türkiye ile bu şekilde bir anlaşma yapmaya iten sebepleri ve anlaşma sonrası elde ettiği sonuçları, Serhan Ada şu şekilde değerlendirmektedir: ''*Franklin-Bouillon Anlaşması, Fransa'nın Kilikya cephesinin tasfiye ederek, savaş sonrasında bütçesinde yük olan harcama kalemlerinden birini azalttı. Anlaşma ile Fransa, Suriye-Lübnan mandasının kuzey sınırını da güvence altına aldı.*'' (Ada, 2013: s. 53-54). Bu açıdan Birinci Dünya Savaş'ından galip çıkmasına rağmen ekonomik olarak sıkıntılar içinde olan Fransa'nın artık savaş durumuna son verilerek kazanımları üzerinde düzen kurmak istediği ve sorunlarını giderme ihtiyacı ile hareket ettiği ifade edilmektedir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız durum bizlere uluslararası alanda yalnız ve 1921 yılı itibari ile batı ve güney cephelerinde aktif, Irak sınırını kapsayan güneydoğu Anadolu bölgesinde ise pasif bir savaş durumunda olan bir ülkenin fotoğrafını

vermektedir. Bu durumda da Türkiye, öncelikli olarak güneyde Sancak bölgesinde taviz vererek hareket etmiştir. Ancak dikkat etmemiz gereken Türkiye'nin, Sancak bölgesinin Suriye sınırları içerisinde kalmasını kabul etse de Ankara Anlaşması'nın 7.maddesiyle, bölgenin özel bir statüye kavuşturularak bölgedeki Türklerin kültürel ve siyasal varlıklarının korunmasını sağlayabilmiş olmasıdır (Soysal, 1983: s. 51).

1921 yılından 1936 yılına geldiğimizde ise, karşımızda uluslararası alanda aktif, SSCB, İngiltere, Fransa gibi devletlerle ikili ilişkileri gayet iyi olan ve bu ilişkilerini bölgesel paktlarla pekiştirerek hem komşularıyla sorununu çözen hem de uluslararası alandaki prestijini artıran bir Türkiye mevcuttur. Öyle ki, Türkiye 1936 yılına gelindiğinde Lozan'da tam olarak çözümleyemediği Boğazlar Sorununu da kendi lehine barışçıl yolarla çözmeyi başarmıştır ve bu durum Türkiye'nin bölgedeki mevcut değerini diğer ülkeler için daha da arttırmıştır. Bu duruma dair bir çalışma da şu şekilde bir değerlendirme yapılmaktadır: ''*Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda egemenliğini tam anlamıyla kuran Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde ağırlığı artmış, Türkiye birbirine düşman olan revizyonist ve anti-revizyonist grupların dostluğuna gerek duyduğu bir ülke haline gelmiştir.*'' (Atabey, 2015: s. 194). Türkiye'nin bölgedeki dostluğuna duyulan bu ihtiyaç, Sancak Sorunu sırasında Türkiye'nin elini güçlendiren durumlardan biri olarak karşımıza çıkacaktır. Çünkü Fransa'yı 1936'da Suriye'ye bağımsızlığını vermek için antlaşmayı imzalamaya götüren sebepler, Fransa'nın bölgede dost bir Türkiye istemesini ve bunun için Sancak Sorununda Türkiye'nin taleplerini kabul edecek noktaya gelmesini bizlere açıklamaktadır. Bu nedenler şu şekilde tespit edilmektedir: ''*Fransa'nın Antlaşma'yı imzalamak durumunda kalmasında o dönemdeki yerel, bölgesel ve uluslararası ortama özgü nedenlerinde rolü vardı:*

Yerel düzeyde, Suriyeli Milliyetçiler 1930'ların ortasında cephe oluşturarak bağımsızlık yönünde kararlı bir hareket başlatmışlardı.

Bölgesel düzeyde, 1936'da, Mısır'da çıkan İngiliz-karşıtı olaylar sonunda, sorunu görüşmeler yoluyla çözüm aranması, Suriye'deki manda rejiminin de artık eski yöntemlerle sürdürülemeyeceğini gösteriyordu.

Uluslararası ortamda, 1936 Mart ayından itibaren görülen -yukarıda sözünü ettiğimiz- revizyonist gelişmeler, iç sorunlarıyla başetmeye çalışan Fransa'nın

statükoyu koruyacak güçte olmadığını göstermiştir.'' (Ada, 2013: s. 107). Bu tespitler üzerinden değerlendirdiğimizde, uluslararası ortamda özellikle Almanya'nın tehdidi altında olan Fransa, kendi denetimindeki manda rejimiyle anlaşarak ilişkilerini korumak istemektedir ve bu sayede kendi tehdit eden Almanya'ya karşı gücünü toplamaya çalışmaktadır. Bu noktada yerelde ve bölgeselde yaşadığı sorunları çözerken Türkiye gibi bir bölgesel gücün dostluğunu ve desteğini almak istemesi olağan olması gereken durum olacaktır. Hele ki, Türkiye gibi boğazlara hâkim ve Doğu Akdeniz'de önemli bir güç olan devletin dostluğu uluslararası alanda da gayet etkili bir birliktelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Fransa için bu durumlar mevcut olmakla birlikte asıl önemli olan Türkiye'nin Sancak Sorununu nasıl ele aldığı ve nasıl bir strateji izlediğidir. Çünkü Fransa yerelde, bölgeselde ve uluslararası alanda bahsettiğimiz sıkıntılar içinde bulunsa da, dönemin önemli bir siyasi gücüdür ve bu güçle ilişkilerinize zarar vermeden bir diplomatik süreç içerisine girmek ve başarı kazanmak önemlidir.

Türkiye'nin bu sürecin başlangıcında sorunu nasıl bir politikayla ele aldığının tespiti önemlidir. Bu politikayla ilgili olarak şu tespitleri aktarmak doğru olacaktır: ''*Türkiye, Hatay sorununa toprak isteyerek değil, Batı'nın kendilerini tanıdığı yoldan, yani kendisi için toprak isteyerek değil, Suriye'ye tanıdığı gibi Sancak bölgesi için de bağımsızlık isteyerek işe başlamıştır. Fransa'nın konjonktürü içinde sıkışık durumda olduğunu bilerek, sorunu O'nunla halletme yoluna gitmiştir. Ayrıca Suriye'ye cephe almaktan özenle kaçınmış. Suriye'nin bağımsızlığını hararetle desteklemiştir. Diğer taraftan Hatay meselesini organize bir şekilde Türk kamuoyuna malederek milli bir dava haline getirmiştir.*'' (Türkdoğan, 2000: s. 363). Değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi Türkiye, 1921 Ankara Anlaşması'na dayanarak Sancak bölgesinin özel statüsünün korunmasını ve bu durumun bir bağımsızlığa dönüşmesini istemektedir. Türkiye'nin yapılan bir anlaşmayı ön plana çıkararak hareket etmesi ve bu hareketini MC'ye taşıyarak da uluslararası alanda bir çözüm arayışına gitmesi önemlidir. Sonuçta, statükoyu korumak isteyen İngiltere ve Fransa gibi devletler karşısında revizyonist bir devlet olmadığını göstermekte ve taleplerini meşru zeminlerde aramaktadır. Ayrıca kendi kamuoyunu organize ederek Sancak Sorununa dair ilgili devletlere ve MC'ye verdiği mesajda, konuyu ne kadar önemsediğini göstermektedir.

Öyle ki, kamuoyunun organizesi dışında direkt devletin en üst merci olan Mustafa Kemal Atatürk'te açıklama yaparak bu soruna ve bu sorunun çözülmesine duyduğu ilgi ve alakayı ortaya koymaktadır. Bu açıklamalardan biri Serhan Ada'nın aktarımıyla, ''*Atatürk 1 kasım 1936'da, TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada, Türkiye ile Fransa arasındaki tek ve büyük 'sorun' olarak, 'hakiki sahibi öz Türk İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatı' üzerindeki gelişmeleri gösterdi ve konuşmasını, Türkiye'nin bölgeye 'şiddetli ve samimi' bir ilgi duyduğunu söyleyerek tamamladı.*'' (Ada, 2013: s. 114) şeklindedir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, yaptığı bu açıklamalar dışında, Sancak Sorununun, MC'de görüşülmesi sonrası yaşanan gerilimli süreç de ve Hatay'da MC'nin yapacağı seçimlerle ilgili yaşanan sıkıntılarda sorumluluk alarak politik hamleler de yapmıştır. Bu hamlelerden ilki İstanbul'dan hareket ederek Ulukışla'da askeri birlikleri denetlemesidir. Diğeri ise, Mersin-Adana seyahatine çıkarak sınırdaki askeri birlikleri denetlemesidir. Her iki hamlede Türkiye'nin kararlılığını göstermesi açısından önemli olmuştur. Her ne kadar Atatürk, bu iki hamleyle askeri bir seçeneği olduğunu ve bunu da yapabileceğini ilgili devletlere göstermişse de, askeri bir seçeneğin taraftarı olmadığı ve bu kozunu ülkesinin güçlü konumunu ve buna rağmen anlaşmalı bir şekilde bu sorunu çözmek istediğini göstermek için bir strateji olarak kullanmaktadır. Atatürk'ün bir savaş istemediğini Falih Rıfkı Atay şu şekilde aktarmaktadır: ''*... Hatay, büyük ıstırabı idi... Bir akşam sivil arkadaşlarından birinin:*

-Paşam ne diye kendinizi bu kadar üzüyorsunuz? Yarın bir tümen asker yollarsınız Hatay'ı alırsınız. Almanlar Renani'ye girdiler de sanki Fransızlar ne yaptılar? Renani için harekete geçmeyenler, Suriye'nin bir sancağı için mi Türkiye ile harbe kalkışacaklar?...

-(Atatürk) Evet, yarın sabah bir tümen asker yollasam, Hatay'ı alabilirim. Renani için harekete geçmeyen Fransızlar, bir Suriye sancağı için bizimle harbe girmezler. Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer şeref ve namus meselesi yaparlarsa? Milletler belli olur mu? Ben bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokmam diye, cevap vermiştir...'' (Atay, 2006: s. 531-532).

Falih Rıfkı'nın aktardığı bu diyalogda Atatürk'ün savaşa girmek istememesi yanında ince bir diplomasi anlayışı da vardır. O da, Türkiye'nin, asker yollayıp bir

oldu bitti ile Hatay'da kontrolü sağlamış olsa da, Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar bölgesinde İtalyan tehdidinin varlığı mevcutken uluslararası alanda ve özellikle de Akdeniz bölgesinde aradığı desteği nasıl sağlayacağıdır. Sonuçta, Fransa, Türkiye'nin yapabileceği böyle bir hamleye savaş karşılığı ile cevap vermese de ilişkilerde büyük sorunlar yaşanabilir ve bu durum hattı zatında İngiltere – Türkiye ilişkilerine de yansıyarak Türkiye için beklenmedik veya tahmin edilemeyecek sorunlar doğurabilirdi. Ancak Atatürk sağduyusunun ve elindeki diplomatik kozların izinde ilerleyerek sabırla Fransa ile masa başında anlaşmaya çalışmıştır. Mesela, Atatürk'ün Ulukışla'daki askeri birlikleri denetlemesi üzerinden elde etmek istediği amaç şu şekilde ifade edilmiştir: ''*Bu sırada dünya konjonktürünü iyi değerlendiren Atatürk, İskenderun Sancağı için Fransa'nın bir savaşı göze alamayacağına inanıyordu. Bu sebeple Atatürk 1937 Ocak ayının ilk haftasında bir askeri harekete başlangıcı olarak algılanabilecek şekilde Konya ve Ulukışla'ya bir seyahat yaparak dönüşte Hatay meselesinin görüşüldüğü Bakanlar Kurulu'na Başkanlık yapmıştır. Nitekim Atatürk'ün bu gezisi ve Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde 'Türkiye İskenderun, Antakya ve havalisini yalnız 24 veya 48 saatte milli kuvvetleriyle işgal edebilir, aynı kuvvetlerle bütün Suriye'nin işgali nihayet çok mahdut bir zaman meselesidir' şeklindeki yazısı Batı kamuoyunda, Türkiye'nin Hatay'a askeri bir harekat yapabileceği şeklinde yorumlanmış, İngiltere'nin devreye girmesiyle Fransa'nın Türkiye'nin görüşüne yaklaşması sağlanmıştır.*'' (Eraslan ve Bayram, 2015: s. 76). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Türkiye uluslararası konjonktürün kendisine sağladığı fırsatlardan sonuna kadar yararlanmaya çalışmıştır. Ayrıca, Türkiye sorun sırasında yukarıda ifade edildiği gibi bölge ülkeleri olan İran ve Irak ile Sadabad Paktını imzalayarak revizyonist bir hareket içinde olmadığını ve bölgesinde barışı korumak istediğini de ortaya koymuştur. Ayrıca bölgenin önemli bir gücü olduğunu da ilgili devletlere göstermiştir.

Sancak Sorununun oluşumundaki nedenler, devletlerin uluslararası konjonktürdeki durumları ve politik amaçları bu şekildedir. Mevcut durumlar ve akabinde yaşanacak süreçle ortaya çıkacak yeni durumlarla birlikte, 1936 yılında Sancak Sorunu Türkiye'nin en önemli dış politika sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkiye, sorunun çözümü için MC'ye başvurmada tereddüt etmemiştir. 26 Eylül 1936 tarihinde MC Konseyinde Dışişleri Bakanı Tevfik

R. Aras, Fransa'nın Suriye ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini Sancak halkıyla da yapmasını istediği bir konuşma gerçekleştirmiştir (Oran, 2004: s. 283). Bu şekilde MC gündemine ve aynı zamanda uluslararası gündeme Sancak Sorunu taşınmıştır. MC'deki toplantıdan sonra bölgeye gözlemci gönderilmesine karar verilerek 14 Aralıkta İsveçli Sandler raportörlüğünde üç gözlemci bölgeye gönderilmiştir (Oran, 2004: s. 283). MC bünyesindeki bu çalışmaların sonucu beklenirken Türkiye Fransa ile ikili görüşmeleri sürdürmüştür. Bu konuyla ilgili Serhan Ada şu ifadelere yer vermektedir: ''*MC'deki görüşmelerin sona ermesinden hemen sonra, Dışişleri Bakanı Aras başkanlığındaki Türk heyeti Paris'e hareket etti. Türkiye'nin Paris görüşmelerinde sunduğu öneriler şöyleydi: Hatay'a tam bağımsızlık tanınması, Suriye, Lübnan ve bağımsız Hatay devletinden oluşacak bir konfederasyon kurulması, Hatay'ın askerden arındırılarak Türkiye ile Fransa'nın güvencesi altına alınması ve İskenderun limanının bir kısmının Türkiye'ye kiralanması.*'' (Ada, 2013: s. 123). Türk heyetinin, Fransa'ya sunduğu çözüm önerilerini ve yukarıda belirttiğimiz Sancak Sorununda Türkiye'nin politikasını karşılaştırdığımızda, bu görüşmelerde Türkiye'nin politikasının ruhuna uygun hareket ederek kendine toprak istemeyip Sancak bölgesindeki halkın bağımsızlığını ön plana çıkarmaya çalıştığı görülmektedir.

Bu görüşmelerde Fransa ile istenilen noktaya gelinememesi ve sonucunda ilişkilerin gerilmesi, yine yukarıda ifade ettiğimiz gibi Atatürk'ün soruna dair ilk müdahalesini doğurmuştur. Atatürk'ün, Ulukışla'yı kapsayan ve sonrasında Bakanlar Kuruluna başkanlık yaptığı hamle Fransa'yı yumuşatmıştır. Fransa ile ilişkilerdeki bu yumuşama MC Konseyinde 27 Ocak 1937'de Sandler'in MC'ye sunduğu raporunun kabul edilip Sancak bölgesinin içişlerinde bağımsız dışişlerinde Suriye'ye bağımlı bir ayrı varlık olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Oran, 2004: s. 284). Sancak'a kendine ait bir resmi dil, bayrak, meclis kurma gibi haklar tanıyan bu statü Türkiye'nin ulaştığı ilk noktadır. Bundan sonra ki süreç Türkiye'nin güttüğü politikaya uygun olarak Sancak bölgesinin bağımsızlığını kazanması ve Hatay devletinin kurulmasıdır.

Türkiye'nin bunu başarması için Sancak bölgesi nezdinde oluşturulan mecliste çoğunluğu elde etmesi gerekmektedir. Bu noktada ise, hem MC kontrolünde gerçekleşen nüfus sayımının ve bunun üzerinden seçmen sayısının belirlenme işlemleri sıkı takip edilirken hem de Fransa ile ikili diyaloglar devam etmektedir. Bu sırada Sancak'taki seçmen sayısının ve seçimin nasıl gerçekleştirileceğinin

belirlenmesi sırasında bir kriz ortaya çıkmıştır ve Atatürk'ün ikinci müdahalesi de bu noktada gerçekleşmiştir. Yaşanan bu kriz ve Atatürk'ün müdahalesi şu şekilde ifade edilmiştir: ''*Sancak'ta çalışan Seçim Komitesiniin Ankara'ya danışmaksızın bir Seçim Yönetmeliği hazırlayarak MC Konseyine göndermesi üzerine sert tepki gösteren Türkiye, 29 Aralık 1937'de, 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasını feshetti; 29 Mayıs 1938'de hastalığı giderek ağırlaşmasına rağmen Atatürk güneye ordu denetleme gezisine çıkarak Mersin ve Adana'ya gitti; güney sınırına 30.000 kişilik bir kuvvet yerleştirildi.*'' (Oran, 2004: s. 288). Seçim komitesi üzerinden yaşanan bu sıkıntılar arasında Türkiye, Fransa ile diyaloglarını devam ettirirken meclisteki çoğunluğu garanti edecek bir anlaşmayı sağlamayı başarmıştır. Bu durumu Serhan Ada şu şekilde ifade etmektedir: ''*Türkiye'nin 10 Mart'ta sunduğu memorandum üzerine varılan anlaşma (Mart 1938 Centilmenler Anlaşması), daha sonra çıkacak zorluklara karşın Sancak seçimlerinin sonuçlarını önceden belirledi. Fransız Dışişleri Arşivi dışında herhangi bir kaynakta ayrıntıları yer almayan bu gizli belge, Sancak Sorununun Mart 1938'den sonraki gelişimine de yön verecektir. Mart 1938 Anlaşması, Sancak'ta daha seçmen yazımı başlamadan, Türkiye'ye Meclis'de çoğunluk garantisini veren, bir nevi 'çözümden önceki çözüm' belgesidir.*'' (Ada, 2013: s. 159-160). Fransa ile Türkiye arasındaki bu gizli anlaşma Türkiye için önemli bir başarıdır ve Sancak Sorununu kendi lehine çözmek isteyen Türkiye için ise, bağımsızlığa gidecek sürecin garanti altına alınmasıdır. Bu anlaşmanın ışığında uluslararası denetimdeki seçim konseyinin bölgeden ayrılarak Fransa ve Türkiye arasında seçim süreci yürütülmüş olduğu görülmektedir. 22 Temmuzda başlayan seçim süresi ise, 24 Ağustos'ta nihayete ermiş ve 40 üyeli Meclis dağılımı 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap ve 2 Rum Ortodoks milletvekilinden oluşmuştur (Oran, 2004: s. 288-289). 2 Eylül'deki Meclis toplantısında da Türkçe yemin edilmiş yeni kurulan devletin adı Hatay olarak kabul edilmiş bayrak olarak Türk bayrağına benzer bir bayrağın kullanılması ve Türk İstiklal Marşı'nın Hatay'ında ulusal marşı olması kabul edilmiştir (Ada, 2013: s. 185-186; Oran, 2004: s. 289). Artık Hatay bağımsız bir devlettir ve Türkiye politik amacına ulamıştır. Bu noktadan sonra başarılması gereken ise, Hatay'ın anavatana katılması sürecidir. Bu noktada Hatay içinde Türkiye ile bütünleşmeyi sağlayacak şekilde kanunlar oluşturulurken diğer bir taraftan da Fransa'nın bu katılımı kabul etmesi için dış baskı uygulanmaktadır. Bu baskılar neticesinde de 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay'ı anavatana katan, Türkiye ile Suriye

Arasında Toprak Sorunun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma metni imzlanmıştır (Soysal, 1983: s. 573-581).

Fransa'nın, Sancak bölgesinin bağımsızlığını kazanıp Türkiye'ye katılmasını kabul etmesinin arkasında yatan nedenlere baktığımızda ilk olarak, karşımızda uluslararası alanda bulunduğu konum itibariyle statükoyu muhafaza etmeye çalışan ve tehdit altında bulunan bir Fransa var olduğudur. İkinci olarak ise, Fransa'ya karşı ilk günden politikasını meşru noktalara dayandıran ve hem bölgesel hem de uluslararası desteği arkasına alarak ilerlemeye çalışan bir Türkiye olduğudur. Özellikle Fransa için 1938 yılı itibari ile Almanya'nın Avrupa'da gerçekleştirdiği politik ve yayılmacı hareketlerinin yarattığı tehdit dikkat çekilmesi gereken noktadır. Almanya'nın, Fransa'yı tehdit eden bu politik hamlelerini incelediğimizde, Mart 1938'de Avusturya topraklarını ilhak etmesi, hemen sonrasında Çekoslavakya topraklarındaki Almanlar'ın yaşadığı Südetler bölgesine yönelik diplomatik hamlelelere başlanması ve Almanya'nın bu isteklerinin Fransa, İngiltere, İtalya ve Almalar'ın katıldığı Münih konferansında kabul edilerek Çekoslavakya'nın parçalanmasını kabul etmeleri ve Hitler'in ise daha fazlasını isteyerek tüm Çekoslavakya'yı işgal etmesidir (Armaoğlu, 2007: s. 277-287).

Fransa'yı, tehdit eden bu durumlar dışında, Sancak Sorununda Türkiye'ye yakınlaşmasına sebep olan bir nedende İngiltere'nin arabulucuğu ve İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında Akdeniz'de oluşturulmak istenen ittifak anlaşmasıdır. Almanya'nın orta Avrupa'da gerçekleştirdiği yayılmacı hareket ve bu harekette İtalya'nın desteğini alarak Akdeniz'de de bir tehdit halini almış olması göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Bu noktada Türkiye, İngiltere ile ittifaka yönelik deklerasyon yayınlarken, Fransa'nın bu ittifaka katılmasına şerh düşmektedir (Ada, 2013: s. 208-209). Bu şerh ise, ''*Türk Hükümeti, Hatay'a ilişkin isteklerini kabul ettirmeden Fransa ile daha ileri yükümlülükler altına girmek istememiştir. Türkiye, Fransa'nın sıkışık durumunu anlamış, bunu ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmak istemiştir. O nedenle, Türkiye 4 Temmuz 1938'de imzalanan Dostluk Antlaşmasını bile onaylamamış, Fransa ile gerçek bir ittifakı da ancak Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması karşılığında kabul edeceğini bildirmiştir.*'' (Atabey, 2015: s. 200) şeklinde ifade edilmektedir. Türkiye'nin bu tavrı karşısında Fransa ise, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmektedir. Fransa'nın bu durumu kabul etme nedenine dönemin

dışişleri bakanının yorumu şu şekilde dile getirilmektedir: ''*Bonnet, Fransa'nın, Avrupa'da bir çatışma halinde Türkiye'nin kendi yanında yer almasını sağlamak amacıyla Hatay'ın ilhakı talebine boyun eğdiğini itiraf ediyordu.*'' (Ada, 2013: s. 207).

Fransa'yı sıkışmış olduğu uluslararası konjonktür itibari ile kendi çizgisine getirmeyi başaran Türkiye için bu durumu sağlamanın kolay olmadığı ortadadır. Bu durumu sağlayan en önemli etken ise, Türkiye'nin kendi ulusal çıkarını maksimum elde edeceği gerçekçi politikaları iyi idrak edip sahaya iyi bir şekilde yansıtmış olmasıdır. Türkiye'nin bu noktadaki stratejisiyle ilgili, ''*Türkiye, Hatay'la ilgili taleplerini öne sürerken üç önemli noktayı sürekli gözönünde bulundurmuştur: Bunlardan birincisi, Avrupa'daki güçler dengesinin ve yaklaşmakta olan çatışmanın doğru 'okunması' yoluyla, gerçekleşmesi mümkün olabilecek hedefler belirleyerek 'imkânsızı istememek'tir. İkincisi, taleplerinin karşılanması halinde, karşı tarafın isteklerinin dikkate alınabileceğini vurgulamaktır. Üçüncüsü de, tüm bunları yaparken zamanlamaya azami dikkat göstermektir.*'' (Ada, 2013: s. 234-235) yapılan bu değerlendirme Türkiye'nin ne kadar realizme uygun hareket ettiğini göstemektedir. Bir kere her şeyden önce Sancak Sorununun ilk anından itibaren güçler dengesinin gözetilmesi, ona göre söylemlerde ve taleplerde bulunulması önemlidir. Sorunun ortaya çıkmış olduğu 1936 yılında Almanya daha büyük bir tehlike oluşturmazken Hatay'ın bağımsızlığının ön plana çıkarılması ve Türkiye'nin kendine bu toprağı ilhak etmesi ile ilgili bir söylemi dillendirmemesi güç dengesinin ne kadar titizlilikle ele alındığını göstermektedir. Süreç ilerledikçe ise, Türkiye'nin Fransa'nın yaşadığı buhranı görüp ona göre taleplerinin arttırması ve bu talepleri attırırken Fransa'nın isteklerininde bu taleplerinin karşılanması noktasında gerçekleşeceğini ifade etmesi diğer bir önemli nokta olarak karşımza çıkmaktadır.

Sonuçta, Türkiye, kendi gücünün etkisini uluslararası konjonktürün yarattığı buhranlarla birleştirerek Sancak Sorununda ilerleme kaydetmiştir. Tüm bunları yaparken adım adım ilerlemiş, güç dengesini takip etmiş, hem İngiltere gibi uluslararası önemli bir gücün desteğini alabilmiş hem bölgesel ülkeler İran, Irak gibi devletlerin desteğini alarak yayılmacı değil güvenlik odaklı hareket etmek istediğini göstererek Sancak Sorunu'nun kendi ulusal çıkarı lehine çözülmesini sağlamıştır.

3.9.1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ ÜÇLÜ İTTİFAKI

Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı, 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Refik Saydam ile ilgili devletlerin büyükelçileri arasında imzalanmıştır (Soysal, 1983: s. 600). İttifak antlaşması bir savunma antlaşması olarak ön plana çıkmıştır ve bu antlaşma Türkiye'nin hem savaş öncesindeki hem savaş sırasındaki hem de savaş sonrasındaki oluşacak yeni dünya düzeni içinde yer alacağı taraflı pozisyonu ortaya çıkarmıştır (Soysal, 1983: s. 602). Türkiye'nin tarafsızlıktan uzaklaşarak İkinci Dünya Savaşı arifesinde bir blok tarafında yer almasına neden olan bu antlaşmayı yapma sebebi ile İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile bu ittifak antlaşmasını yapma sebepleri, Avrupa'da ve Akdeniz'de Almanya ve müttefiki İtalya'nın yarattığı tehdit olmuştur (Soysal, 1983: s. 591-592).

İttifak antlaşmasının bizim çalışmamız için önem arz eden üç noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin ittifak antlaşması görüşmeleriyle elde etmek istediği amaçtır. Bu amaçla ilgili olarak, ''*Türk Hükümeti, batı devletleri ile yaptığı görüşmeler ile ülkenin güvenliğini Akdeniz bölgesinde güneyden, Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmelerle de kuzeyden sağlama gayreti içerisinde bulunmuştur.*'' (Atabey, 2014: s. 52) ifadeleri Türkiye'nin amacını ve bu amaç doğrultusunda izlemek istediği politikayı ortaya koymaktadır. Türkiye hem batılılarla hem de SSCB ile yaptığı görüşmelerle bölgesinde kendi güvenliğini saylayabileceği paktlar veya ittifaklar oluşturmak istemektedir ve özellikle batılılarla yaptığı görüşmelerle ilgili olarak SSCB'ni bilgilendirmektedir (Oran, 2004: s. 275). Ancak Türkiye'nin hem İngiliz ve Fransızlarla hem de SSCB ile koordineli ve uyumlu yapmak istediği ittifak anlaşmaları, SSCB'nin 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanlar ile bir saldırmazlık paktı imzalaması sonrası başarısızlığa uğramıştır (Sander, 2000: s. 58-60). Her ne kadar SSCB'nin Almanya ile yaptığı bu saldırmazlık paktı Türkiye'yi şaşırtmış ve amaç edindiği politikanın başarısız olmasına sebep olmuşsa da, Türkiye Sovyetlerle görüşmelere devam etmiştir. Türkiye, imzaya hazır duruma gelen Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'na ters düşmeyen bir Türk-Sovyet antlaşması elde etmeye çalışmıştır (Atabey, 2014: s. 92). Türkiye ve Sovyetler arasındaki bu görüşmeler, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya giderek Sovyet Dışişleri Bakanı

Molotov ile görüşmesiyle başlamıştır ve sonuçsuz kalmıştır (Ekincikli, 2007: s. 18-21).

Bu noktada realizm açısında Türkiye'nin bu amacını değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin uluslararasındaki savaş ihtimalini gözeterek çevresindeki güvenlik ağını ittifaklarla sağlamlaştırma amacını güttüğü görülmektedir. Bu politikanın başarısının kilit noktası batılılar ve Sovyetler arasındaki müzakerelerin uyumlu bir süreç oluşturulmasıdır. Ancak Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı ile başarısızlığa uğranılmış ve sonrasındaki Türk-Sovyet görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştır. Realizm açısından Türkiye ulusal güvenliğini yaklaşan savaş tehlikesi karşısında güneyde ve kuzeyde yapacağı ittifaklarla maksimum noktada elde etmek istemişse de, Sovyetlerle anlaşamayarak beklentilerinin altında bir başarı elde etmiştir. Türkiye'nin bu noktada realizmin ruhuna uygun olarak ittifaklar kurmaya çalışması ve güvenlik öncelikli hareket etmesi önemlidir.

Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla yaptığı ittifak antlaşmasının bizim çalışmamız için önem arz eden ikinci noktası, antlaşmanın maddeleri arasına giren ve belirtilen ''Anlayışlı Tarafsızlık'', Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım yapılması ve Türkiye'nin antlaşmanın yükümlülükleri dolayısıyla Sovyetlerle karşı karşıya gelmeyeceğini ortaya koyan 2'nolu çekince sayesinde Türkiye'nin savaş dışı kalmayı başarabilmesidir (Soysal, 1983: s. 600-609). Öyle ki, Türkiye, Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile başlayan savaş durumunun, İtalya'nın Almanya yanında savaşa katılması ile Akdeniz'e yayıldığında, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve Almanya'nın Balkanları ele geçirmeye başlamasıyla Balkanlara yayıldığında ve 1943 yıllarında savaşa katılması için müttefik baskıları arttığında da yukarıda belirtilen ve antlaşmanın kendisine sağladığı durumlarla hareket ederek savaş dışı kalmayı başarmıştır (Atabey, 2014: s. 124-128).

Türkiye'nin bu savaş dışı kalma durumu, en başta İkinci Dünya Savaşı gibi büyük bir yıkıma sebep olan savaştan uzak kalması ve bunu başarırken kendi çıkarına hareket edecek politika hamleleri gerçekleştirmesi açısından önemlidir. Türkiye, bu durumu Lozan'dan beri uyguladığı ve kendi çıkarını gözeten dayanan anlayışında yatmaktadır. Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, bir anlamda Türkiye'yi bir bloka bağlayarak uluslararası alanda o güne kadar korumaya çalıştığı tarafsızlığını ortadan kaldırmış ise

de, antlaşma maddelerinde yer alan talepler ve çekinceler sayesinde Türkiye, savaş dışı kalmayı ve kendi ulusal güvenliğini gözetmeyi başarmıştır. Örneğin, Türkiye, antlaşmanın hükümleri gereği herhangi bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığında İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım etmeyi kabul etmişken, aynı şeyin Türkiye için geçerli olmadığı ve İngiliz ve Fransızlara karşı bir Avrupa devletinin saldırısı olduğunda Türkiye'nin yükümlülük altına girmeyi kabul etmediğidir (Atabey, 2014: s. 101). Bu noktada Türkiye'nin yapılan ittifak antlaşmasına rağmen gücü nispetinde yükümlülükler altına girmek istemesi ve bunu İngilizler ile Fransızlara kabul ettirmiş olması çalışmamız açısından Türkiye'nin oluşan ve oluşabilecek durumlar karşısında ne kadar realist yaklaştığını göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası ile ilgili olarak yapılan şu tespit önemlidir: ''*Türkiye, İkinci Dünya Savaşında 'tarafsız' (neutral) kalmadı; yalnızca 'savaş dışı' (non-belligerent) kaldı. Bu savaş dışılığı da, kesinlikle, İngiltere'nin çekirdeğini oluşturduğu Müttefiklerden yana bir durumdu.*'' (Oran, 2004: s. 393). Çünkü yapılan bu tespit, Türkiye'nin savaş sırasında gerçekleştirdiği politikalarda müttefiklerinde çıkarlarını gözeterek hem ittifak antlaşmasının ruhuna uygun hareket ettiğini hem de müttefikler yanlısı bir savaş dışı durum takınarak müttefiklere yarar sağladığını ortaya koymaktadır.

İttifak antlaşmasının çalışmamız için önem arz eden üçüncü noktası ise, savaş sonrası Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı Sovyet tehlikesidir ve bu tehlike karşısında süresi 15 yıl olan ittifak antlaşmasına dayanarak İngiltere ile yakın temas kurmaya çalışılmasıdır (Soysal, 1983: s. 599). Öyle ki, Sovyetlerin Nazi Almanyası'nın yenilmesindeki payı ve Avrupa'da hareket halinde olan ordusunun gücü ile Türkiye üzerinde oluşturduğu tehdit, dönem dış politikası için ciddi bir dış politika sorunu olmuştur. Özellikle Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof arasındaki görüşmeler önemlidir (Oran, 2004: s. 473). Çünkü bu görüşmeler anında Türkiye'deki ilgili kurumlara iletilirken aynı zamanda Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin tek dayanağı olan antlaşmaya uygun olarak İngiltere'ye iletilmektedir. Bu sayede hem İngiltere'nin desteğinin sağlanması hem de İngiltere üzerinden ABD'nin desteğinin sağlanması amaç edinilmektedir. Bu durumu Metin Toker şu şekilde ifade etmektedir: ''*Maslahatgüzar Balfour, Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Grew'a Türkiye'deki büyükelçilerinden Foreign Office'e gönderilmiş bir telgrafın suretini verdi. İngiltere Büyükelçisi, Moskova'da yapılmış ikinci Molotof-*

Sarper görüşmesini anlatıyor, Molotof'un yeni bir dostluk paktı için ileri sürdüğü talepleri bildiriyor, Sarper'in bunları reddettiği ve Türk Hükümeti'nin de onu tuttuğunu haber veriyordu. İngiltere Hükümeti, bilhassa Türk-İngiliz ittifakının ışığında Türkiye'nin takındığı tavrın desteklenmesini teklif ediyordu…'' (Toker, 2020: s. 72)

Metin Toker'in, Türk-İngiliz ittifakı olarak belirttiği ittifak, savaş öncesi Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan üçlü ittifak antlaşmasıdır. Türkiye bu antlaşmanın sağladığı yükümlülükler sayesinde, savaş sonrası Sovyetlerin oluşturduğu tehditte karşı bu ittifaktan doğan haklarıyla İngilizlerden destek talep etmiştir. Savaş sonrası uluslararası alandaki konumunu ABD'ye bırakacak olan İngiltere'de bu ittifak antlaşması doğrultusunda ABD'nden Türkiye lehine destek talep etmiştir. Sonuçta, Türkiye ABD'den beklediği desteği almıştır ve Soğuk Savaş süresince de Sovyetlere karşı ABD ile yakın bir ilişki kurmuştur.

Türkiye'nin 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifak antlaşması sayesinde savaş sonrası yaşanılan krizi aşması ve savaş sonrası kurulacak yeni düzende kendi tarihi dinamiklerine uygun olarak Batıdan kopmamasını saylayacak ilişkileri kurması dikkat çekilmesi gereken noktadır. Çalışmamız açısından da Türkiye'nin realizme uygun olarak yaptığı ittifak antlaşmasının hem savaş öncesi hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında oluşan olaylarda kendisine diplomatik hamle esnekliği kazandırması ve Türkiye'nin de bunları kendi çıkarını gözeten doğru politik hamlelerle uygulaması sonucu, başarılı bir süreç yaşadığıdır.

SONUÇ

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasını, realizm açısından değerlendirdiğimiz bu çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçları incelediğimizde ilk önce söylememiz gereken nokta, cumhuriyetin imparatorluk döneminden miras aldığı dış politika gelenekleri üzerine olacaktır. Yukarıda detaylandırdığımız ve cumhuriyetin, statükocu, batıcı ve devletlerle ilişkilerde ki- özellikle büyük devletlerle olan ilişkilerde- denge siyaseti bu noktada dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk on yılında, dış politikada batılı ülkelerden algıladığı güvenlik tehlikesi ve ilişkilerin normalleşmesini engelleyen Lozan'dan kalan sorunlar önemlidir. Bu sorunları dikkate aldığımızda, Türkiye Cumhuriyet miras aldığı bu özellikler üzerinden oluşturduğu politikalarla algıladığı güvenlik tehlikesini aşmakta, Sovyetler Birliği dışında uluslararası arenada hareket edeceği partnerler bulmakta, çevre ülkelerle ilişkileri geliştirerek bölgesel oluşumlara gitmekte ve Lozan'dan arta kalan Boğazlar ve Sancak Sorunları gibi dış politika problemlerini çözmektedir.

Bu çözümleri incelediğimizde, ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını oluşturanların, realizmin belirttiği gibi ulusal güvenlik tehlikesini algılaması ve bu algılamanın sonucu olarak Türkiye'nin uluslararası alanda statükocu bir anlayış ortaya koymasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra uluslararası alanda Musul Sorunu üzerinden, iç ve dış siyasette yaşadığı güvenlik tehdidi, statükocu anlayışın sebeplerini bizlere vermektedir. Ayrıca, yüzyıllardır yaşanılan her savaş ile siyasal, toplumsal ve ekonomik yıkım yaşayan bir devletin tekrardan modern bir yapıda oluşturulması için barış dönemine duyduğu ihtiyaçta dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin, statükocu bu anlayışı Almanya, İtaya, Bulgaristan gibi devletlerin revizyonist hareketlerinin tehdidi karşısında değer kazanmaktadır. Türkiye ise, kazanılan bu değerin yarattığı prestij ile uluslararası alanda daha fazla görünmekte, değerli bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin uluslararası alanda kazandığı bu değer, Kurtuluş Savaşı'ndan beri dış politikada oluşturulan anlayışla uyumlu olmasıyla daha da önemli bir hale gelmektedir. Dış politikadaki statükocu ve dış politik uygulamalardaki uyum, Türkiye'nin kendi bölgesinde önemli bir güç olarak öne çıkmasını ve uluslararası alandaki merkez güçlerin, özellikle Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki uluslararası sorunlarda, Türkiye'nin desteğini aramalarına

sebep olmaktadır. Türkiye ise, bu noktada kendi çıkarlarını elde edebileceği politikaları oluşturarak uluslararası alanda kazandığı bu değeri lehine kullanabileceği dış politika profili çizmektedir. Sonuçta, dönemin önemli dış politika sorunlarının çözümünde kazanılan bu değer sayesinde uluslararası konsensüs sağlanarak savaşa gerek kalmadan barışçıl çözümler oluşturulduğu görülmektedir.

İkinci olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikadaki Batıcı anlayışıdır. Burada Batıcılıktan kastımız dönemin şartları itibari ile dünyadaki en yüksek medeniyetin Batı medeniyeti olması ve Türkiye'nin de bu medeniyete ulaşma isteğidir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti dış politikası, miras aldığı şekilde Batılı devletlerle olan ilişkileri geliştirmeye devam ederken realizm açısından baktığımızda ise, gücü nispetinde çıkarlarını gözetecek bir politika oluşturmak için Batı'ya duyulan bir ihtiyacın var olduğudur. Bu ihtiyaçta, özellikle Trablusgarp Savaşı'ndan, Kurtuluş Savaşı'na kadar savaş halinde kalmış bir devletin içinde bulunduğu ekonomik sorunları, Batı ile kuracağı ve geliştireceği ilişkiler üzerinden aşmak istemesi ön plandadır. Ekonomik sıkıntıların çözümünün Batı ile kurulacak iyi ilişkilerle aşılmak istenmesinde ise, ekonomik olarak Batı'nın Türk ekonomisindeki ve dünyadaki yeri, dönem itibari ile dikkat çekmektedir. Ayrıca, imparatorluktan, cumhuriyet yönetimine geçilmesi sebebiyle, toplumsal düzenin yeni normlara göre düzenlenmesi gibi konularda ulaşılmak istenilen hedefin Batı medeniyeti olması, Türkiye'nin realist bir anlayış ile değer yargılarından uzak ve kendi ulusal çıkarını gözeten politikalar oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Dikkatle incelediğimizde ise, Türkiye'nin, Batılı devletlerle savaş sonrası kurduğu bu ilişkiler ve ilişkilerin geliştirilmesi, dış politikada güç ilişkisi ve dengenin gözetildiği, ulusal çıkarların ön planda olduğu, sabırlı ve doğru politikalarla birleştirilmiştir. Bu sayede de Boğazlar ve Sancak Sorunları gibi önemli dış politika sorunlarının, savaşa neden olmadan uluslararası desteğin alınarak Türkiye lehine çözülmüştür. Bu noktada aslında Türkiye'nin Batıcı dış politika anlayışının kendi dış politika dinamikleri içinde ne kadar gerçekçi ve kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutan bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak ise, Türkiye'nin uluslararası alandaki güç ilişkilerine yaklaşımında denge siyasetini çok iyi izlemesi ve bu sayede yukarıda ifade ettiğimiz gibi çıkarlarını maksimum seviyede elde etmeyi başarmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin incelediğimiz dönem aralığında ilk olarak, Lozan Barışına giden ve

onu elde ettiği süreçte, İngiltere, Fransa gibi batılı devletlere karşı Sovyetler Birliği ile kurduğu yakın ilişkiler ile denge sağladığıdır. Bu süreci 1930'lu yıllardan sonra iç ve dış problemlerin çözümlenmiş olması ile 1934 ve 1937 yıllarında biri Balkanlar'da diğeri Doğu'da olmak üzere iki bölgesel ittifak oluşturmaya çalışarak uluslararası alandaki merkez güçlerin arasında bir denge sağlanması takip etmektedir. En sonunda ise, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yarattığı tehlikenin hissettirdiği bir savaş tehlikesi karşısında özellikle de Balkanlar ve Akdeniz'de İtalya'dan algılanan tehditle İngiltere ve Fransa ile oluşturulan üçlü ittifak vardır. Türkiye'nin, bu ittifakla savaş dışı kalmayı başararak revizyonist devletlere karşı anti-revizyonistlerle denge kurması, realizmin güç ilişkilerinde örneklendirdiği gibi Türkiye'nin dönemsel olarak kendi güç ve ulusal çıkarlarına göre hareket etmeyi başarabildiğini göstermektedir. Uygulanılan denge siyaseti veya realizm açısından oluşan güç merkezleri karşısında doğru noktalarda hareket edilerek ulusal çıkarlara uygun politikalar oluşturulması, Türkiye'nin incelediğimiz dönem aralığındaki önemli dış politika sorunları karşısında çözüme giderken doğru güç ilişkileri kurduğunu ve çözümü kendi lehine sonuçlandırabildiğini göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, miras olarak aldığı dış politika özelliklerini, cumhuriyet değerleri ile bütünleştirerek, yukarıda ifade ettiğimiz kazanımları elde etmektedir. Özellikle bu nokta da, cumhuriyeti imparatorluk döneminden farklı kılan ise, uluslararası alanda 1699 yılından itibaren yenilen ve prestij kaybeden bir imparatorluk yerine kendini eşit bir şekilde uluslararası alanda kabul ettiren bir yeni devletin var olduğudur. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonlar gibi ekonomiyi felç eden ve bağımlılığa neden olan sorunlardan kurtulmuş olunması, eskinin köhneleşmiş devlet ve politika anlayışlarının terk edilerek modern bir ulus devlet olarak hareket edilmesi ve kendini bu şekilde uluslararası alanda konumlandırarak ilişkilerinin oluşturulması dikkat çekilmesi gereken diğer bir noktadır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, devletin var olan dini kimliği üzerinden batıda Hristiyan devletlerle ve doğuda mezhepsel olarak İran ile yaşanılan rekabetler çatışma temelli ilişkilere sebep olurken devletinde kendi güç ve çıkarları ötesinde bir dış politika oluşturmasına neden olmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise, realizme uygun bir şekilde devletin din gibi ahlaki yargıları bir kenara bırakması ve ulusal çıkarlarını ön planda tutması hem batıda hem de doğuda çatışma temelli ilişkilerin son bularak

barışçıl diyalogların kurulmasını ve bunun üzerinden ülkenin kendi güç ve çıkarları boyutunda politikalar oluşturulmasını sağlamaktadır.

Bu anlamda realizm açısından değerlendirdiğimiz bu çalışmamızda, özellikle dönem dış politikasının, realizmin güç ve güç dengesi, değer yargılarından uzak bir dış politika değerlendirmesi ve kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gibi temel özelliklerini kapsadığı görülmektedir. Ayrıca, devletin incelediğimiz dönem aralığında her zaman bir güvenlik tehdidi algılaması ve bu algılamanın sonucunda uluslararası alanda ilişkiler kurması da realizmin kurguladığı uluslararası duruma ve bu durumun gereği olarak güç ilişkileri kurmaya çalışılmasını açıklamaktadır. Her ne kadar dönem dış politikası statükocu olsa da, güç ilişkilerinin ve dengesinin doğru kurulması sonucu Türkiye Cumhuriyeti, Lozan'dan arta kalan ve güvenlik zafiyeti yaşadığı Boğazlar konusunda ve Kurtuluş Savaşı sırasında ülke sınırlarına katılamayan Sancak Bölgesi'nin, ülke sınırlarına katılması konusunda başarı sağlamaktadır. Bu nokta da açıkça görülmektedir ki, Realizm teorisi incelediğimiz dönem itibari ile sistemli bir yapı haline gelmemiş olsa da, dönem Türk dış politikasının oluşmasında ve uygulanmasında etkilidir ve bu etkinin altında oluşturulan politikalar, Türkiye'ye Avrupa'nın krizler yaşadığı bir dönemde istikrarlı bir diplomasi imkânı vererek dış politikadaki hedeflerine ulaşmasını sağlamaktadır. Realizm teorisinin bu etkisi Türk dış politikasının incelendiği bir çalışmada şu şekilde değerlendirilmektedir: ''*1945'e kadar olan süreç, Realist teorinin öngördüğü, devletin kendini koruma güdüsü ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirme amacı dış politikanın oluşumuna etki etmiştir.*'' (Gürson vd 2017: s. 24)

Günümüzde, realizm teorisinin kurguladığı uluslararası sistemin aksine, devletlerarası işbirliğin ön plana çıkması, devletlerin savaşlardan kaçınması, askeri güvenlik konularının öncelik olmaktan çıkarak kültür ve eğitim gibi konuların ön plana çıkması gibi durumlarla, çalışmamızda incelediğimizden dönemden farklı bir uluslararası ilişkiler dinamikleri ön plana çıkmaktadır. Ancak, realizm, güç, güvenlik, ulusal çıkar ve değer yargılarından uzak bir şekilde devletlerle ilişkileri incelemesi gibi temel özellikleriyle hala uluslararası ilişkilerde önemli bir etkisi olan teori olarak dikkat çekmektedir. Bu durum da bizlere günümüz dış politikası oluşturulurken cumhuriyetin ilk yıllarındaki dış politikanın oluşturulmasının arkasındaki nedenleri doğru değerlendirerek kullanılabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1.Kitaplar

Ada, Serhan (2013). Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akay, Tolga, Süleyman Tekir (2019). Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Akçura, Yusuf (2018). Üç Tarz-ı Siyaset. İstanbul: Ötüken.

Akşin, Aptülahat (1991). Atatürk'ün Dış Politika İilkeleri ve Diplomasisi. Ankara: TTK Yayınları.

Akyol, Taha (2019). Bilinmeyen Lozan. İstanbul: Doğan Kitap.

Aras, Tevfik Rüştü (2010). Atatürk'ün Dış Politikası. İstanbul: Kaynak.

Arı, Tayyar (2002). Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbuk: Alfa.

Armaoğlu, Fahir (2007). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, Fahir (2018). Türk Dış Politikası Tarihi. İstanbul: Kronik Kitap.

Atabey, Figen (2014). 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Atay, Falih Rıfkı (2006). Çankaya. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ateş, Toktamış (2009). Siyasal Tarih. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.

Bıyıklı, Mustafa (2008). Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi. İstanbul: Gökkubbe.

Bıyıklı, Mustafa (2008). Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi (Cilt 2). İstanbul: Gökkubbe.

Bostan, İdris (2000). "Osmanlı İmpaatorluğu Döneminde İstanbul Boğaz'ından Geçişin Tabi Olduğu Kurallar." Şu kitapta: Ed Bayram Öztürk, Mikdat Kadıoğlu, Hüseyin Öztürk. Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: TÜDAV, s.1-9.

Bozkurt, Abdurrahman (2014). Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Çakmak, Aydın (2020). Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti. İstanbul: Ötüken.

Carr, Edward Hallet (2010). Yirmi Yıl Krizi 1919-1939 (Çev. C. Cemgil). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Carr, Edward Hallet (1994). Tarih Nedir (Çev. M. G. Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları

Çoskun, Aalev (2019). 1922-1923 Diplomat İnönü Lozan. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Demirci, Sevtap (2017). Belgelerle Lozan. İstanbul: Alfa.

Dışişleri Bakanlığı (1973). Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Efegil,Ertan, Rıdvan Kalaycı (2012). Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ekincikli, Mustafa (2007). Türk Dış Siyaseti. Ankara: Berikan Yayınları.

Eraslan, Cezmi, Cezmi Bayram (2015). Taraflarının Bakışıyla Lozan Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler-. İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.

Eralp, Atila (2007). Devlet, Sistem ve Kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erol, Mehmet Seyfettin (2013). "Musul Krizi." Şu kitapta: Ed. Haydar Çakmak. Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014. Ankara: Kripto, s.27-36.

Girgin, Kemal (1994). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol). Ankara: Türk Tarih Kurumu .

Goffman, Daniel (2014). Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700 (Çev. Ü. Tansel). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Gönlübol, Mehmet (2000). Uluslararası Politika. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gönlübol, Mehmet (2014). Olaylarla Türk Dış Poltikası (1919-1995). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Griffiths, Martin, Steven C. Roach, M. Scott Salamon (2011). Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler. (Çev. CESRAN). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gürson, Poyraz, Sertif Demir, Ayça Eminoğlu (2017). Türk Dış Politikası-Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler. Ankara: Barış Kitabevi.

Güztoklusu, Murat (2013). Atatürk'ün Gizli Kalmış Musul -Özdemir- Harekatı. Ankara: Kripto.

Hale, William (2003). Türk Dış Politikası 1774-2000 (Çev. P. Demir). İstanbul: Mozaik.

Hobbes, Thomas (2018). Leviathan (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, Halil (2017). Osmanlı ve Modern Türkiye. İstanbul: Timaş Yayınları.

İnönü, İsmet (2006). Hatıralar. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karpat, Kemal H. (2012). Türk Dış Politikası Tarihi. İstanbul: Timaş.

Kennedy, Paul (1991). Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri (Çev. B. Karanakçı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kinross, Lord (2019). Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu (Çev. N. Sander). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kissinger, Henry (2014). Diplomasi (Çev. İ. H. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lewis, Bernard (2020). Hata Neredeydi? (Çev. M. M. Özeren). İstanbul: Kronik Kitap.

Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler (Cilt 1). (1969). (Çev. S. L. Meray) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Machiavelli, Niccolo (2013). Hükümdar (Çev. S. Öksüz). İstanbul: Martı Yayıncılık.

Morgenthau, Hans J. (1970). Uluslararası Politika (Çev. B. Oran ve Ü. Oskay). Ankara: Türk siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Oran, Baskın (2004). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1). İstanbul: İletişim.

Ortaylı, İlber (2006). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Öke, Mim Kemal (2012). Musul Komplosu 1918-1926. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Pabuççular, Hazal (2019). Tükiye ve Oniki Ada 1912-1947. İstanbul: Tükiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sander, Oral (2000). Siyasi Tarih 1918-1994. Ankara: İmge Kitabevi.

Sander, Oral (2006). Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme. Ankara: İmge Kitabevi.

Soysal, İsmail (1983). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sönmezoğlu, Faruk (2010). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2013). Uluslararası İlişkilere Giriş. Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2015). İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945. İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2019). Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması. İstanbul: Der Yayınları.

Şenel, Alaeddin (2011). Siyasal Düşünce Tarihi. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şimşir, Bilâl N. (2019). Lozan Telgrafları 1922-1923 I . Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şimşir, Bilâl N. (1996). Bizim Diplomatlar. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Şimşir, Bilâl N. (2014). Lozan Günlüğü. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Şirin, İbrahim (2009). Osmanlı İmgeleminde Avrupa. Ankara: Lotus.

Toker, Metin (2020). Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toynbee, Arnold J., Kenneth P. Kirkwood (2017). Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu (Çev. K. Yargıcı ve N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Türkdoğan, Berna. (2000). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Uçarol, Rıfat (2008). Siyasi Tarih 1789-2001. İstanbul: Der Yayınları.

Ün, Mehmet (2017). Türk Boğazları Sorunu ve Çanakkale Seferi. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Yalçın, E. Semih (2007). Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yasamee, Feroze A.K. (2018). Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888 (Çev. Y. S. İnanç). İstanbul: Kronik Kitap.

Zürcher, Erik J. (2017). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çev. Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

2.Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Atabey, Figen (2015). ‘’Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci.’’ Avrasya uluslararası Araştırmalar Dergisi, *4*(7), 192-209.

Ateş, Davut (2009). ‘’Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu:İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği.’’ Doğuş Üniversitesi Dergisi, *1*(10), 11-25.

Barlas, Dilek (2017). ‘’Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında.’’ Uluslararası İlişkiler, *14*(55), 93-111.

Bıyıklı, Mustafa (2016). ‘’Tükiye'nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928-1938).’’ Yeni Fikir, *8*(17), 121-133.

Önal, Buket, Meliha Ö. Ultan (2012). ‘’Balkan Paktı(1934) ve Dışaradaki Yansımaları.’’ U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, *13*(22), 65-84.

Değerli, Esra S. (2008). ‘’Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları : Balkan Paktı.’’ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bİlimler Dergisi, *9*(2), 115-134.

Dilek, Mehmet S. (2013). ‘’Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı.’’ Uluslararası İlişkiler, *10*(7), 125-169.

Işık, Salih (2011). Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye. Yüksek lisans yeterlilik tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Karabulut, Nülüfer (2007). İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye. Yüksek lisans yeterlilik tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Keleş, Zülal (2017). ‘’Musul Meselesi.’’ Yeni Türkiye(93), 945-964.

Şanlı, İ. Okan (2004). ‘’İdealizm-Realizm Tartışması.’’ Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar, *12*(41), 51-56.

Şener, Bülent (2015). ‘’Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.’’ The Journal Academic Social Sience Studies, 327-349.

Tosun, Hüseyin (1994). ‘’Möntrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama).’’ Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Ens. Atatürk Yolu Dergisi, *4*(13), 87-112.

Uğrasız, Bülent (2003). ‘’Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm.’’ Dukuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 139-145.

Uzun, Hakan (2017). ‘’Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları.’’ Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Ens. Atatürk Yolu Dergisi(61), 393-435.

Yellice, Gürhan (2018). ‘’İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı "Ayakta Tutma" Çabası ve Türk Yunan İttifak Arayışı.’’ M.C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, *16*(1), 537-578.

Yılmaz, Mustafa (2000). ‘’İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası.’’ Askeri Tarih Bülteni, 9-65.